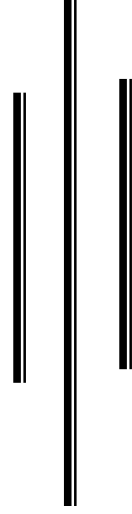

गण्डकी प्रदेश
शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना
(२०७९/८०—२०८३/८४)

प्रदेश सरकार
शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय
गण्डकी प्रदेश, पोखरा

गण्डकी प्रदेश
शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना

२०७९/८०-०८३/८४

प्रदेश सरकार
शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा प्रदेशमा शिक्षा हेर्ने मन्त्रालय
गण्डकी प्रदेश, पोखरा

प्रकाशक

प्रदेश सरकार

शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय
गण्डकी प्रदेश, पोखरा

इमेल : mosdgedu@gmail.com

वेबसाइट : mosd.gandaki.gov.np

योजना तयारी कार्यदल

संयोजक : बावुराम पौडेल, पूर्व महानिर्देशक (सह-सचिव)

सदस्य : प्रा.डा, इन्द्र प्रसाद तिवारी

सदस्य : पदमराज आचार्य, उपसचिव-भीमाद नगरपालिका, तनहुँ

सदस्य : केशरी रमण न्यौपाने, पूर्व उप-सचिव

सदस्य सचिव: तोयनाथ लम्साल, उपसचिव- शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास
मन्त्रालय

© प्रतिलिपि अधिकार

शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास मन्त्रालय
गण्डकी प्रदेश, पोखरा नेपाल

प्रकाशन वर्ष : २०७९

हाप्रो भनाइ

दिगो विकास लक्ष्य नं. ४ मा "समावेशी तथा न्यायोचित शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने" उल्लेख भएको छ । नेपालको संविधान, नेपाल सरकारले तय गरेका दीर्घकालीन लक्ष्य "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली", पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/०७७-०८०/०८१), अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालले जनाएका प्रतिवद्धता, गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१), गण्डकी प्रदेश शिक्षा नीति, २०७८, प्रदेश सरकारका नीति तथा कार्यक्रमलाई आधार मानी गण्डकी प्रदेशको शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना तयार गरिएको छ ।

नेपालको संविधानले मुलुकको शासन व्यवस्थालाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहमा विभाजन गरी सोही अनुरूप अधिकारहरूको बाँडफाँट गरेको छ । संविधानले प्रदेशको एकल अधिकार सूचीमा प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालय उल्लेख भएको छ । नेपाल सरकारको २५ वर्षे दीर्घकालीन सोच "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" तथा गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/०७७-२०८०/८१) ले शिक्षा क्षेत्रमा आधुनिकीकरण र समान पहुँच विस्तार गर्ने सोच लिएको छ । यी योजनाहरूले दिगो विकास लक्ष्य अनुरूप सन् २०३० सम्म शिक्षाका लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि मार्गदर्शन गरेका छन् । गण्डकी प्रदेशको शिक्षा नीतिले शिक्षा क्षेत्रको दूरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरू तय गरेको छ । उक्त नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी यस योजनामा शिक्षा क्षेत्रका उपक्षेत्रहरूको रूपमा प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, प्रविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं सिप विकास तालिम, उच्च शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा एवं जीवनपर्यन्त सिकाइ एवं अन्तरसम्बन्धित विषयका रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकास, पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन, भौतिक पूर्वाधार विकास, शिक्षामा सूचना र प्रविधि सम्बन्धी विषय क्षेत्रका उद्देश्य, रणनीति, प्रमुख कार्यक्रम तथा लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । योजनाको परिच्छेद ५ मा शासकीय प्रवन्ध तथा व्यवस्थापन, परिच्छेद ६ मा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन एवं परिच्छेद ७ मा योजनाको नतिजा समावेश गरिएको छ ।

गण्डकी प्रदेश शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना तयार गर्दा अमूल्य मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने माननीय मुख्यमन्त्रीज्यू, शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास मन्त्रालयका माननीय मन्त्री, श्रीमान् प्रमुख सचिवज्यू, प्रदेश सरकारका श्रीमान् सचिवज्यूहरू, शिक्षा, संस्कृति, विज्ञान प्रविधि तथा सामाजिक विकास मन्त्रालयका श्रीमान् सचिवज्यू कार्यदलमा रही लेखन एवं परिमार्जन गर्नुहुने पदाधिकारीहरू, स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि एवं शिक्षा क्षेत्रका सरोकारवालाहरू, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका विज्ञ सरहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं ।

गण्डकी प्रदेश शिक्षा नीति कार्यान्वयनको रणनीतिक योजना तर्जुमा कार्यदल

कार्यकारी सारांश

शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजनाको कार्यकारी सारांशमा योजना निर्माणको सन्दर्भ, सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, मुख्य मुख्य रणनीतिहरू, अपेक्षित नतिजा र योजना कार्यान्वयनका लागि बजेटको अनुमान प्रस्तुत गरिएको छ ।

रणनीतिक योजनाको सन्दर्भ

नेपालको संविधानले मुलुकको शासन व्यवस्थालाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहमा विभाजन गरी सोही अनुरूप अधिकारहरूको बाँडफाँट गरेको छ । संविधानमा भएको व्यवस्था अनुसार प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गर्ने लगायतका व्यवस्था गरेको छ । संविधानको अनुसूचीमा प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालयलाई प्रदेशको अधिकार सूचीमा राखेको छ । नेपाल सरकारको २५ वर्षे दीर्घकालीन सोच “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” तथा गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/०७७-२०८०/८१) ले शिक्षा क्षेत्रमा आधुनिकीकरण र समान पहुँच विस्तार गर्ने सोच लिएको छ । यी योजनाहरूले दिगो विकास लक्ष्यअनुरूप सन् २०३० सम्म शिक्षाका लक्ष्यहरू हासिल गर्नका लागि मार्गदर्शन गरेका छन् । नेपालको संविधान, सङ्घीय सरकारको पन्ध्रौँ आवधिक योजना, गण्डकी प्रदेशको प्रथम आवधिक योजना तथा दिगो विकास लक्ष्य नेपाल राष्ट्रिय प्रारूपले परिलक्षित गरे अनुरूपका नीति तथा प्राथमिकता पूरा गर्ने गरी गण्डकी प्रदेशको ५ वर्षे शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना तयार गरिएको छ ।

दूरदृष्टि

“गुणस्तरीय मानव पुँजीको अभिवृद्धि, गण्डकी प्रदेशको समृद्धि”

ध्येय

सिर्जनशील, उद्यमशील एवं प्रतिस्पर्धी दक्ष जनशक्तिको माध्यमबाट समृद्ध र आत्मनिर्भर प्रदेशको निर्माण गर्ने ।

उद्देश्य

- (१) सबै तह र प्रकारको शिक्षालाई पहुँचयोग्य, गुणस्तरीय, प्रविधिमैत्री र जीवनोपयोगी बनाउनु ।
- (२) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासमा समतामूलक पहुँच, सान्दर्भिकता र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
- (३) उच्च शिक्षालाई वैज्ञानिक, अनुसन्धानात्मक, प्रविधिमैत्री र रोजगारमूलक बनाई प्रदेशलाई उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकास गर्नु ।
- (४) शैक्षिक संस्थाहरूको सक्षमतामा सुधार गरी जवाफदेहिता र सुशासनको प्रत्याभूति दिनु ।

मुख्य रणनीति

- (१) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गरी गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालशिक्षामा सबै बालबालिकाको समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- (२) अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको मापदण्डका आधारमा विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने ।
- (३) राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप प्रदेश मापदण्ड विकास, जीवनोपयोगी ज्ञान र सिपमा आधारित प्रदेश तहको पाठ्यक्रम विकास, मातृभाषामा शिक्षा र स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम विकासका लागि सहजीकरण, परीक्षा प्रणालीको सुदृढीकरण एवं शिक्षकको क्षमता विकासमार्फत विद्यालय शिक्षामा समान गुणस्तर कायम गर्ने ।
- (४) साक्षरता, प्रविधि एवं वित्तीय साक्षरता, अनौपचारिक शिक्षा तथा वैकल्पिक सिकाइमार्फत सिकेका ज्ञान तथा सिपलाई प्रमाणीकरण र समकक्षता निर्धारण गरी आयमूलक कार्यक्रम, पेसा व्यवसाय, सामाजिक जीवनसँग आवद्ध गरी जीवनपर्यन्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्ने ।
- (५) प्रदेशस्तरमा वाचनालय, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालयको स्थापना गर्नुका साथै सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई सुदृढीकरण गर्ने ।
- (६) विद्यालयको शैक्षिक एवं भौतिक पूर्वाधारलाई अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री बनाउने ।
- (७) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको सुदृढीकरण, विस्तार र प्राविधिक शिक्षालयहरूको समायोजन गरी पछाडि परेका समुदायका विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति, आवासीय सुविधा लगायतका आवश्यक सुविधा प्रदान गरी गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको समतामूलक पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।
- (८) प्रदेश विशिष्टतामा आधारित भई स्थापना गरिएको गण्डकी विश्वविद्यालयलाई थप प्रभावकारी बनाउने र गण्डकी प्रदेश भित्र सञ्चालनमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई गण्डकी विश्वविद्यालयको मातहतमा ल्याउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- (९) शिक्षण सिकाइमा आधुनिक सूचना सञ्चार प्रविधिको उपयोग गर्दै उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
- (१०) अनुगमन, सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन तथा नियमन प्रणालीको विकास गर्नुका साथै दक्ष, योग्य र सक्षम जनशक्तिको व्यवस्थापन गरी शिक्षण, प्रशिक्षण, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन, शैक्षिक प्रशासन जस्ता पक्षमा उत्कृष्ट नतिजा हासिल गर्ने ।
- (११) विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ र गणित शिक्षाको प्रवर्द्धन गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्ने ।

- (१२) शैक्षिक संस्थाहरूमा सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गराउन आवश्यक कानुनी व्यवस्था मिलाउने ।
- (१३) तीनै तहका सरकारको बिचमा लागत साझेदारीको माध्यमबाट सबै तह र प्रकारका शैक्षिक व्यवस्थापन सुदृढ गर्न आवश्यक दिगो लगानी सुनिश्चित गर्ने र आवश्यकतानुसार स्थानीय तहलाई वित्तीय सहयोग र प्राविधिक सहजीकरण गर्ने ।

अपेक्षित नतिजा

योजनाको अन्तमा देहायअनुसारका मुख्य नतिजा हासिल हुने छन् :-

- (१) चार वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूले मापदण्डमा आधारित गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको समान अवसर प्राप्त गरेका हुने छन् । परिणामस्वरूप प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना हुनेको प्रतिशत १०० पुगेको हुनेछ ।
- (२) आधारभूत शिक्षाको खुद भर्नादर १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (३) माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि हुन गई कक्षा ९-१२ को खुद भर्नादर ७६ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (४) सबै तहको शिक्षण सिकाइ वातावरणमा सुधार आई शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि भएको हुनेछ ।
- (५) शिक्षकका लागि नियमित रूपमा क्षमता विकासका अवसर प्राप्त भएको हुनेछ ।
- (६) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई अङ्गिकार गरिएको हुनेछ ।
- (७) स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी स्थानीय तहको क्षमता विकास हुनेछ ।
- (८) सबै शिक्षालयमा बालमैत्री न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार स्थापना भएको हुनेछ ।
- (९) प्राविधिक उच्च शिक्षामा लक्षित समूहको पहुँच अभिवृद्धि गर्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमको व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- (१०) प्राविधिक शिक्षामा केन्द्रित रही गण्डकी विश्वविद्यालयको सुदृढीकरण भएको हुनेछ ।
- (११) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास भई सञ्चालनमा आएको हुनेछ ।
- (१२) रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना भई सो का आधारमा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन भई बजारको माग र आपूर्ति बिच सन्तुलन भएको हुनेछ ।
- (१३) शैक्षिक निकायहरूमा सुशासन कायम भई सिकाइप्रति उत्तरदायी पद्धतिको स्थापना हुनेछ ।

शिक्षा क्षेत्र विकास योजनाको खर्च

सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको दायित्व पूरा गर्ने गरी लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीतिहरू तय गरी यस रणनीतिक योजनामा सोअनुसारका कार्यक्रमहरू प्रस्ताव गरिएको छ । बजेट अनुमान गर्दा गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षा, गुणस्तरीय अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि सहयोग, समन्वय तथा सहजीकरण गर्ने, गुणस्तरीय उच्च शिक्षा र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं तालिममा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गर्ने गरी लगानीलाई केन्द्रित गरिएको छ । यसैगरी शिक्षक लगायत व्यवस्थापकहरूको क्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने, शिक्षामा नवीन प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक पर्ने बजेट समावेश गरिएको छ ।

विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत विभिन्न उपक्षेत्र तथा विषयमा प्रस्तावित बजेट (रु लाखमा)

उपक्षेत्र	०७९/०८०	०८०/०८१	०८१/०८२	०८२/०८३	०८३/०८४	५ वर्षको जम्मा	प्रतिशत
प्रारम्भिक बालशिक्षा	२०२	६९३.६	१००७	१४४५.६	१८९९	५९६८	१०.७
आधारभूत शिक्षा	२२१	४२१	४७८.७५	४३७	४३०	१९८७.७५	४.१
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा १० को परीक्षा व्यवस्थापन समेत)	१६०६	१९३१	२०८१	१९२६	१९७६	८५२०	१७.७
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	२७७	२९९	३०९	३२४	३३४	१५४३	३.२
उच्च शिक्षा	८६०	९७०	१०६०	११४०	१२५०	५२८०	११.०
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन	२१९.५०	१३२.००	१३२.००	१३२.००	१३२.००	७४७.५०	१.६
शिक्षक तालिम र व्यवस्थापन	४७९.५	८८८	८६८	३५९	३५९	२९५३.५	६.१
अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ	३२.५	४०	४४.६	४४.६	३०	१९९.३	०.४
भौतिक पूर्वाधार (उच्च शिक्षा, गण्डकी वि.वि. र प्राविधिक शिक्षा समेत)	२७००	४००५	४०००	४०००	४०००	१८७०५	३८.८
शिक्षामा सूचना प्रविधि	८५०	८६०	८७०	८६०	८६०	४२९०	८.९
संस्थागत संरचना र क्षमता विकास	४८.५	७६.२५	६३.५	४८.५	४८.५	२८५.२५	०.६
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१४.५	१६.५	१६.५	१३.५	१४.५	७५.५	०.२
कुल जम्मा	७५११	१०२५२	१०९३०	१०७३०	११३३३	४९७५५	१००

योजना कार्यान्वयनका लागि आ.व. २०७८/०७९ को स्थिर मूल्यमा पाँच वर्षका लागि रु ४९७५५ लाखको स्रोत आवश्यक पर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ प्रदेशको परिचय	१
१.३ शिक्षा विकासको अवस्था	४
१.४ शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या, चुनौती तथा अवसर	८
१.५ योजनाको विभिन्न पक्षसँग सम्बन्ध	१०
१.६ योजना निर्माणका आधार	११

परिच्छेद : दुई

दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित नतिजा

२.१ दूरदृष्टि	१२
२.२ ध्येय	१२
२.३ उद्देश्य	१२
२.४ रणनीति	१३

परिच्छेद : तीन

शिक्षाका उपक्षेत्रहरू

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा	१६
३.१.१ परिचय	१६
३.१.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	१६
३.१.३ उद्देश्य	१७
३.२ आधारभूत शिक्षा	२१
३.२.१ परिचय:	२१
३.२.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	२१
३.२.३ उद्देश्य	२२
३.२.४ रणनीति	२२
३.३ माध्यमिक शिक्षा	२६
३.३.१ परिचय	२६
३.३.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	२६
३.३.३ उद्देश्य	२७
३.३.४ रणनीति	२७
३.४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं सिप विकास तालिम	३२
३.४.१ परिचय	३२
३.४.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	३३

३.४.३ उद्देश्य	३५
३.४.४ रणनीति	३५
३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	३५
३.५ उच्च शिक्षा (गण्डकी विश्वविद्यालय समेत)	३९
३.५.१ परिचय	३९
३.५.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	३९
३.५.३ उद्देश्य	४१
३.५.४ रणनीति	४१
३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	४१
३.६ अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ	४४
३.६.१ परिचय	४४
३.६.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती	४४
३.६.३ उद्देश्य	४५
३.६.४ रणनीति	४५
३.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	४५

परिच्छेद : चार

अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

४.१ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	४८
४.१.१ परिचय	४८
४.१.३ उद्देश्य	५०
४.१.४ रणनीति	५०
४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	५०
४.२ पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन	५४
४.२.१ परिचय:	५४
४.२.२ वर्तमान अवस्था र विश्लेषण:	५४
४.२.३ उद्देश्य	५५
४.२.४ रणनीति	५५
४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	५६
४.३ भौतिक पूर्वाधार विकास	६०
४.३.१ परिचय	६०
४.३.२ वर्तमान अवस्था	६०
४.३.३ उद्देश्य	६१
४.३.४ रणनीति	६१
४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	६१
४.४ शिक्षामा सूचना र प्रविधि	६४

४.४.१ परिचय	६४
४.४.२ वर्तमान अवस्था	६४
४.४.३ उद्देश्य	६५
४.४.४ रणनीति	६५
४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य	६६

परिच्छेद : पाँच

शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन

५.१ परिचय	६८
५.२ संस्थागत संरचना र क्षमता विकास (कक्षा-१० को परीक्षा व्यवस्थापन समेत)	६८
५.२.१ परिचय	६८
५.२.२ वर्तमान अवस्था	६९
५.२.३ उद्देश्य	७०
५.२.४ रणनीति	७०
५.२.५.३ प्रमुख कार्यक्रम तथा लक्ष्य	७२
५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	७४
५.३.१ परिचय	७४
५.३.३ उद्देश्य	७५
५.३.४ रणनीति	७५
५.३.५ प्रमुख कार्यक्रम तथा लक्ष्य	७७

परिच्छेद : छ

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय	७८
६.२ वर्तमान अवस्था	७८
६.३ उद्देश्य:	८०
६.४ रणनीति	८०
६.५ स्रोतको अनुमान र विश्लेषण	८१
६.६ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेट अनुमान	८२

परिच्छेद : सात

योजनाको नतिजा खाका

७.१ परिचय	८५
७.२ योजनाको समग्र नतिजा खाका	८५

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले राज्यको पुनर्संरचनामार्फत सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अधिकारको विभाजन गरेको छ । तीन तहको सरकारविचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने व्यवस्था छ । संविधानको अनुसूची ५ देखि ९ सम्म तीन तहका सरकारको एकल र साझा अधिकार सूची किटान गरिएको छ । सो अनुसार अनुसूची ६ मा प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालयलाई प्रदेशको शिक्षासम्बन्धी अधिकारसूचीमा समावेश गरिएको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५, राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ लगायत शिक्षासम्बन्धी कानुनी एवं नीतिगत प्रावधानहरूमा प्रदेशलाई संविधानको एकल सूचीमा रहेको अधिकारका अलावा शिक्षाको साझा अधिकार क्षेत्र अन्तर्गतबाट विद्यालय शिक्षामा समन्वय, क्षमता विकास, सहजीकरण गर्ने लगायतका दायित्व प्रदान गरेको छ ।

नेपालको संविधान तथा विभिन्न कानूनमा भएको प्रदेश सरकारको शिक्षासम्बन्धी अधिकार र जिम्मेवारी, नेपाल सरकारको २५ वर्षे दीर्घकालीन सोच “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” तथा “शिक्षा क्षेत्रमा आधुनिकीकरण र समान पहुँच विस्तार” भन्ने गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय आवधिक योजना (२०७६-०८०) को शिक्षासम्बन्धी सोच, दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न दिगो शान्ति सुशासन र समग्र विकासमा शिक्षाको नेतृत्वदायी भूमिका रहने तथ्यलाई हृदयङ्गम गरी सङ्घीयताको लक्षित उद्देश्यमा पुग्न तीनै तहका सरकारको आपसी समन्वय, सहकारिता र सहकार्यका आधारमा गण्डकी प्रदेशले प्रस्तुत ५ वर्षे शिक्षासम्बन्धी रणनीतिक योजना (२०७९-२०८३) निर्माण गरेको छ ।

१.२ प्रदेशको परिचय

१.२.१ भौगोलिक तथा प्रशासनिक विभाजन

नेपालको मध्य भागमा अवस्थित, हिमालदेखि तराईसम्म फैलिएको यस प्रदेश २७° २६' १५" उत्तरी अक्षांश देखि २९° १९' ५०" उत्तरी अक्षांशसम्म र ८२° ५२' ४५" पूर्वी देशान्तर देखि ८५° १२' ०५" पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको गण्डकी प्रदेशमा कुल ११ वटा जिल्लाहरू रहेका छन् । प्रदेशले नेपालको कुल भू-भागको १४.६७ प्रतिशत क्षेत्रफल अर्थात् २१,९७४ वर्ग कि.मि. ओगटेको छ । तराईको समथर भू-भाग देखि ८,१६७ मिटरको उचाईमा रहेको धवलागिरी हिमाल सम्म फैलिएको हुँदा नेपालमा पाइने सबै प्रकारको हावापानी गण्डकी प्रदेशमा पाइन्छ ।

प्रशासनिक हिसाबले गण्डकी प्रदेशलाई ११ जिल्ला, १ महानगरपालिका, २६ नगरपालिका र ५८ गाउँपालिका गरी ८५ स्थानीय तह र ७५९ वडामा विभाजन गरिएको छ । त्यस्तै यस प्रदेशबाट प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचनका लागि १८ निर्वाचन क्षेत्र र प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनका लागि ३६ निर्वाचन क्षेत्र कायम गरिएको छ । प्रदेश सभामा समानुपातिक सहित कुल ६० सदस्य रहने संवैधानिक प्रावधान छ ।

१.२.२ सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था

वि.सं. २०७८ सालको जनगणनाको प्रारम्भिक नतिजा अनुसार गण्डकी प्रदेशको कुल जनसङ्ख्या २४,७९,७४५ रहेकोमा महिलाको जनसङ्ख्या १२,९९,८८५ र पुरुषको जनसङ्ख्या ११,८०,४६० रहेको छ । वार्षिक जनसङ्ख्या वृद्धिदर ०.३ प्रतिशत मात्र रहेको छ ।

प्रदेशमा बसोबास गर्ने समुदायहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृति र परम्परा तथा रीतिरिवाज रहेका छन् । हिमाली क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायले बौद्ध तथा बोनपो धर्म मान्ने गर्दछन् । यी समुदायको प्रमुख चाडपर्वमा ल्होसार, बुद्ध पूर्णिमा आदि पर्दछन् । पहाडी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको प्रमुख चाडमा दशैं, तिहार, तिज, जनैपूर्णिमा, माघेसङ्क्रान्ति, चैते दशैं, आदि पर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा मनाइने चाडपर्वमा मुख्यतया छठ, रामनवमी आदि रहेका छन् । हिन्दु धर्मको बाहुल्य भएका कारण यस प्रदेशमा मठमन्दिरको सङ्ख्या अरुको तुलनामा अधिक पाइन्छ भने धार्मिक स्थलहरू पनि यसै धर्मसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यसका अलावा हिमाली क्षेत्रमा बौद्ध धर्मसँग सम्बन्धित बौद्ध गुम्बाहरू रहेका छन् भने सहरी क्षेत्रमा सबै प्रकारका धर्म मान्ने मानिसको बसोबास भएका कारण मठ मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद तथा चर्चहरू मिसिएर रहेका छन् ।

१.२.३ सामाजिक, आर्थिक र पूर्वाधार विकास

वि.सं. २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार गण्डकी प्रदेशमा १४.९१ प्रतिशत जनता आर्थिक गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् भने १४.२ प्रतिशत जनता बहुआयमिक गरिबीमा रहेका छन् । गरिबी निवारणका लागि स्वरोजगारमूलक तथा उत्पादनमुखी शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड, साक्षरतालाई आय आर्जनसँग जोडी गरिबी निवारणमा टेवा पुऱ्याउने कार्यक्रमको विकास गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

गण्डकी प्रदेशको कुल भूमिमध्ये २२.२ प्रतिशत भू-भाग खेतीयोग्य छ । प्रदेशमा ४,८७,८२३ हेक्टर जग्गा खेतीयोग्य छ, जसमध्ये ७६.० प्रतिशत जग्गामा मात्र खेती गरिएको छ, भने २४ प्रतिशत खेती योग्य जग्गा बाँझो रहेको छ । प्रदेश समृद्धिको लागि श्रमप्रति सकारात्मक भावना भएका, निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई यान्त्रिकीकरण र व्यावसायीकरण गरी उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सक्ने जनशक्ति उत्पादनमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

गण्डकी प्रदेशको आर्थिक विकासमा पर्यटन क्षेत्रले महत्त्वपूर्ण योगदान गरेको छ । प्रदेशमा बाह्य ४ लाख र आन्तरिक ६ लाख गरी वार्षिक १० लाख पर्यटकले भ्रमण गर्दछन् । पर्यटन क्षेत्रले अप्रत्यक्ष रूपमा प्रदेशको ग्राहस्थ्य उत्पादनमा १० प्रतिशत र रोजगारीमा १५ प्रतिशत योगदान गर्दछ । प्रदेशको समृद्धिमा पर्यटन क्षेत्रको उल्लेख्य योगदान अपेक्षा गरिएको हुँदा स्थानीय आवश्यकतामुखी पाठ्यक्रमको निर्माण र सो को कार्यान्वयन मार्फत पर्यटन र स्थानीय उत्पादनसँग सहयोग पुऱ्याउने शिक्षाको प्रवन्ध मिलाउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

प्रदेशमा औद्योगिकीकरणको प्रवृत्ति हेर्दा साना र अनौपचारिक क्षेत्रका उद्योगहरूको बाहुल्यता रहेको छ । प्रदेशको दिगो अर्थतन्त्र निर्माण र समृद्धिको लागि औद्योगिकीकरण अपरिहार्य भएकाले प्रदेशलाई औद्योगिकीकरणतर्फ डोऱ्याउने, श्रम बजार सूचना प्रणालीको स्थापना गरी श्रम बजार तथा उद्योगका लागि आवश्यक प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न अपरिहार्य रहेको छ ।

गण्डकी प्रदेशमा ३७.८ प्रतिशत भू-भाग वनजङ्गलले ढाकेको छ भने ९.६ प्रतिशत भू-भाग बुट्टट्यानले ढाकेको छ । प्रदेशको कुल वनक्षेत्रमध्ये २९ प्रतिशत वन ३,८४४ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले व्यवस्थापन गरेका छन् । गण्डकी प्रदेश नेपालको सबैभन्दा बढी संरक्षित क्षेत्र भएको प्रदेश हो । प्रदेशको वन व्यवस्थापन र वातावरण संरक्षण कार्यमा स्थानीय अनुकुल योजना निर्माण, संरक्षण र अर्थोपार्जन जस्ता कार्यलाई समन्यायिक हिसाबले अगाडि बढाई प्रदेशको समृद्धिमा सघाउन आवश्यक देखिन्छ ।

गण्डकी प्रदेशमा आधुनिक उर्जाको पहुँच ८२.५ प्रतिशत जनतामा पुगेको छ । यस प्रदेशको विद्युत् उत्पादन गर्ने सम्भावित क्षमता २०,६५० मेगावाट रहेकोमा आर्थिक रूपले १२,९३० मेगावाट जलविद्युत् उत्पादन गर्न सकिने देखिन्छ । गण्डकी प्रदेशमा जलविद्युत् को अतिरिक्त सौर्य र वायु उर्जा उत्पादनको पनि उत्तिकै सम्भावना छ । उच्च शिक्षामा उर्जाको दिगो उपयोग र खपत सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

भौतिक पूर्वाधार विकास प्रदेश समृद्धिको सम्बाहक भएको हुँदा निर्धारित लागत र समयमा गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । दिगो विकासको अवधारणा अनुसार भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, शैक्षिक पहुँचलाई समेत सहयोग पुऱ्याउने पूर्वाधार विकासमा जोड दिनुपर्ने आवश्यक छ ।

गण्डकी प्रदेशको ग्रामीण क्षेत्र (५८ गाउँपालिका) मा ३९ प्रतिशत, शहरी क्षेत्र (२७ नगरपालिका) मा ६१ प्रतिशत जनता बसोबास गर्दछन् । ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरी क्षेत्रतर्फ जनसङ्ख्या बसाइँसराइँको क्रम यथावत रहेकोले अधिकांश ग्रामीण क्षेत्रमा जनसङ्ख्या घट्दै गएको छ । गाउँगाउँमा स्तरीय शिक्षा विस्तार गरी शिक्षाका लागि सहरमा बसाइँ सर्ने प्रवृत्ति न्यूनीकरण गर्नुपर्ने आवश्यक छ । यसै

गरी व्यवस्थित सहरीकरण र सो का आधारमा विद्यालयको नक्साङ्कन, समायोजन र ठूला विद्यालय विकासको अवधारणा कार्यान्वयनतर्फ जोडदिन आवश्यक छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्रको विकास अन्य प्रदेश र समग्र नेपालको भन्दा केही राम्रो भए तापनि यसमा सुधार हुनु आवश्यक छ । विद्यालय शिक्षामा स्वास्थ्य शिक्षालाई प्रवर्द्धन गरी सबै नागरिकहरूमा स्वास्थ्यसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्न जरुरी छ । यसैगरी विद्यालय तहदेखि नै खाद्य तथा पोषण सम्बन्धमा सचेतना अभिवृद्धि गरी खाद्य र पोषण बानीमा सुधार गर्नुपर्ने, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ र शौचालयको प्रवन्ध मिलाउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

१.३ शिक्षा विकासको अवस्था

१.३.१ शिक्षण संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण

गण्डकी प्रदेशमा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण देहायअनुसार रहेको छ :

तालिका नं. १.१ : शिक्षण संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण, २०७८

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण
१	प्रारम्भिक बालविकास वा पूर्व प्राथमिक विद्यालय		
	सामुदायिक (सङ्घीय स्रोतका)	सङ्ख्या	३३७३
	स्थानीय तहको स्रोतबाट सञ्चालित	सङ्ख्या	२५०
	संस्थागत विद्यालयमा आधारित	सङ्ख्या	५३७
	धार्मिक	सङ्ख्या	१०
	जम्मा	सङ्ख्या	३९१०
२	विद्यालय सङ्ख्या		
	सामुदायिक विद्यालय	सङ्ख्या	४४७९
	संस्थागत विद्यालय	सङ्ख्या	५८२
	जम्मा	सङ्ख्या	५०६१
३	विद्यालय सङ्ख्या (एकाइ)		
	आधारभूत (१-३/१-५)	सङ्ख्या	२६४३
	आधारभूत (१-८)	सङ्ख्या	८४५
	माध्यमिक (१-१०)	सङ्ख्या	८४०
	माध्यमिक (१-१२)	सङ्ख्या	७३३
४	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा		
	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा परिषदअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रम	सङ्ख्या	१०९
	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	सङ्ख्या	५०
	जम्मा	सङ्ख्या	१५९

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण
५	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र	सङ्ख्या	२४९
६	क्याम्पस		
	सामुदायिक	सङ्ख्या	८५
	आङ्गिक	सङ्ख्या	१४
	निजी	सङ्ख्या	४८
	जम्मा	सङ्ख्या	१४७
७	प्रदेश सरकारअन्तर्गत सञ्चालित विश्वविद्यालय	सङ्ख्या	१

माथिको तालिकाबाट हेर्दा प्रदेश भरिमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र सङ्ख्या ३९१० रहेका छन् । कुल ५०६१ विद्यालयहरूमध्ये सामुदायिक ४४७९ अर्थात् ८८.५ प्रतिशत र संस्थागत ५८२ अर्थात् ११.५ प्रतिशत रहेका छन् । यसैगरी विद्यालय तहसम्मको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदान गर्नका लागि कुल १५९ वटा शिक्षण संस्थाहरू र उच्च शिक्षाका लागि कुल १४७ क्याम्पस रहेका छन् । गण्डकी प्रदेश सरकार मातहतमा रहने गरी गण्डकी विश्वविद्यालय सञ्चालित छ ।

१.३.२ विद्यार्थी विवरण

शैक्षिक सत्र २०७८ मा प्रदेशको विद्यालय तहको विद्यार्थी भर्ना विवरण देहायअनुसार रहेको छ :

तालिका १.२ : कक्षागत विद्यार्थी विवरण २०७८

तह	सामुदायिक			संस्थागत			जम्मा		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
प्रारम्भिक बालविकास	२१९३९	२४५६८	४६५०७	९८२८	१२७०३	२२५३१	३१७६७	३७२७१	६९०३८
आधारभूत (कक्षा १-५)	८०६०९	८४३७२	१६४९८१	३७८१९	५०४५८	८८६७७	११८४२८	१३४८३०	२५३२५८
आधारभूत (कक्षा ६-८)	५२४७३	५१९१०	१०४३८३	१७६२७	२३९२६	४१५५३	७०१००	७५८३६	१४५९३६
माध्यमिक (कक्षा ९-१०)	३६९८७	३४३३८	७१३२५	९५६६	१३०२१	२२५८७	४६५५३	४७३५९	९३९१२
माध्यमिक (कक्षा ११-१२)	२७०२७	२३६८०	५०७०७	५३९८	७५८९	१२९८७	३२४२५	३१२६९	६३६९४
जम्मा	२१९०३५	२१८८६८	४३७९०३	८०२३८	१०७६९७	१८७९३५	२९९२७३	३२६५६५	६२५८३८

शैक्षिक सत्र २०७८ मा प्रदेशभरिमा प्रारम्भिक बालविकासदेखि कक्षा १२ गरी विद्यालय तहमा जम्मा ६,२५,८३८ जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेकोमा सामुदायिक विद्यालयमा ४,३७,९०३ (६९.९ प्रतिशत) र संस्थागत विद्यालयमा १,८७,९३५ (३०.१ प्रतिशत) विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् । तल्ला कक्षाहरूका तुलनामा माथिल्ला कक्षाहरूमा संस्थागत विद्यालयको हिस्सा क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ ।

१.३.३ शिक्षक विवरण

शैक्षिक सत्र २०७८ मा प्रदेश अन्तर्गतका विद्यालयहरूमा कार्यरत शिक्षकहरूको विवरण देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १.३ : शिक्षक विवरण

तह	स्वीकृत दरवन्दीमा कार्यरत			सामुदायिक विद्यालयका निजी स्रोत			संस्थागत विद्यालयमा कार्यरत			जम्मा		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
आधारभूत (१-५)	७३७६	६९३६	१४३१२	१८६६	५६१	२४२७	२८५६	७२८	३५८५	१२०९८	८२२५	२०३२४
आधारभूत (६-८)	१३१७	२५७८	३८९५	३६२	४६०	८२२	८८८	९८१	१८६९	२५६७	४०१९	६५८६
माध्यमिक (९-१०)	६०८	२६७६	३२८४	७६	२६९	३४५	४५१	१८६१	२३१२	११३५	४८०६	५९४१
माध्यमिक (११-१२)	१२०	७७४	८९४	३०	१६२	१९२	६९	५५९	६२८	२१९	१४९५	१७१४
जम्मा	९४२१	१२९६४	२२३८५	२३३४	१४५२	३७८६	४२६४	४१२९	८३९४	१६०१९	१८५४५	३४५६५

उल्लिखित तालिकामा हेर्दा यस प्रदेशमा प्राथमिकदेखि उच्चमाध्यमिक तहसम्म कुल ३४,५६५ जना शिक्षक कार्यरत रहेकोमा १६,०१९ जना (४६ प्रतिशत) महिला शिक्षक रहेका छन् । उक्त सङ्ख्यामध्ये कुल सरकारी दरवन्दी (राहत समेत) मा कुल २२,३८५ दरवन्दी रहेकोमा महिला शिक्षक ९४२१ जना अर्थात् ४२.१ प्रतिशत रहेका छन् । सामुदायिक विद्यालयको निजी स्रोतमा कुल ३,७८६ जना र संस्थागत विद्यालयमा ८,३९४ जना शिक्षक कार्यरत रहेका देखिन्छन् ।

१.३.४ विद्यार्थी पहुँचको स्थिति

शैक्षिक सत्र २०७८ को विद्यालय तहको पहुँचको स्थितिलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १.४ : विद्यार्थी पहुँचको स्थिति २०७८

तह	सहजै देखिने भर्नादर			खुद भर्नादर		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
प्रारम्भिक बालविकास	९८.६३	१०९.१३	१०३.८८	७१.२	७७.२	७४.२
आधारभूत (१-५)	११५.५८	१२०.५७	११८.०८	९६.४२	९७.४६	९६.९४
आधारभूत (१-८)	११४.५१	११७.१३	११५.८२	९६.८०	९७.२१	९७.००
माध्यमिक (९-१०)	८८.४४	९२.००	९०.२२	७९.७२	७९.६१	७९.६६
माध्यमिक (९-१२)	८२.२	८३.२	८२.७	५७.२	५७.७	५७.४

उल्लिखित तालिका हेर्दा प्रारम्भिक बालविकास, आधारभूत (कक्षा १-५), आधारभूत (कक्षा १-८) र माध्यमिक (९-१२) को खुद भर्नादर क्रमश ७४.२, ९६.९४, ९७ र ५७.४ प्रतिशत रहेको छ भने सहजै देखिने भर्नादर क्रमश १०३.८, ११८.०८, ११५.८२ र ८२.७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसले आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच उपलब्ध गराउन तथा माध्यमिक तहको खुद भर्नादर वृद्धि गर्न विशेष ध्यान दिनुपर्ने अवस्था देखाउँछ ।

१.३.५ आन्तरिक सक्षमताको स्थिति

गण्डकी प्रदेशको विद्यालय तहको आन्तरिक सक्षमताको स्थितिलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका १.५ : आन्तरिक सक्षमताको स्थिति

सि.नं.	सूचक	छात्रा	छात्र	जम्मा	कैफियत
१	टिकाउ दर (कक्षा ५)	८९.१	८८.७	८८.९	
२	टिकाउ दर (कक्षा ८)	८३.८	८३.२	८३.५	
३	कक्षा नदोहो-न्याइ कक्षा ५ सम्म पुग्ने दर	५९.०	५८.५	५९.०	
४	कक्षा नदोहो-न्याइ कक्षा ८ सम्म पुग्ने दर	५०.१	४८.०	४९.०	
५	कक्षा छाड्ने दर	२०.४	२१.३	२०.९	
६	टिकाउ दर (कक्षा १०)	६६.५	६५.८	६६.१	
७	टिकाउ दर (कक्षा १२)	३३.९	३२.२	३३.१	

उल्लिखित तालिकाबाट हेर्दा टिकाउ दर कक्षा ५, ८, १० र १२ सम्म क्रमश: ८८.९, ८३.५, ६६.१ र ३३.१ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी कक्षा नदोहो-न्याइ कक्षा ५ सम्म पुग्ने दर ५९ प्रतिशत र कक्षा ८ सम्म पुग्ने दर ४९ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट तहगत रूपमा आन्तरिक सक्षमता र टिकाउ दर वृद्धि गर्न विशेष ध्यान दिनुपर्ने अवस्था देखिन्छ ।

१.३.६ प्रदेश स्थापना भएपश्चात शिक्षा विकासमा हासिल भएका उपलब्धिहरू

वि.सं. २०७४ सालको निर्वाचन पश्चात प्रदेश सरकार स्थापना पश्चात विकासको मूल आधार नै शिक्षा हो भन्ने कुरालाई आत्मसात गरी गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी, प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षामा मुख्य जोड दिइ चालिएका कदमहरूको फलस्वरूप शिक्षा क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति हासिल भएको छ । प्रदेश स्थापना पश्चात् शिक्षा क्षेत्रको प्रगतिको अवस्था निम्नानुसार छ:

- (१) गण्डकी प्रदेश शिक्षा नीति २०७८ जारी गरिएको छ ।
- (२) गण्डकी प्रदेशमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको स्तर निर्धारण र प्रमाणिकरण गर्ने तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको माध्यमबाट बजार माग अनुरूपको मानव संसाधन विकास गर्नका लागि गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ जारी भई गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान स्थापना भएको छ ।

- (३) गण्डकी प्रदेशमा गुणस्तरीय उच्च शिक्षाको माध्यमबाट जीवनोपयोगी मूल्य मान्यतामा आधारित राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी र नेतृत्वदायी जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्यले गण्डकी विश्वविद्यालय ऐन, २०७६ बमोजिम गण्डकी विश्वविद्यालय स्थापना भई सञ्चालनमा आएको छ।
- (४) प्रदेश निर्वाचन क्षेत्रलाई आधार मानी नमुना बालविकास केन्द्रको स्तरोन्नति गरिएको छ।
- (५) हिमाली तथा दुर्गम क्षेत्रमा न्यूनतम विद्यार्थी सङ्ख्या भएका विद्यालयहरू एकीकरण/समायोजन गरी मनाङ, मुस्ताङ, म्याग्दी र गोरखा जिल्लाका ५ वटा विद्यालय नमुना आवासीय विद्यालयको रूपमा सञ्चालन भएका छन्।
- (६) राष्ट्रियता, सच्चरित्रता र स्थापित मूल्य मान्यतामा आधारित आदर्श नागरिक उत्पादन गर्ने उद्देश्यले हरेक प्रदेश निर्वाचन क्षेत्रमा १/१ वटा गरी ३६ वटा आदर्श विद्यालय विकासका कार्यक्रम सञ्चालन भएका छन्।
- (७) कक्षा ११-१२ मा विज्ञान विषय र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालित विद्यालयहरूमा प्रयोगशाला सुदृढीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।
- (८) प्रदेश प्रमुख शैक्षिक सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरी विद्यालयहरूमा गणित तथा विज्ञान प्रयोगशाला, सूचना प्रविधि प्रयोगशाला, STEM Lab, बालविकास केन्द्रहरूको स्तरोन्नति लगायतका कार्यक्रमहरूमा सहयोग प्रदान गरिएको छ।
- (९) शिक्षकको पेसागत विकास तथा व्यवस्थापकहरूका लागि नेतृत्व क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।
- (१०) शिक्षा तालिम केन्द्रमा भर्चुअल ल्याब स्थापना गरिएको छ।
- (११) प्रदेशमा रहेका सामुदायिक तथा सार्वजनिक पुस्तकालयमा E-learning सुविधा विस्तार गरिएको छ।

१.४ शिक्षा क्षेत्रका मुख्य समस्या, चुनौती तथा अवसर

शिक्षा मानवीय व्यवहारको परिवर्तन तथा विकाससँग सम्बन्धित विषय हो। मानव विकास एकाएक र छोटो अवधिमा गर्न सकिने विषय होइन। फेरि शिक्षामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक, भौगोलिक आदि कुराहरूले प्रभाव पार्ने भएकाले शिक्षामा विभिन्न समस्या तथा चुनौतीहरू विद्यमान रहेका छन्। शिक्षा क्षेत्रमा गरिएका प्रयास तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको उपलब्धिलाई विश्लेषण गर्दा मुख्यतया देहायका समस्या, चुनौती एवं अवसरहरू देखा परेका छन्।

प्रमुख समस्या

सबै तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु, गुणस्तर एवं सान्दर्भिकता र सक्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रका क्रियाकलापहरू केन्द्रित रहेको भएतापनि अझैसम्म अपेक्षित प्रतिफल हासिल गर्न नसकिनु, सबै तहको शिक्षामा समन्यायिक पहुँच विस्तार गर्नु, शिक्षालाई गुणस्तरीय एवं जीवनोपयोगी बनाउनु, आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क एवं माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क

गराउने संवैधानिक व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । यसैगरी सार्वजनिक शिक्षाको सवलीकरणमार्फत अभिभावकको आकर्षण अभिवृद्धि गर्नु, निजी र सार्वजनिक शिक्षा बिचको खाडल कम गर्नु, प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु, विषयगत एवं तहगत शिक्षक दरवन्दीको व्यवस्थापन गर्नु, गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको अवसर व्यापक बनाउनु, नवीनतम् प्रविधिको प्रयोग गराउनु, लगानी अनुरूपको प्रतिफल हासिल गर्नु, जीवनोपयोगी निरन्तर शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न एवं शिक्षाका हरेक क्षेत्रमा सुशासनको प्रत्याभूति गराउनु पनि समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

चुनौती

सङ्घीय शासन पद्धति अनुकूल हुनेगरी तीनै तहका शैक्षिक प्रशासनिक संरचनाको प्रभावकारी परिचालन गर्नु, संविधानको मर्म र भावना अनुरूप स्थानीय सरकारको शिक्षासम्बन्धी जिम्मेवारी र अधिकार बहन गर्न आवश्यक पर्ने संस्थागत क्षमता विकास गर्नु, तिनै तहका सरकार बिचको शिक्षामा रहेको साझा अधिकार सूचीको प्रयोगलाई कानुनबाट निकर्षण गर्नु, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि अधिकारको हस्तान्तरणसँगै विगतमा अर्जित शासकीय ज्ञान, संस्थागत स्मरण, कार्यसंस्कृति एवम अनुभवको व्यावहारिक प्रयोगमा जोड दिनु, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सोका लागि आवश्यक स्रोतको सुनिश्चितता गर्नु, सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको जनविश्वास कायम गराउनु, निजी विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाहरूलाई सहभागितामूलक र सरकारको पूरक प्रणालीका रूपमा व्यवस्थित गरी सेवा प्रदायक संस्थाको रूपमा सञ्चालनमा ल्याउनु र विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई विविधीकरण गर्दै समाजको शिक्षाको विविध आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नु, महाविद्यालयहरूलाई दक्ष, व्यवहारिक, सिपयुक्त, संस्कारयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्ने गरी बजारको माग बढी भएका प्राविधिक तथा व्यावसायिक विषयको जनशक्ति उत्पादन गर्ने संस्थाका रूपमा रूपान्तरण गर्न भूमिका खेल्नु, शिक्षाका हरेक तह र क्षेत्रमा सुशासनको प्रत्याभूति गराउनु शिक्षा क्षेत्रको प्रमुख चुनौती रहेका छन् ।

अवसर

संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार र जिम्मेवारी सहित स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाउनु, तीन तहको सरकारको साझेदारीमा शिक्षामा लगानी अभिवृद्धि गर्न सकिने अवस्था देखिनु, विद्यालय तहमा विद्यार्थी भर्ना दरका साथै लैङ्गिक समता सूचकाङ्क प्रभावकारी देखिनु, गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान ऐन, २०७६ जारी भई गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान स्थापना भई प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षाको संस्थागत व्यवस्था गरिनु, गण्डकी विश्वविद्यालयको स्थापनाका साथै उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक पहुँच राम्रो हुनु, शैक्षिक संस्थाका भौतिक संरचनाहरू शिक्षण सिकाइका लागि सुदृढ बन्दै जानु, शिक्षण सिकाइमा सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिको पहुँच र प्रयोगमा विस्तार हुँदै जानु, शिक्षक पेसागत विकास तालिम प्रविधिमैत्री उन्मुख हुनु,

दुर्गम तथा हिमाली क्षेत्रका बालबालिकाको गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्न सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीमा आवासीय विद्यालय सञ्चालनमा रहनु जस्ता अवसरहरू रहेका छन् ।

१.५ योजनाको विभिन्न पक्षसँग सम्बन्ध

१.५.१ संवैधानिक प्रावधान र कानुनी व्यवस्थासँग शिक्षा योजनाको सम्बन्ध

नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको धारा ३१ ले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा लिई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने, आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुने, माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क हुने, अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम निःशुल्क उच्च शिक्षा पाउने, दृष्टिविहिन नागरिकलाई ब्रेललिपि तथा बहिरा र स्वर वा बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागरिकलाई साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट कानूनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने र नेपाली समुदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक हुने व्यवस्था छ । यसैगरी अनुसूची ६ ले प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालयलाई प्रदेशको अधिकार क्षेत्रभित्र राखेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७४ ले आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क, माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क गर्न राज्यको भूमिका स्पष्ट पारेको छ । तीनै तहका सरकारहरू बिच समन्वय, सहकारिता र सहअस्तित्वको मूल सिद्धान्तमा आधारित भई आयोजना/कार्यक्रममा दोहोरोपना नआउने गरी शैक्षिक कार्यक्रम तथा बजेट निर्धारण गरी वर्तमान न्यून रहेका शैक्षिक सूचकहरूमा सुधार ल्याउन र शिक्षा क्षेत्रमा नवप्रवर्तनात्मक कार्यक्रमहरू समावेश गर्दै नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्दै प्रदेशलाई उत्कृष्ट शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न यो रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको छ ।

दिगो विकास लक्ष्यसँग सम्बन्ध

दिगो विकासको लक्ष्य नं. ४ (समावेशी तथा न्यायोचित शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने) हासिल गराउन सन् २०३० सम्मका लागि दिगो विकास लक्ष्यहरू (वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र :२०१६-२०३०) स्वीकृत गरेको छ । उक्त मार्गचित्रले सन् २०३० सम्म प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर र प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर ९९.५ प्रतिशत, माध्यमिक तहमा सहजै देखिने भर्ना दर ९९ प्रतिशत, कक्षा ८ सम्म टिकाउदर ९५ प्रतिशत पुऱ्याउने, छात्रछात्राको अनुपात १ पुऱ्याउने, इन्टरनेट पहुँच भएका विद्यालय, वास (WASH) सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू र अपाङ्गता मैत्री विद्यालयहरू ९९ प्रतिशत पुऱ्याउने, न्यूनतम तालिम प्राप्त गरेका कार्यरत शिक्षकहरूको अनुपात शतप्रतिशत पुऱ्याउने जस्ता सूचकहरूमा आधारित भई लक्ष्य निर्धारण भएका छन् । यिनै राष्ट्रिय लक्ष्य अनुरूप गण्डकी प्रदेशका शैक्षिक लक्ष्यहरू निर्धारण र कार्यान्वयन गर्ने गरी दिगो विकास लक्ष्यसँग अन्तरसम्बन्धित गराई यो योजना तयार गरिएको छ ।

आवधिक योजनासँग सम्बन्ध

सामाजिक आर्थिक रूपान्तरणका लागि मानव संसाधनको विकास गर्ने शिक्षासम्बन्धी सोच लिई कार्यान्वयनमा ल्याईएको पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले गुणस्तरीय शिक्षा मार्फत सिर्जनशील, दक्ष, प्रतिस्पर्धी, उत्पादनशील र नवप्रवर्तनशील मानव स्रोतको विकास गर्ने लक्ष्य राखेको छ । गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले शिक्षा क्षेत्रमा आधुनिकीकरण र समान पहुँच विस्तार गर्ने सोच लिएको छ । गण्डकी विश्वविद्यालयको स्थापना र सञ्चालन गर्ने, गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्ने साथै प्रदेशमा सूचना प्रविधिको पहुँच विस्तार गर्ने प्राथमिकता सहित योजनाको अन्तसम्ममा यस प्रदेशको कुल जनसङ्ख्याको ५ वर्ष माथिको साक्षरता दर ९५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ । युवा साक्षरता (१५-२४) ९९ प्रतिशत, माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) को कुल भर्नादर ९२ प्रतिशत, आधारभूत तह (कक्षा १-८) को कुल भर्नादर ९९ प्रतिशत, माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) को खुद भर्नादर ९२ प्रतिशत, विद्यालय शिक्षा (कक्षा १-१२) को भर्नामा लैङ्गिक समता १.०५ पुऱ्याउने गरी सूचकगत लक्ष्य तय भएका छन् । नेपाल सरकारको पन्ध्रौं तथा गण्डकी प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनाका सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रमहरूलाई आधार मानी शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको छ ।

१.६ योजना निर्माणका आधार

- (१) नेपालको संविधान (प्रस्तावना, मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व, राज्यशक्तिको बाँडफाँट, अन्तरसम्बन्ध तथा अनुसूची ६,७ र ९) मा रहेका कार्यजिम्मेवारी लगायतका विषय,
- (२) दिगो विकास लक्ष्यहरू वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र (२०१६-२०३०)
- (३) १५ औं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१)
- (४) राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ तथा गण्डकी प्रदेशको शिक्षा नीति, २०७८
- (५) गण्डकी विश्वविद्यालय ऐन, २०७६
- (६) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान ऐन, २०७६
- (७) विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (२०२१-२०३०)
- (८) गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१)
- (९) नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारका घोषणा, नीति तथा कानून

परिच्छेद : दुई

दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित नतिजा

नेपालको संविधानमा शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिएको छ । संविधानअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकार गठन भई क्रियाशिल छन् । संवैधानिक व्यवस्था अनुसार शिक्षालाई एकल अधिकारका साथै साझा अधिकारको रूपमा पनि राखिएको छ । यसैगरी सन् २०१४ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घले सन् २०१६ देखि २०३० सम्मका लागि दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्यहरूको सूची प्रस्ताव गरेको थियो । १७ वटा लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य नं. ४ मा समावेशी तथा समतामूलक र गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रबर्द्धन गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । लक्ष्य नं. ४ हासिल गर्नका लागि ५ वटा परिमाणमात्मक लक्ष्यहरू प्रस्तावित गरिएका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता र संविधान प्रदत्त मौलिक हकको संरक्षण गर्दै प्रत्येक सरकारले आ-आफना आवधिक योजना बनाई कार्यान्वयन गरिरहेका छन् । दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि विशेष गरेर आर्थिक रूपमा विपन्न र राज्यको स्रोत साधनबाट बञ्चित समूहको शिक्षामा पहुँच विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्न तीनै तहका सरकारहरू प्रतिबद्ध छन् । गण्डकी प्रदेश सरकारले आवधिक योजना (प्रथम पञ्चवर्षीय योजना- (२०७६/०७७-२०८०/८१) निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यसै गरी गण्डकी प्रदेश सरकारले प्रदेशको आवश्यकता र सम्भाव्यताका आधारमा गण्डकी प्रदेश शिक्षा नीति, २०७८ समेत स्वीकृत गरेको छ । दिगो विकासका लक्ष्य, पन्ध्रौँ योजना र गण्डकी प्रदेशको आवधिक योजना समेतलाई समावेश गरी शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण गरी ५ वर्षे प्रादेशिक शिक्षा क्षेत्रको रणनीतिक योजना (२०७९/८०-२०८३/८४) को दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति र अपेक्षित नतिजा समावेश गरिएको छ ।

२.१ दूरदृष्टि

“गुणस्तरीय मानव पुँजीको अभिवृद्धि, गण्डकी प्रदेशको समृद्धि”

२.२ ध्येय

सिर्जनशील, उद्यमशील एवं प्रतिस्पर्धी दक्ष जनशक्तिको माध्यमबाट समृद्ध र आत्मनिर्भर प्रदेशको निर्माण गर्ने ।

२.३ उद्देश्य

- (१) बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका साथै विद्यालय शिक्षामा फरक क्षमता भएका बालबालिकासहित सबैको सहज र समन्यायिक गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु ।

- (२) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम र सिपका अवसरहरूको विस्तार गरी उद्यमी, उत्पादनशील र सक्षम जनशक्ति तयार पार्नु ।
- (३) उच्च शिक्षालाई वैज्ञानिक, नवप्रवर्तनात्मक, अनुसन्धानात्मक र उत्पादनमुखी बनाउँदै ज्ञानमा आधारित समाज र स्वाधीन अर्थतन्त्र निर्माणमा टेवा पुऱ्याउनु ।
- (४) अनौपचारिक एवं वैकल्पिक शिक्षाका माध्यमबाट आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु ।
- (५) शिक्षा प्रणालीमा सम्बद्ध जनशक्तिको योग्यता, सक्षमता एवं सचेतना अभिवृद्धि गरी जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्दै शैक्षिक सुशासन कायम गर्नु ।
- (६) विज्ञान तथा प्रविधिमार्फत् व्यक्तिमा वैज्ञानिक चिन्तन एवं व्यवहार विकास गर्दै आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई समग्र शैक्षिक प्रणालीको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गर्नु ।
- (७) समालोचनात्मक चिन्तन भएका समाज र राष्ट्रप्रति प्रतिबद्ध र उत्तरदायी नागरिक तयार गर्नु ।

२.४ रणनीति

- (१) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गरी गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालशिक्षामा सबै बालबालिकाको समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- (२) अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको मापदण्डका आधारमा विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने ।
- (३) राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप प्रदेश मापदण्ड विकास, जीवनोपयोगी ज्ञान र सिपमा आधारित प्रदेश तहको पाठ्यक्रम विकास, मातृभाषामा शिक्षा र स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम विकासका लागि सहजीकरण, परीक्षा प्रणालीको सुदृढीकरण एवं शिक्षकको क्षमता विकासमार्फत विद्यालय शिक्षामा समान गुणस्तर कायम गर्ने ।
- (४) साक्षरता, प्रविधि एवं वित्तीय साक्षरता, अनौपचारिक शिक्षा तथा वैकल्पिक सिकाइ मार्फत सिकेका ज्ञान तथा सिपलाई प्रमाणीकरण र समकक्षता निर्धारण गरी आयमूलक कार्यक्रम, पेसा व्यवसाय, सामाजिक जीवनसँग आवद्ध गरी जीवनपर्यन्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्ने ।
- (५) प्रदेशस्तरमा वाचनालय, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालयको स्थापना गर्नुका साथै सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई सुदृढीकरण गर्ने ।
- (६) विद्यालयको शैक्षिक एवं भौतिक पूर्वाधारलाई अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री बनाउने ।
- (७) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको सुदृढीकरण, विस्तार र प्राविधिक शिक्षालयहरूको समायोजन गरी पछाडि परेका समुदायका विद्यार्थीलाई

- छात्रवृत्ति, आवासीय सुविधा लगायतका आवश्यक सुविधा प्रदान गरी गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको समतामूलक पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने ।
- (८) प्रदेश विशिष्टतामा आधारित भई स्थापना गरिएको गण्डकी विश्वविद्यालयलाई थप प्रभावकारी बनाउने र गण्डकी प्रदेश भित्र सञ्चालनमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई गण्डकी विश्वविद्यालयको मातहतमा ल्याउन अभिप्रेरित गर्ने ।
- (९) शिक्षण सिकाइमा आधुनिक सूचना सञ्चार प्रविधिको उपयोग गर्दै उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
- (१०) अनुगमन, सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन तथा नियमन प्रणालीको विकास गर्नुका साथै दक्ष, योग्य र सक्षम जनशक्तिको व्यवस्थापन गरी शिक्षण, प्रशिक्षण, अनुसन्धान, नवप्रवर्तन, शैक्षिक प्रशासन जस्ता पक्षमा उत्कृष्ट नतिजा हासिल गर्ने ।
- (११) विज्ञान, प्रविधि, इन्जिनियरिङ र गणित शिक्षाको प्रवर्द्धन गरी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्ने ।
- (१२) शैक्षिक संस्थाहरूमा सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गराउन आवश्यक कानुनी व्यवस्था मिलाउने ।
- (१३) तीनै तहका सरकारको बिचमा लागत साझेदारीको माध्यमबाट सबै तह र प्रकारका शैक्षिक व्यवस्थापन सुदृढ गर्न आवश्यक दिगो लगानी सुनिश्चित गर्ने र आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहलाई वित्तीय सहयोग र प्राविधिक सहजीकरण गर्ने ।

२.५ अपेक्षित नतिजा

योजनाको अन्तमा देहायअनुसारका मुख्य नतिजा हासिल हुने छन् :-

- (१) चार वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूले मापदण्डमा आधारित गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको समान अवसर प्राप्त गरेका हुने छन् । परिणामस्वरूप प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना हुनेको प्रतिशत १०० पुगेको हुने छ ।
- (२) आधारभूत शिक्षाको खुद भर्नादर १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (३) माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि हुन गई कक्षा ९-१२ को खुद भर्नादर ७६ प्रतिशत पुगेको हुनेछ ।
- (४) सबै तहको शिक्षण सिकाइ वातावरणमा सुधार आई शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि भएको हुनेछ ।
- (५) शिक्षकका लागि नियमित रूपमा क्षमता विकासका अवसर प्राप्त भएको हुनेछ ।
- (६) शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई अङ्गीकार गरिएको हुनेछ ।
- (७) स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी स्थानीय तहको क्षमता विकास हुनेछ ।
- (८) सबै शैक्षिक संस्थामा बालमैत्री न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार स्थापना भएको हुनेछ ।

- (९) प्राविधिक उच्च शिक्षामा लक्षित समूहको पहुँच अभिवद्धि गर्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमको व्यवस्था भएको हुनेछ ।
- (१०) प्राविधिक शिक्षामा केन्द्रित रही गण्डकी विश्वविद्यालयको सुदृढीकरण भएको हुनेछ ।
- (११) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास भई सञ्चालनमा आएको हुनेछ ।
- (१२) रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना भई सोका आधारमा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन भई बजारको माग र आपूर्ति बिच सन्तुलन भएको हुनेछ ।
- (१३) शैक्षिक निकायहरूमा सुशासन कायम भई सिकाइप्रति उत्तरदायी पद्धतिको विकास हुनेछ ।

परिच्छेद : तीन

शिक्षाका उपक्षेत्रहरू

यस रणनीतिक योजनाको पहिलो परिच्छेदमा शिक्षाको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणले योजनाको आवश्यकता र प्राथमिकता पहिचान गर्ने आधार प्रदान गरेको छ । यसैगरी परिच्छेद दुईमा योजनाको दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य तथा रणनीतिहरूमा आधारित भई सन् २०३० सम्मका लागि अपेक्षित नतिजा तय गरिएको छ । योजनाको आधार, दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित नतिजाहरूका आधारमा यस परिच्छेदमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम, उच्च शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ गरी शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्रहरूको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दै उद्देश्य, रणनीति, अपेक्षित उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलाप, लक्ष्य र बजेट समावेश गरिएको छ ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१. परिचय

आधारभूत तहको शिक्षाको पूर्व तयारीका रूपमा प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकासलाई विद्यालय तहको शिक्षाको संरचनामा समावेश गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गरी सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालशिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना गर्ने नीति लिइएको छ । आधारभूत शिक्षाको जगलाई सुदृढ पारी बालबालिकाहरूको शारीरिक, मानसिक, भाषिक, संवेगात्मक, नैतिक, आध्यात्मिक पक्षको विकास गर्नु प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा विकासको मुख्य लक्ष्य रहेको छ । चार वर्ष उमेर पूरा गरेका बालबालिकाका लागि आधारभूत शिक्षाको तयारीका निम्ति बालविकास सेवामा पहुँच बढाउने उद्देश्यले विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको प्रभावकारिता पूर्वाधार विकास, सहजकर्ताको क्षमता, आर्थिक लगानी, सिकाइ सामग्री र उपयुक्त व्यवस्थापनमा भर पर्दछ । यिनै कुराहरूलाई आधार मानेर यस योजनामा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम र लक्ष्य तय गरिएको छ ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

शैक्षिक सत्र २०७८ को शैक्षिक तथ्याङ्कअनुसार गण्डकी प्रदेशमा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र वा पूर्व प्राथमिक कक्षा ३९१० रहेकोमा तीमध्ये सङ्घीय सरकारको सहयोगमा सञ्चालित ३३७३, स्थानीय सरकार वा सामुदायिक स्रोतबाट सञ्चालित २५०, धार्मिक १० र संस्थागत विद्यालयमा आधारित ५३७ वटा रहेका छन् । ती बालविकास केन्द्रहरूमा कुल ८९,५४७ जना बालबालिका अध्ययनरत छन् । प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कुल भर्नादर १०३.८८ प्रतिशत, खुद भर्नादर ७४.२ प्रतिशत र प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना हुने बालबालिकाको सङ्ख्या

८०.०९ प्रतिशत पुगेको छ । (स्रोत: फ्ल्यास रिपोर्ट २०७८, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।)

नेपालमा विद्यालयमा आधारित र समुदायमा आधारित गरी दुई किसिमका बालविकास केन्द्र सञ्चालित छन् । सरकारी स्तरबाट एक वर्षे प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गरिएको भएता पनि संस्थागत विद्यालयहरूमा ३ देखि ४ वर्ष सम्म सञ्चालित छ । यसको अलावा सामुदायिक तथा निजी क्षेत्रका विभिन्न संस्थाहरूले विभिन्न नाममा विभिन्न अवधि सहित बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालन गरिरहेको अवस्था छ । गण्डकी प्रदेशको शिक्षा नीति, २०७८ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार एवं सरोकारवालाहरूको साझेदारीमा एक वर्ष थप गरी दुई वर्षे प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने नीति लिएको छ ।

यस प्रदेशमा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका छन्:

- (१) गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल शिक्षा कार्यक्रममा सबै बालबालिकाको लागि समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) लागत साझेदारीको ढाँचा विकास गरी स्रोतको पर्याप्त र प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।
- (३) प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको न्यूनतम राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र सञ्चालन गर्नु
- (४) योग्य तथा सक्षम सहयोगी कार्यकर्ताको व्यवस्था र प्राविधिक सहायता प्रणालीको स्थापना गर्नु,
- (५) सञ्चालित प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास कार्यक्रमविच समन्वय र एकरूपता कायम गर्नु ।

३.१.३. उद्देश्य

- (१) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको शतप्रतिशत पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको गुणस्तर एवं सान्दर्भिकतामा अभिवृद्धि गर्नु ।

३.१.४ रणनीति

- (१) प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रलाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास गर्न बालविकास केन्द्र नभएका सबै विद्यालयमा सरकारी तवरबाट कम्तीमा एक वटा प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र स्थापनाका लागि सहयोग एवं सहजीकरण गर्ने,
- (२) तीन वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकाका लागि तोकिएको न्यूनतम मापदण्डको आधारमा प्रदेश सरकारको सहयोग, समन्वय र सहकार्यमा स्थानीय तह र अभिभावकहरूको साझेदारीमा एक वर्ष थप गरी दुई वर्षे प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न अभिप्रेरित गर्ने,
- (३) प्रदेशस्तरमा प्रारम्भिक बालशिक्षा तथा विकास कार्यक्रमको मापदण्ड र कार्यविधि बनाई सो को कार्यान्वयनमा स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्ने,

- (४) बालबालिकाको प्रारम्भिक बालशिक्षामा पहुँच कम भएका स्थानीय तहमा पहुँच तथा सहभागिता वढाउन कार्यक्रमहरूको विकास र कार्यान्वयनमा सहयोग एवं सहजीकरण गर्ने,
- (५) बालशिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि मागमा आधारित तालिम मोड्युलहरू विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- (६) प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पूर्वाधार विकास, सहजकर्ताको प्रोत्साहन तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि प्रदेश सरकारको लगानी वृद्धि गर्ने,
- (७) बालविकास केन्द्रसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्डलाई आधार मानी बालविकास केन्द्रलाई नमुनाको रूपमा विकास गर्न आवश्यक सहयोग तथा प्रोत्साहन गर्ने,
- (८) प्रारम्भिक बालविकास शिक्षकहरूको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र सुविधा आधारभूत तहका शिक्षक सरह (कक्षा १२) हुने व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहलाई सहयोग, समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- (९) स्थानीय तहमार्फत शिक्षा, स्वास्थ्य, पोषण र सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन मार्फत बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा टेवा पुऱ्याउने ।

३.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.१.५.१ उपलब्धि

गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भएको हुने ।

३.१.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) ४ वर्ष उमेरका बालबालिकाको भर्ना १०० प्रतिशत र प्रारम्भिक बालशिक्षाको कुल भर्नादर १०६ प्रतिशत पुगेको हुने,
- (२) कक्षा १ मा भर्ना हुने सबै बालबालिकाले प्रारम्भिक बालशिक्षाको अनुभव हासिल गरेको हुने,
- (३) सबै बालबालिकाहरूले आधारभूत सिकाइ हासिल गरेको हुने,
- (४) सबै बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम सिकाइ सामग्रीसहित बालमैत्री पूर्वाधारको व्यवस्था भएको हुने,
- (५) सबै बालबालिकाहरूका लागि आधारभूत पोषण सहितको दिवा खाजाको व्यवस्था भएको हुने,
- (६) सहजकर्ताहरूका लागि पेसागत विकासका अवसर उपलब्ध भएको हुने ।

३.१.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका नं ३.१ : प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा कार्यक्रमको प्रादेशिक मापदण्ड विकास गरी नक्साङ्कन, पुनर्वितरणका लागि सहजीकरण र सहयोग	सङ्ख्या		१	१			२		५	१०			१५		√	√	
२	बालविकास केन्द्र नभएका विद्यालयमा कम्तीमा एक केन्द्र स्थापना गर्न सहयोग र सहजीकरण	सङ्ख्या		८५	१७०	२५५	३४०	३४०		१७४.३	३४८.५	५२२.८	६९७	१७४३	√	√	√	
३	दुई वर्षे प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमका लागि सहयोग र सहजीकरण	स्थानीय तह		८५	१७०	२५५	३४०	३४०		१७४.३	३४८.५	५२२.८	६९७	१७४३	√	√	√	√

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
४	नमुना बालविकास केन्द्र विकास तथा सुदृढीकरण	सङ्ख्या	१००	१००	१००	१००	१००	५००	१००	१००	१००	१००	१००	५००		√		
५	प्रारम्भिक बालविकासको प्रभावकारिता अध्ययन अनुसन्धान	पटक		१			१	२		५			५	१०		√		
६	असल अभ्यासको सङ्कलन, प्रकाशन र प्रोत्साहन	पटक		१				१		५				५	√	√		√
७	सिकाइ सामग्री अनुदान	केन्द्र	५१	७५	१००	१५०	२००	५७६	१०२	१५०	२००	३००	४००	११५२		√		
	जम्मा								२०२	६१३.६	१००७	१४४६	१८९९	५१६८				

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.२.१ परिचय:

शिक्षा ऐन, २०२८ (आठौं संशोधन) ले विद्यालय शिक्षालाई आधारभूत र माध्यमिक गरी दुई तहमा वर्गीकरण गरेको छ । शिक्षा ऐनले प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा ८ सम्मको शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९ देखि १२ सम्मको शिक्षालाई माध्यमिक शिक्षा भनी परिभाषित गरेको छ । नेपालको संविधानको शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकमा आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने व्यवस्था छ । यसैगरी आधारभूत शिक्षालाई अनिवार्य र निःशुल्क गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । आधारभूत तह माध्यमिक शिक्षाको आधार हो भने उच्च शिक्षाको अवसरवाट वञ्चित व्यक्तिलाई जीवन निर्वाहको माध्यम हो । सामाजिक चेतनाको जग बसाउने माध्यम पनि हो । उल्लिखित परिदृश्यलाई दृष्टिगत गरी यस योजनामा आधारभूत शिक्षाका उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम र लक्ष्य तय गरिएको छ ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

विद्यालय शिक्षामा भएका विगतका प्रयासरूपबाट आधारभूत शिक्षामा पहुँचको क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ । शैक्षिक सत्र २०७८ को प्रदेशको शैक्षिक तथ्याङ्क अनुसार आधारभूत तहमा कक्षा (१-५) सञ्चालित विद्यालय सङ्ख्या २६४३ र कक्षा ६-८ सञ्चालित विद्यालय सङ्ख्या ८४५ रहेको छ । ती विद्यालयहरूमध्ये सामुदायिक विद्यालयको सङ्ख्या आधारभूत कक्षा (१-५) सञ्चालित २५४७ र कक्षा ६-८ सञ्चालित विद्यालय सङ्ख्या ७३६ रहेका छन् । आधारभूत शिक्षा (१-५) को खुद भर्नादर ९६.९ र कक्षा (१-८) को खुद भर्नादर ९७ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी सहजै देखिने भर्नादर आधारभूत शिक्षा (१-५) को ११८.०८ प्रतिशत र कक्षा (१-८) को ११५.८२ प्रतिशत रहेको छ । कक्षा ५ सम्मको टिकाउ दर ८८.५ प्रतिशत र कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर ८३.५ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट अझै पनि आधारभूत विद्यालय उमेर समूहका ३ प्रतिशत बालबालिकाहरू आधारभूत शिक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर रहेको देखिन्छ भने टिकाउ दरमा सुधारका लागि थप प्रयास गर्नुपर्ने समेत देखाउँछ ।

आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारिता पहुँच, गुणस्तर, टिकाउदर, अनुकूल सिकाइ वातावरण, शिक्षक व्यवस्थापनजस्ता पक्षहरूमा निर्भर गर्दछ । आधारभूत शिक्षाका सन्दर्भमा यस प्रदेशमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू देहाय अनुसार छन् । .

- (१) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु,
- (२) गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु,
- (३) शिक्षकलाई सिकाइप्रति जिम्मेवार र नविन प्रविधि तथा परिवर्तन प्रति उत्साहित बनाउनु,
- (४) विद्यालयको नक्सांकन गरी समायोजन तथा पुनर्मिलान गर्नु,

- (५) कक्षागत तथा विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्थापन र विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्थापन गर्नु,
- (६) कक्षाकोठामा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको स्थापना गर्नु,
- (७) शैक्षिक संस्थाहरूमा सुशासन कायम गर्ने र व्यवस्थापन प्रणालीको सुदृढीकरण गर्नु,

३.२.३ उद्देश्य

- (१) आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) आधारभूत शिक्षामा गुणस्तर तथा सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गर्नु ।

३.२.४ रणनीति

- (१) विद्यालयको पहुँचभन्दा बाहिर भएका बालबालिकाहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने,
- (२) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाका साथै स्रोत साधनको व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन गर्ने,
- (३) लक्षित वर्ग र समुदायका बालबालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चितता गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय तहलाई सहयोग एवं सहजीकरण गर्ने,
- (४) स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा आवासीय विद्यालयको व्यवस्थापनमा सुदृढीकरण गर्ने,
- (५) आधारभूत शिक्षाको उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना भएको सार्वजनिक घोषणा गर्न स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्ने,
- (६) विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार पूरा गर्न स्थानीय तहसँग सहयोग र समन्वय गर्ने
- (७) स्थानीय तहहरूले गरेका असल अभ्यासलाई अन्य स्थानीय तहमा प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- (८) विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा स्थानीय तह एवं विद्यालयको क्षमता विकास गर्ने,
- (९) विद्यालयमा सुशासनको प्रत्याभूति गर्न संस्थागत, संरचनागत तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्ने।

३.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.२.५.१ उपलब्धि

अनिवार्य र गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँचको सुनिश्चितता भएको हुने ।

३.२.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) आधारभूत शिक्षा अनिवार्य तथा निःशुल्क भई पहुँच शतप्रतिशत पुगेको हुने,
- (२) आधारभूत शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाहरूले तहगत सक्षमता पूरा गरेको हुने,
- (३) सबै आधारभूत विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित भएको हुने,

- (४) प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घको क्षमता विकास भई शैक्षिक सुशासन कायम भएको हुने ।

३.२.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ३.२ : आधारभूत शिक्षाका प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि मापदण्ड निर्माण	पटक		१				१		५				५		√		
२	आदर्श (नमुना) आधारभूत विद्यालय विकासका लागि सहयोग	विद्यालय	३६	३६	३६			३६	३६	३६	३६			१०८		√	√	
३	असल अभ्यासको प्रवर्द्धन	पटक	१					१	५					५		√		
४	शैक्षिक सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास	स्थानीय तह			८५			८५			१३			१२.८		√	√	
५	नमुना आवासीय विद्यालयको व्यवस्थापन सुधार	विद्यालय			१	१	१	१			५०	५०	५०	१५०	√	√	√	
६	आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर एवं समग्र व्यवस्थापन सुधार सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रकाशन	पटक				१		१				७		७		√		

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
७	विद्यालय नक्साङ्कन र एकीकरण/समायोजनका लागि प्रोत्साहन	विद्यालय		२०	२०	२०	२०	८०		१००	१००	१००	१००	४००		√	√	
८	कक्षा (६-८) मा गणित विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्न अनुदान	विद्यालय	८५	८५	८५	८५	८५	४२५	१७०	१७०	१७०	१७०	१७०	८५०		√	√	√
९	पुस्तकालय नभएका विद्यालयमा पुस्तकालय स्थापना सहयोग	विद्यालय		१००	१००	१००	१००	४००		१००	१००	१००	१००	४००		√	√	√
११	विशेष कक्षा सञ्चालित स्रोत कक्षाहरूको सुदृढीकरण	विद्यालय	५	५	५	५	५	२५	१०	१०	१०	१०	१०	५०	√	√	√	√
	जम्मा								२२१	४२१	४७९	४३७	४३०	१९८८				

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

विद्यालय शिक्षाको वर्तमान संरचनामा कक्षा ९ देखि १२ सम्मको शिक्षालाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा लिइएको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले माध्यमिक शिक्षालाई साधारण, परम्परागत र प्राविधिक तथा व्यावसायिक गरी तीन प्रकारमा वर्गीकरण गरेको छ । पेसागत हिसाबले स्वरोजगारी वा रोजगारीमा जान चाहनेहरूको लागि महत्त्वपूर्ण रहेको माध्यमिक शिक्षालाई आधारभूत शिक्षा र उच्च शिक्षाको सेतुको रूपमा समेत लिने गरिन्छ । नेपालको संविधानको शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकमा माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । संविधानको अनुसूची ८ ले आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको अधिकारलाई स्थानीय तहको अधिकार सूचीभित्र समावेश गरेको छ राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले माध्यमिक शिक्षाको समन्वय, अनुगमन तथा नियमन र माध्यमिक शिक्षाको कक्षा दशको परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रमाणीकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रदेश सरकारलाई प्रदान गरेको छ । उल्लिखित परिदृश्यलाई दृष्टिगत गरी यस योजनामा माध्यमिक शिक्षाका उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम र लक्ष्य तय गरिएको छ ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

गण्डकी प्रदेशमा माध्यमिक शिक्षाको पहुँचको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण प्रगति हासिल भएको छ । शैक्षिक सत्र २०७८ को प्रदेशमा शैक्षिक तथ्याङ्कअनुसार माध्यमिक तह कक्षा १-१० सञ्चालित विद्यालय ८४० र कक्षा १-१२ सञ्चालित विद्यालय ७३३ गरी कुल १५७३ रहेका छन् । ती विद्यालयहरूमध्ये सामुदायिक विद्यालयको सङ्ख्या १-१० सञ्चालित ५८५ र कक्षा १-१२ सञ्चालित ६११ गरी कुल ११९६ रहेका छन् भने संस्थागत माध्यमिक विद्यालय ३७७ (१-१० सञ्चालित २५५ र कक्षा १-१२ सञ्चालित १२२) रहेका छन् । सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमध्ये ५० विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार सञ्चालनमा रहेको छ । माध्यमिक शिक्षा (९-१०) को खुद भर्नादर ७९.७ र कक्षा (९-१२) को खुद भर्नादर ५७.४ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी सहजै देखिने भर्नादर माध्यमिक शिक्षा (९-१०) को ९०.२ र कक्षा (९-१२) को ८२.७ प्रतिशत रहेको छ । कक्षा १० सम्मको टिकाउ दर ६६.१ प्रतिशत र कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर ३३.१ प्रतिशत रहेको छ । यसबाट अझैपनि माध्यमिक शिक्षाको पहुँच र टिकाउ दरमा सुधारका लागि प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

माध्यमिक शिक्षाको प्रभावकारिता पहुँच, गुणस्तर, टिकाउदर, अनुकुल सिकाइ वातावरण, शिक्षक व्यवस्थापनजस्ता पक्षहरूमा निर्भर गर्दछ । प्रदेशमा माध्यमिक शिक्षाका सन्दर्भमा विद्यमान मुख्य चुनौतीहरू देहाय अनुसार छन् । .

- (१) निःशुल्क एवं गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,

- (२) नविन प्रविधिको प्रयोगमार्फत सिकाइमा आधुनिकीकरण गराउनु,
- (३) शैक्षिक संस्थाहरूमा सुशासनको प्रत्याभूति गराउनु,
- (४) माध्यमिक तहमा न्युनतम विषयगत शिक्षक दरवन्दीको व्यवस्थापन गर्नु,
- (५) निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको सार्थक कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु,
- (६) माध्यमिक शिक्षाको सेवा प्रवाहको निम्ति स्थानीय तहको क्षमता विकास गर्नु,
- (७) कुशल व्यवस्थापनका लागि प्रधानाध्यापक र व्यवस्थापन समितिको क्षमता विकास गर्नु ।

३.३.३ उद्देश्य

- (१) निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) माध्यमिक शिक्षालाई जीवनोपयोगी, प्रविधिमैत्री र गुणस्तरीय बनाउनु,
- (३) माध्यमिक शिक्षाको सेवा प्रवाहमा सुशासन, जवाफदेहिता र पारदर्शिता कायम गर्नु ।

३.३.४ रणनीति

- (१) माध्यमिक शिक्षामा पिछडिएको वर्ग र समुदायको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहलाई सहयोग एवं सहजीकरण गर्ने,
- (२) निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको मापदण्डका आधारमा स्थानीय तह र विद्यालयमा स्रोत व्यवस्थापनका लागि सहयोग गर्ने,
- (३) माध्यमिक शिक्षाको परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी नतिजाका आधारमा प्रोत्साहन दिने प्रणालीको स्थापना गर्नुका साथै यस कार्यमा स्थानीय तह र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने,
- (४) गुणस्तरीय एवं सान्दर्भिक माध्यमिक शिक्षाका लागि प्रोत्साहन गर्न आदर्श विद्यालय विकास, पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला, छात्रवृत्ति, आवासीय सुविधा प्रदान गर्ने,
- (५) माध्यमिक विद्यालयहरूको नक्सांकन, पुनर्वितरण एवं समायोजन गर्न स्थानीय तहलाई सहजीकरण एवं सहयोग गर्ने,
- (६) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा एकीकृत गर्दै माध्यमिक तहको शिक्षण, सिकाइ र व्यवस्थापनलाई प्रविधिमैत्री, व्यवहारिक एवं नतिजामुखी बनाउने,
- (७) विज्ञान, सङ्गीत, खेलकुद, योगा, भाषा, सांस्कृतिक कार्यक्रम, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलगायत विभिन्न विधाका विशिष्टीकृत र नवीन विषयहरूलाई माध्यमिक शिक्षामा एकीकृत रूपमा सञ्चालन गर्न आवश्यक सहयोग तथा समन्वय गर्ने,
- (८) प्रधानाध्यापक र व्यवस्थापन समितिको सबलीकरण, शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार, पेसागत नैतिकताको प्रवर्द्धनद्वारा समग्र शिक्षा क्षेत्रको सबलीकरण गर्ने,

- (९) विज्ञान, गणित, कम्प्युटर जस्ता विषयहरू अङ्ग्रेजी माध्यममा अध्यापन गर्ने व्यवस्था गरी सबै प्रकारका विद्यालयहरूमा शिक्षणको माध्यममा एकरूपता ल्याउन अभिप्रेरित गर्ने,
- (१०) शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि र सुशासनका लागि सबै प्रकारका शिक्षण संस्थाहरूको प्रभावकारी अनुगमन, सुपरिवेक्षण, मूल्याङ्कन तथा नियमनको व्यवस्था गर्न स्थानीय तहलाई प्राविधिक सहयोग गर्ने,
- (११) संरचना तथा कानुनी आधार तयार गरी सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न स्थानीय तह र विद्यालयहरूलाई तोकिएको कार्यसम्पादन र उपलब्धि प्रति जिम्मेवार बनाउने।

३.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.३.५.१ उपलब्धि

माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने ।

३.३.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) माध्यमिक शिक्षाको खुद भर्नादर र टिकाउदरमा वृद्धि भएको हुने,
- (२) माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाहरूले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि/तहगत सक्षमता हासिल गरेको हुने,
- (३) सबै विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित भएको हुने,
- (४) प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घको क्षमता विकास भई शैक्षिक सुशासन कायम भएको हुने,
- (५) प्राविधिमैत्री सिकाइ वातावरण सुनिश्चित भएको हुने ।

३.३.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ३.३ : माध्यमिक शिक्षाका प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रु लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	माध्यमिक तह (कक्षा १०) को परीक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१	५	७००	८००	८५०	९००	९५०	४२००	√	√		
२	विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना तथा सुदृढीकरण सहयोग	विद्यालय	६०	८०	८०	८०	८०	३८०	१८०	२४०	२४०	२४०	२४०	११४०		√	√	√
३	ठूला विद्यालय व्यवस्थापन अनुदान	विद्यालय	३	३	३	२	२	५	३०	३०	३०	२०	२०	१३०	√	√	√	
४	शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि STEAM प्रयोगशाला स्थापना	विद्यालय	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	२५०	१२५०		√	√	√
५	नमुना आवासीय विद्यालय विकास, सञ्चालन र व्यवस्थापन	विद्यालय	४	४	४	४	४	४	५०	५०	५०	५०	५०	२५०		√	√	√
६	सिकाइ उपलब्धि अध्ययन तथा विश्लेषण	पटक	१	१	१	१	१	५	२	२	२	२	२	१०		√	√	

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
७	सङ्गीत, खेलकुद, योगा, सांस्कृतिक कार्यक्रम लगायत विभिन्न विधाका विशिष्टीकृत र नवीन विषयहरूलाई माध्यमिक शिक्षामा एकीकृत रूपमा सञ्चालन सहयोग	विद्यालय		८५	८५	८५	८५	८५		१७०	१७०	१७०	१७०	६८०		√	√	√
८	न्यून सिकाइ उपलब्धि भएका विद्यालयमा सिकाइ उपलब्धि सुधारमा सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	५०	५०	५०	५०	५०	२५०		√	√	√
९	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि मापदण्ड तथा कार्ययोजना विकास	पटक	१					१	१०					१०		√	√	
१०	११ र १२ कक्षामा विज्ञान विषय अध्ययन गर्ने गरीब तथा दलित छात्राहरूका लागि छात्रवृत्ति	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	२४	२४	२४	२४	२४	१२०		√	√	

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
११	विशेष कक्षा सञ्चालित स्रोत कक्षाहरूको सुदृढीकरण	विद्यालय	२०	२०	२०	२०	२०	१००	४०	४०	४०	४०	४०	२००	√	√	√	√
१२	बौद्धिक अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूका लागि प्रदेशस्तरीय आवासीय विद्यालय	विद्यालय	१	१	१	१	१	१	२५०	२५०	३५०	१५०	१५०	१५०	√	√	√	√
१३	शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि विज्ञ समूह गठन र परिचालन	पटक	१	१	१	१	१	१	२०	२५	२५	३०	३०	१३०	√	√	√	√
	जम्मा								१६०६	१९३१	२०८१	१९२६	१९७६	८५२०				

३.४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं सिप विकास तालिम

३.४.१ परिचय

शिक्षालाई सिपसँग र सिपलाई श्रमसँग आबद्ध गरी व्यक्तिलाई जीविकोपार्जनमा सघाउ पुऱ्याउन र राष्ट्रको सामाजिक आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउन विशिष्टकृत सिप पहिचान, विकास र प्रमाणीकरण सम्बन्धी शिक्षा नै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा हो । प्राविधिक शिक्षाले व्यक्तिमा रहेको क्षमताको उजागर र उपयोगबाट जीवन निर्वाह, सन्तुष्टि र सम्मान प्राप्तिसमा सहयोग पुऱ्याउँछ । दक्ष र सिपयुक्त जनशक्ति उत्पादनका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एक महत्त्वपूर्ण माध्यम हो ।

नेपालमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम औपचारिक पद्धति एवं सङ्गठनात्मक ढङ्गले वि.सं. १९९९ मा प्राविधिक तालिम शिक्षालय (हालको पुलचोक इन्जिनियरिङ कलेज) बाट सुरुवात भएको हो । वि.सं. २०२८ सालमा नयाँ शिक्षा पद्धतिको योजना सुरु भई माध्यमिक विद्यालयमा कम्तीमा एउटा विषय अनिवार्य व्यावसायिक शिक्षा पठनपाठन गर्ने व्यवस्था गरियो ।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको विकास र विस्तारको क्रममा वि.सं. २०३७ बाट आधुनिक प्राविधिक शिक्षालयको स्थापना गर्ने कार्यको प्रारम्भ भयो । योजनाबद्ध ढङ्गबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विकास एवं विस्तार गर्ने, विभिन्न तालिम प्रदायक संस्थाहरूबिच समन्वय गर्ने, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने र समग्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रमा नेतृत्वदायी भूमिका दिने ध्येयले वि.सं. २०४५ सालमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (CTEVT) को स्थापना गरियो । प्राविधिक शिक्षा र सिपमूलक व्यावसायिक तालिमको पहुँचलाई विस्तार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०५० सालदेखि निजी स्तरमा पनि प्राविधिक शिक्षालय स्थापनाको अनुमति दिने कार्यको थालनी भयो । विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (२०६६-२०७२) ले गरेको नीतिगत व्यवस्था अनुसार शैक्षिक सत्र २०७० देखि माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको शुरुवात भयो ।

गण्डकी प्रदेशको विशिष्टता अनुसार प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको प्रबन्ध गर्न गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान स्थापना भएको छ । यसैगरी प्राविधिक शिक्षालाई विशेष जोड दिने उद्देश्यले गण्डकी विश्वविद्यालयको स्थापना भएको छ ।

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रमा गरिएका प्रयासहरूबाट महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ । भौगोलिक, आर्थिक र सामाजिक कारणले प्राविधिक शिक्षा एवं सिपमूलक व्यावसायिक तालिमको पहुँचबाट वञ्चित वर्गको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन । प्राविधिक शिक्षा एवं सिपमूलक व्यावसायिक तालिमका क्षेत्रमा देशको ठूलो धनराशि लगानी भइरहेको छ । एकीकरण एवं समन्वयका अभावले राष्ट्रिय रूपमा त्यसको तथ्याङ्क यकिन गर्न सकिएको छैन । प्राविधिक शिक्षा गरिखाने शिक्षा भए तापनि यसको व्यवस्थापन साधारण शिक्षाभन्दा धेरै महँगो पर्ने

हुँदा प्राविधिक शिक्षामा छुट्टाइएको बजेटबाट पर्याप्त मात्रामा प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न गराउन कठिनाई छ । सरकारी, अर्धसरकारी, गैरसरकारी र दातृ निकायको संयुक्त लगानी कोष स्थापना गर्न नसक्दा प्राविधिक शिक्षा एवं तालिमको क्षेत्रमा रकमको प्रभावकारी परिचालन गर्न कठिन भएको अवस्था छ । बजारको माग र प्राविधिक जनशक्तिको उपलब्धता बिचमा तारतम्य मिलाई प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमलाई योजनाबद्ध किसिमले अगाडि बढाउन नसकिएको अवस्था रहेको छ । उल्लिखित परिदृश्यलाई दृष्टिगत गरी यस योजनामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम र लक्ष्य तय गरिएको छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिममा शिक्षा र तालिम गरी मुख्यतया दुई प्रकारका कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदबाट अनुमति प्राप्त शिक्षालयहरूबाट प्राविधिक एस.एल.सी र डिप्लोमा तहका कार्यक्रम, माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा ९-१२ को प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका अलावा विश्वविद्यालय अन्तर्गतका क्याम्पसहरूबाट प्राविधिक उच्च शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदबाट अनुमति प्राप्त संस्थाहरू र व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजनामार्फत नतिजामा आधारित र भौचरमा आधारित बजारको माग अनुसारका छोटो अवधिका सिपमूलक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालित छन् । यस बाहेक विभिन्न मन्त्रालय, निकाय, स्थानीय तह, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूमार्फत पनि व्यावसायिक तालिमका क्षेत्रमा ठूलो लगानी हुँदै आइरहेको छ ।

शैक्षिक सत्र २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार यस प्रदेशमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद अन्तर्गत १०९ वटा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाहरू रहेका छन् । ती संस्थाहरूमध्ये प्राविधिक एस.एल.सी. कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्था ४९ वटा, डिप्लोमा तहको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ४३ र दुवै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने १७ वटा संस्थाहरू रहेका छन् । CTEVT बाट अनुमति प्राप्त छोटो अवधिका तालिम प्रदायक संस्थाहरू प्रदेश भरिमा ७५ वटा रहेका छन् । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट अनुमति लिई ५० वटा विद्यालयहरूमा माध्यमिक तहको कक्षा ९-१२ को प्राविधिक तथा व्यावसायिक कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ ।

गण्डकी प्रदेशमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न स्थापित प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकासको कार्य प्रारम्भ भएको छ । प्रतिष्ठानले छोटो अवधिका पाठ्यक्रम तर्जुमा गरी व्यावसायिक तालिम सञ्चालनको तयारीमा रहेको छ ।

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रमा संस्थागत विस्तारका साथै भर्नादरमा पनि उल्लेख्य वृद्धि भइरहेको छ । सरकारी एवं गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र

तालिमको क्षेत्रमा विभिन्न प्रयास हुँदाहुँदै पनि बजारको आवश्यकता र व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने क्षमताका बिच तादात्म्यता देखिँदैन । परिवर्तित सन्दर्भ अनुरूप देशले लिएको आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणमार्फत् समृद्ध नेपाल निर्माणको लक्ष्य हासिल गर्न प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको व्यवस्थित विकास र विस्तार अनिवार्य देखिएको छ ।

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको गुणस्तर, पूर्वाधार, श्रम बजार अनुसारको विषयक्षेत्र, सान्दर्भिकता, जनशक्ति, पाठ्यक्रम, लगानी जस्ता कुरामा निर्भर हुन्छ । श्रमबजार सूचना प्रणालीको अभावमा बजारको आवश्यकता यकिन हुन सकिरहेको छैन । प्राविधिक शिक्षा कार्यक्रमको विषयक्षेत्र र सम्भाव्यताका सम्बन्धमा भरपर्दो अनुसन्धानको कमीले प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा एवं तालिमको विस्तार व्यवस्थित हुन सकिरहेको छैन । सम्भाव्यता अध्ययन, कार्यक्रमको प्रकृति, भौतिक एवं शैक्षिक सामग्रीका साथै मानवीय संसाधनको उचित व्यवस्थापन नगरी प्राविधिक/बहुप्राविधिक शिक्षालयहरू स्थापना गर्दा लगानीको उचित सदुपयोग हुन सकेको छैन । प्रशिक्षकहरूको निरन्तरता र प्रशिक्षणसम्बन्धी दक्षताको कमीले पनि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका क्षेत्रमा प्रभावकारी नतिजा हासिल हुन सकिरहेको देखिँदैन ।

उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका सन्दर्भमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू देहायअनुसार रहेका छन् ।

- (१) गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं सिप विकास तालिममा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गर्नु,
- (२) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम र सिप विकासका कार्यक्रमका लागि स्रोत व्यवस्था र परिचालनका स्पष्ट आधार तय गर्नु
- (३) आवश्यकता र सम्भाव्यताका आधारमा सिप विकासका प्राथमिक विषय क्षेत्र पहिचान गरी सञ्चालन गर्नु,
- (४) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम प्राप्त जनशक्तिलाई कार्यक्षेत्रको अनुभव सहितको दक्षता अभिवृद्धि गर्नु,
- (५) विपन्न तथा पछाडि परेको वर्ग समुदायका युवाहरूलाई सहूलियतपूर्ण प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसर उपलब्ध गराउनु,
- (६) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका पाठ्यक्रम, पूर्वाधार तथा प्रयोगात्मक कार्यको उचित व्यवस्थापन गर्नु,
- (७) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका कार्यक्रम सञ्चालनमा रोजगारदाता एवं श्रम क्षेत्रका संस्थाहरूसँग समन्वय स्थापित गर्नु,
- (८) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका लागि दक्ष शिक्षक/प्रशिक्षकको व्यवस्था गर्नु,
- (९) श्रमबजारको माग र आपूर्तिको अवस्थाका आधारमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु,

(१०) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनमा ल्याउनु ।

३.४.३ उद्देश्य

- (१) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गर्नु,
- (२) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको गुणस्तर तथा सान्दर्भिकता अभिवृद्धि गर्नु,
- (३) जीवन उपयोगी मूल्य, मान्यतामा आधारित प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमसम्बन्धी ठोस कार्यक्रम तय गरी समृद्ध प्रदेश निर्माणका लागि योगदान गर्न सक्ने मध्यमस्तरीय जनशक्ति उत्पादन गर्नु ।

३.४.४ रणनीति

- (१) विद्यालयस्तरदेखि नै प्राविधिक तथा व्यावसायिक धार समावेश गरी उत्पादित जनशक्तिलाई विश्वविद्यालय र बजारसँग तादम्यता राख्ने गरी कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने,
- (२) मापदण्डका आधारमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदायकहरूलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा शिक्षालय एवं संस्था स्थापना गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (३) आर्थिक, सामाजिक एवं भौगोलिक रूपमा पछाडि परेका नागरिकहरूको पहुँच बढाउन आवासीय सुविधा सहित विभिन्न प्रोत्साहन प्याकेजहरू उपलब्ध गराउने,
- (४) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास गरी प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनमा ल्याउने,
- (५) उच्चस्तरीय दक्ष प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि गण्डकी विश्वविद्यालयमार्फत् उपयुक्त कार्यक्रमको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- (६) मुख्य प्रशिक्षक, प्रशिक्षक र तालिम सहजकर्ताका लागि क्षमता विकास एवं पेसागत सहायताको अवसर प्रदान गर्ने,
- (७) रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना गरी आवश्यकताका आधारमा लामो तथा छोटो अवधिका तालिम पाठ्यक्रमहरू तयार गरी बजारको माग र आपूर्ति बिच सन्तुलन कायम गर्ने,
- (८) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने ।

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.४.५.१ उपलब्धि

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिममा समतामूलक पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने ।

३.४.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासमा तालिममा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि भएको हुने,

- (२) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकास तालिमको प्रादेशिक मापदण्ड तयार भएको हुने,
- (३) गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास भई मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन भएको हुने,
- (४) गण्डकी विश्वविद्यालयमार्फत् उच्चस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन भएको हुने,
- (५) रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना भई सोका आधारमा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन भई बजारको माग र आपूर्ति बिच सन्तुलन भएको हुने ।

३.४.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ३.४ : प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं सिप विकास तालिमका कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानबाट शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१	१००	१००	१००	१००	१००	५००		√		
२	सिप प्रमाणीकरण गर्न समन्वय र सहयोग	पटक	१	१	१	१	१	५	५	५	५	५	५	२५	√	√		
३	तालिम तथा रोजगार व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र प्रयोग	पटक	१	१	१	१	१	१	५	२	२	२	२	१३		√		
४	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक र तालिम प्रदायक संस्थाहरूका लागि मापदण्ड निर्माण	पटक		१				१		५				५		√		
५	साधारण विषय सञ्चालन गर्ने विद्यालयलाई प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विद्यालयको रूपमा रूपान्तरणका लागि प्रोत्साहन	विद्यालय	१	२	२	२	२	९	१०	२०	२०	२०	२०	९०		√	√	√
६	प्राविधिक विषय सञ्चालित माध्यमिक विद्यालयहरूलाई पूर्वाधार तथा गुणस्तर सुधारका कार्यक्रमका लागि सहयोग	विद्यालय	१०	१२	१५	१८	२०	७५	५०	६०	७५	९०	१००	३७५		√	√	√
७	जनशक्तिको क्षमता विकास	पटक	१	१	१	१	१	५	१५	१५	१५	१५	१५	७५		√		

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
८	औद्योगिक प्रतिष्ठानसँगको सहकार्यमा एप्रेन्टिसिप तालिम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	७	७	७	७	७	३५		√		√
९	सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा उद्यमशिलता प्रवर्द्धन कार्यक्रम	विद्यालय	१०	१०	१०	१०	१०	५०	५०	५०	५०	५०	५०	२५०		√	√	√
१०	रोजगार मेला आयोजना	पटक	१	१	१	१	१	५	२५	२५	२५	२५	२५	१२५		√	√	√
११	TVET सञ्जाल निर्माण र परिचालन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	५	५	५	५	२५	√	√	√	√
१२	वृत्ति परामर्श कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	५	५	५	५	५	५	२५	√	√	√	√
	जम्मा								२७७	२९९	३०९	३२४	३३४	१५४३				

३.५ उच्च शिक्षा (गण्डकी विश्वविद्यालय समेत)

३.५.१ परिचय

जनशक्ति विकासलाई समग्र विकासको आधार स्तम्भ मानिन्छ । औपचारिक शिक्षा प्रणालीको स्नातकदेखि विद्यावारिधि तहसम्मको शिक्षालाई उच्च शिक्षाका रूपमा लिइएको छ । औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा आधारभूत तहलाई पहिलो, माध्यमिक शिक्षालाई दोस्रो र उच्च शिक्षालाई तेस्रो तहको शिक्षाको रूपमा लिने गरिन्छ ।

ज्ञानको उत्पादन र प्रयोग, विचारको विकास र परीक्षण, दिगो विकास, राष्ट्रिय विकासलाई चाहिने जनशक्ति उत्पादन र विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्ने उद्देश्य उच्च शिक्षाले राखेको हुन्छ । सिकाइको विशिष्टीकरणमार्फत उच्च शिक्षाको उद्देश्य हासिल गरिन्छ । राष्ट्रलाई चाहिने उच्च स्तरीय जनशक्ति उच्च शिक्षाको माध्यमबाट उत्पादन गरिन्छ । उच्च शिक्षा सबल र गुणस्तरीय हुन सकेमा मात्र सक्षम जनशक्ति उत्पादन हुन गई राष्ट्रिय विकासमा टेवा पुग्दछ । विज्ञान र प्रविधिले ल्याएका परिवर्तन, राष्ट्रिय विकासको आकाङ्क्षालाई उच्च शिक्षाले सम्बोधन गर्नुपर्छ । उच्च शिक्षालाई आधुनिकीकरण र ज्ञानमा आधारित समाज निर्माणको मूल साधन मानिएको छ ।

नेपालमा वि.सं. १९७५ मा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापनाबाट उच्च शिक्षाको सुरुवात भएको मानिन्छ । वि.सं. २०१६ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको स्थापना भयो । उच्च शिक्षाको माग र आकाङ्क्षा बढ्दै जाँदा निजी क्षेत्रको सहभागिता, बहुविश्वविद्यालय एवं क्षेत्रीय विश्वविद्यालयको अवधारणा कार्यान्वयन गरियो । हाल सङ्घीय सरकार मातहत ११ वटा विश्वविद्यालय र ६ वटा विश्वविद्यालयस्तरका स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान रहेका छन् ।

नेपालको संविधानको अनुसूची ६ मा प्रदेश सरकारको शिक्षासम्बन्धी अधिकारक्षेत्रमा उच्च शिक्षा समावेश छ । सोही संवैधानिक अधिकारको कार्यान्वयनका साथै गण्डकी प्रदेशमा कला, विज्ञान, प्रविधि, व्यवस्थापन, कानून, शिक्षा लगायतका विषयमा अनुसन्धानमूलक तथा व्यावसायिक उच्च शिक्षा प्रदान गर्नका लागि वि.सं. २०७६ मा गण्डकी विश्वविद्यालयको स्थापना भएको छ । गण्डकी विश्वविद्यालयले आफ्ना शैक्षिक कार्यक्रमहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक विषयमा बढी केन्द्रित गर्ने सोच राखेको छ । यसै परिदृश्यलाई मध्यनजर राख्दै योजनामा उच्च शिक्षातर्फका उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यहरू तय गरिएको छ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

नेपालको संविधानको अनुसूची ५ ले सङ्घीय सरकारअन्तर्गत केन्द्रीय विश्वविद्यालय र अनुसूची ६ ले प्रदेश सरकारअन्तर्गत प्रादेशिक विश्वविद्यालय रहने व्यवस्था गरेको छ । सोही अनुसार सङ्घीय सरकार मातहतमा ११ ओटा विश्वविद्यालयहरू र ६ ओटा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानहरू स्थापना भई सञ्चालन भएका छन् । यस प्रदेशमा विभिन्न विश्वविद्यालयसँग सम्बन्धन लिई आङ्गिक १६, सामुदायिक ८३ र निजी ५२ गरी कुल १५१ वटा उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरू रहेका छन् । यसैगरी

गण्डकी प्रदेश सरकारअन्तर्गत गण्डकी विश्वविद्यालय स्थापना भएको छ । सबै विश्वविद्यालयलाई निर्देशन र नियमन गर्न सक्ने गरी कुनै पनि छाता ऐन बन्न सकेको छैन ।

शैक्षिक उपलब्धि र गुणस्तरको दृष्टिकोणले नेपालका विश्वविद्यालयमा प्राविधिक उच्च शिक्षा आकर्षक र भरपर्दो देखिन्छ । प्राविधिक उच्च शिक्षातर्फ आकर्षित हुने विद्यार्थीको सङ्ख्या अधिक भए तापनि प्राविधिक विषयका क्याम्पसहरू न्यून सङ्ख्यामा रहेकोले क्षमतावान् विद्यार्थीहरू पनि यसप्रकारको शिक्षाको पहुँचबाहिर छन् । प्राविधिक विषयहरू अध्ययन अध्यापन हुने निजी क्षेत्रमा सञ्चालित क्याम्पसहरूको शुल्क ज्यादै महँगो भएको हुँदा आर्थिक रूपमा विपन्न परिवारका विद्यार्थीहरू प्राविधिक शिक्षा पाउनबाट वञ्चित भएका छन् । साधारणतर्फ भने उच्च शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

नेपालमा सन् २००७ देखि विश्वविद्यालय अनुदान आयोगले गुणस्तर तथा प्रत्यायन पद्धतिको सञ्चालन गर्दै आएको छ । अहिलेसम्म अधिकांश क्याम्पसहरूले QAA पाउन सकेका छैनन् । विश्वविद्यालयका मुख्य तीन ओटा काम शिक्षण सिकाइ, अनुसन्धान र विस्तारित (सामाजिक कार्य) कार्यक्रममध्ये शिक्षण सिकाइले प्राथमिकता पाएको छ । अनुसन्धान नगन्य मात्रामा छ भने विस्तारित कार्यक्रम अनुभूतियोग्य हुन सकेको छैन ।

उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा उच्च शिक्षाका सन्दर्भमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू देहाय अनुसार रहेका छन् ।

- (१) उच्च शिक्षामा सबै क्षेत्र, वर्ग र समुदायको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) योजनाबद्ध जनशक्ति प्रक्षेपणका आधारमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विस्तार र व्यवस्थापन गर्नु,
- (३) उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्पष्ट वर्गीकरण र स्थापनाका मापदण्ड तय गर्नु,
- (४) उच्च शिक्षालाई गुणस्तरीय, सान्दर्भिक र अनुसन्धानमुखी बनाउनु,
- (५) गण्डकी विश्वविद्यालयलाई प्राविधिक विषयमा उच्च शिक्षाको नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने गरी व्यवस्थित गर्नु,
- (६) विपन्न तथा पछाडि परेको वर्ग समुदायका लागि सहूलियतपूर्ण प्राविधिक उच्च शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउनु,
- (७) उच्च शिक्षाका पाठ्यक्रम, पूर्वाधार तथा प्रयोगात्मक कार्यका लागि अनुगमन र पेसागत सहयोगको उचित व्यवस्थापन गर्नु,
- (८) उच्च शिक्षाको विकासका लागि कार्यक्रमको पहिचान, स्रोत व्यवस्था र स्रोत परिचालनका स्पष्ट आधार तय गर्नु,
- (९) त्रिभुवन विश्वविद्यालय लगायत अन्य विश्वविद्यालयहरूको मातहतका यस प्रदेशका उच्च शिक्षा प्रदायक क्याम्पसहरूलाई गण्डकी विश्वविद्यालयअन्तर्गत समाहित गराउनु,

(१०) विश्वविद्यालय तथा उच्च शिक्षा प्रदायक निकायहरूको शासकीय र व्यवस्थापकीय कार्यहरूमा जवाफदेहिता, पारदर्शिता र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गरी सुशासन कायम गर्नु ।

३.५.३ उद्देश्य

- (१) गुणस्तरीय उच्च शिक्षामा समतामूलक पहुँच विस्तार गर्नु,
- (२) प्राविधिक उच्च शिक्षाको अवसर विस्तार गरी पहुँच र गुणस्तरको अभिवृद्धि गर्नु ।
- (३) गण्डकी विश्वविद्यालयको सुदृढीकरण गर्नु ।

३.५.४ रणनीति

- (१) नक्सानुसार गरी आवश्यकता अनुसारका क्षेत्र र विषयमा नयाँ उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना गरी उच्च शिक्षामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गर्ने ।
- (२) लक्षित समूहका लागि छात्रवृत्ति र निःशुल्क उच्च शिक्षाको व्यवस्थामार्फत पिछडिएको वर्ग र क्षेत्रको सहभागिता बढाउने ।
- (३) प्रदेश सरकारले सङ्घीय र स्थानीय तहसँग समन्वय एवं सहकार्य गरी उच्च शिक्षाका कार्यक्रमहरूको सञ्चालन तथा स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने ।
- (४) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम र नेतृत्वदायी मानव संसाधन विकासका लागि गुणस्तरीय उच्च शिक्षाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न प्रदेश विशिष्टतामा केन्द्रित हुने गरी गण्डकी विश्वविद्यालयको सञ्चालन एवं व्यवस्थापन गर्ने ।
- (५) गण्डकी प्रदेशभित्र सञ्चालनमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई गण्डकी विश्वविद्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र ल्याउन अभिप्रेरित गर्दै ती संस्थाहरूलाई प्रतिस्पर्धी एवं नतिजामुखी बनाउने ।
- (६) विश्वविद्यालय र मातहतका संस्थाले दिने शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय र प्रदेश आवश्यकता एवं अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता एवं प्रचलन अनुरूप हुने गरी उच्च शिक्षालाई सान्दर्भिक, गुणस्तरीय एवं प्रतिस्पर्धी बनाउने ।

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.५.५.१ उपलब्धि

प्राविधिक र साधारण उच्च शिक्षामा समतामूलक पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुने ।

३.५.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) प्राविधिक उच्च शिक्षामा लक्षित समूहको पहुँच अभिवृद्धि गर्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमको व्यवस्था भएको हुने,
- (२) प्राविधिक शिक्षामा केन्द्रित रही गण्डकी विश्वविद्यालयको सुदृढीकरण भएको हुने ।

३.५.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ३.५ : उच्च शिक्षा (गण्डकी विश्वविद्यालय समेत) का कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	गण्डकी विश्वविद्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००	√	√		√
२	गण्डकी विश्वविद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार विकास	पटक	१	१	१			१	५०	५०	५०			१५०		√		
३	गण्डकी विश्वविद्यालयमा शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१	३००	३५०	४००	४५०	५००	२०००		√		√
४	अनुसन्धान र नवप्रवर्तन	पटक	१	१	१	१	१	५	२०	२०	२०	२०	२०	१००		√		
५	साधारण विषय सञ्चालित सामुदायिक क्याम्पसलाई प्राविधिक विषय अध्यापन गर्ने क्याम्पसमा रूपान्तरण गर्न प्रोत्साहन	पटक	१	१	१	१	१	५	३०	३०	३०	३०	३०	१५०		√		√
६	सामुदायिक क्याम्पसहरूको पूर्वाधार सुदृढीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	२००	२००	२००	२००	२००	१०००		√		
७	उच्च शिक्षामा एकीकृत सूचना प्रणालीको विकास तथा व्यवस्थापन	पटक		१				१		१०				१०		√		
८	गण्डकी स्वयम सेवा परिचालन	पटक				१	१	१				३०	४०	७०		√		

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
९	विज्ञान, गणित तथा प्राविधिक विषय अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	जना	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	७५०	३६	३६	३६	३६	३६	१८०		√		
१०	उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने लक्ष्यित वर्ग र अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	२४	२४	२४	२४	२४	१२०		√		
	जम्मा								८६०	९७०	१०६०	११४०	१२५०	५२८०				

३.६ अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ

३.६.१ परिचय

औपचारिक विद्यालय शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित समूहको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी आधारभूत साक्षरता, निरन्तर शिक्षा एवं जीवनोपयोगी सिपको विकास गर्न प्रदान गरिने शैक्षिक पद्धतिलाई अनौपचारिक शिक्षाको रूपमा चिनिन्छ । अनौपचारिक शिक्षा र साक्षरता शिक्षाको परिभाषा देशको अवस्था र आवश्यकता अनुसार फरक फरक हुन सक्दछ । अनौपचारिक शिक्षाको मूल ढोका साक्षरता हो र साक्षरता सिप जीवनपर्यन्त शिक्षाका लागि पूर्वाधार हो ।

वि.सं. २००४ मा आधार शिक्षा केन्द्र स्थापना भएपछि अनौपचारिक शिक्षाको प्रारम्भ गरिएको भए तापनि योजनाबद्ध रूपमा प्रौढ साक्षरता कार्यक्रमको विकास वि.सं. २०१३ सालदेखि भएको पाइन्छ । निरक्षरता उन्मूलन गर्ने, साक्षरतालाई कार्यमूलक बनाउने, विद्यालय शिक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर रहेकाहरूलाई वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रममलगायत धेरै प्रयासहरू गरिए । अनौपचारिक शिक्षाको अवधारणामा आएको व्यापकता, कार्यक्रमका स्वरूपमा देखा परेका विविधता बिच समग्र अनौपचारिक शिक्षाको नीति, योजना तथा कार्यक्रमको व्यवस्थापन गर्न २०५६ सालमा अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रको स्थापना भयो । निरक्षरता उन्मूलन गर्ने मुख्य उद्देश्यले आ.व.२०६५।०६६ देखि राष्ट्रिय साक्षरता अभियानलाई देशव्यापी बनाईयो । वि.सं. २०६९ देखि साक्षर नेपाल अभियान शुरूवात गरी साक्षर वडा, गाउँ/नगरपालिका एवं जिल्ला घोषणा गर्ने कार्यको शुरूवात गरियो । यसै अभियान अन्तर्गत वि.सं. २०७८ मा साक्षर प्रदेशको घोषणा गरिएको छ । यसै परिदृश्यलाई आधार मानी यस योजनामा अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ कार्यक्रमका उद्देश्य, रणनीति, मुख्य मुख्य कार्यक्रम तथा लक्ष्यहरू तय गरिएको छ ।

३.६.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

वि.सं. २०७८ मा १५-६० वर्ष उमेर समूहका ९६.५७ प्रतिशत साक्षर भई प्रदेशलाई साक्षर प्रदेशको घोषणा गरिएको छ । गण्डकी प्रदेशमा २४४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका छन् । अनौपचारिक शिक्षाअन्तर्गत आधारभूत साक्षरता, साक्षरोत्तर कार्यक्रम, खुला तथा वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालित छन् । गण्डकी प्रदेशबाट प्रविधिमैत्री वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालनमा ल्याइएको छ । दिगो विकास लक्ष्यहरू २०३० को लक्ष्य नं. ४ मा सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्धन गर्ने कुरा उल्लेख छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक तुल्याई अनौपचारिक, वैकल्पिक, परम्परागत र खुला शिक्षाका माध्यमबाट निरन्तर सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु, जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम नागरिक तयार पार्ने उद्देश्य लिएको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले अनौपचारिक शिक्षा तथा निरन्तर सिकाइको जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । तर स्थानीय तहमा अनौपचारिक शिक्षा तथा निरन्तर सिकाइले यथोचित स्थान प्राप्त गर्न सकेको छैन । पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय योजनाले सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नुलाई एउटा प्रमुख उद्देश्य बनाएको छ । गण्डकी प्रदेशको प्रथम

पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/७७- २०८०/८१) मा साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर बढाउने भन्ने उद्देश्य लिएको छ ।

उल्लिखित परिदृश्यका आधारमा अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका क्षेत्रमा देहायका मुख्य चुनौतीहरू रहेका छन् ।

- (१) साक्षर हुन बाँकी समुहलाई साक्षर बनाउनु,
- (२) साक्षर भईसकेका व्यक्तिहरूका लागि निरन्तर एवं जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर उपलब्ध गराउनु,
- (३) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण एवं प्रभावकारी परिचालन गर्नु,
- (४) अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाउनु,
- (५) साक्षरता तथा जीवनपर्यन्त शिक्षाका लागि दिगो लगानीको व्यवस्था गर्नु,
- (६) जीवन पर्यन्त सिकाइको प्रमाणीकरणका लागि प्रणालीको विकास गर्नु ।

३.६.३ उद्देश्य

- (१) साक्षर हुन बाँकी रहेकाहरूलाई साक्षरता र साक्षर भईसकेकाहरूका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर उपलब्ध गराउनु,
- (२) साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षालाई सिसँग आवद्ध गरी आयआर्जन टेवा पुऱ्याउनु ।

३.६.४ रणनीति

- (१) स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा साक्षर हुन बाँकी रहेका व्यक्तिहरूका लागि साक्षरता र साक्षरहरूका लागि आजीवन सिकाइका अवसरहरू वृद्धि गर्ने,
- (२) साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षा प्रणाली स्थापनाका लागि नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्ने,
- (३) साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षालाई सिसँग जोड्दै कार्यमूलक बनाउने,
- (४) समयानुकूल, सान्दर्भिक, अन्तरक्रियात्मक र अभ्यासमा आधारित थप मुद्रित तथा डिजिटल (कम्प्युटर तथा मोबाइल मार्फत) सामग्री विकास गरी प्रयोगमा ल्याउने,
- (५) साक्षरता र जीवनपर्यन्त शिक्षाका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बिच समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- (६) स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण गर्ने,
- (७) जीवन पर्यन्त सिकाइको प्रमाणीकरण गर्न संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्ने ।

३.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

३.६.५.१ उपलब्धि

- साक्षर हुन बाँकी व्यक्तिहरूका लागि आधारभूत साक्षरता र साक्षरहरूका लागि निरन्तर सिकाइको अवसर उपलब्ध भएको हुने ।

३.४.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि स्थानीय तह जिम्मेवार भएको हुने,

- (२) सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको सुदृढीकरण भई अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइमा क्रियाशील भएको हुने,
- (३) जीवनपर्यन्त सिकाइको प्रमाणीकरण गर्ने प्रणालीको स्थापना भएको हुने,
- (४) प्रविधि साक्षरता, वित्तीय साक्षरता जस्ता कार्यक्रमको विकास भई सञ्चालनमा आएको हुने।

३.६.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ३.६ : अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रु लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	अनौपचारिक शिक्षा एवं जीवनपर्यन्त सिकाइ मापदण्ड विकास	पटक		१				१		५				५		√		
२	अनौपचारिक शिक्षाको पाठ्यक्रम र सन्दर्भ सामग्री विकास	पटक		१	१			२		१०				१०		√		
३	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको क्षमता विकास	केन्द्र	२५		१२२	१२२		२४४	२.५		१४.६	१४.६		२९.३		√	√	
४	प्रविधिमैत्री वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	५	३०	३०	३०	३०	३०	१५०		√	√	
५	जीवनपर्यन्त सिकाइको प्रमाणीकरण गर्ने प्रणालीको स्थापना (प्रदेश निर्देशनालयमा)	पटक		१				१		५				५		√		
	जम्मा								३२.५	४०	४४.६	४४.६	३०	१९९				

परिच्छेद : चार

अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

परिच्छेद ३ मा शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्रहरूको बारेमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ । शिक्षा क्षेत्रका विषयहरूमा ती उपक्षेत्रसँग अन्तरसम्बन्धित विषयलाई पनि विश्लेषण गरी योजनामा समावेश गर्न आवश्यक भएकाले यस परिच्छेदमा शिक्षाका अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरूका बारेमा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरी योजनाको दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा अपेक्षित नतिजाका आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकास, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, भौतिक पूर्वाधार विकास र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्षेत्रमा अवलम्बन गरिने रणनीति, अपेक्षित उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलाप एवं लक्ष्य र बजेट प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.१.१ परिचय

पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका सिकाइ उपलब्धिको उच्चतम प्राप्ति गुणस्तरीय शिक्षा हो । गुणस्तरीय शिक्षाको लागि व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेसा प्रति उत्प्रेरित, समर्पित र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षकको आवश्यकता पर्दछ । योग्य व्यक्तिलाई शिक्षण पेसामा आकर्षित गरी टिकाइराख्न, उनीहरूको योग्यता एवं क्षमताको विकास र प्रयोग गर्न शिक्षकको उचित व्यवस्थापन गरिनु पर्दछ । यसैले विभिन्न शैक्षिक योजना, परियोजना, नीति तथा कार्यक्रमले शिक्षकको व्यवस्थापन र विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने गरेको पाइन्छ ।

शिक्षक व्यवस्थापनभित्र शिक्षक छनौट, नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, पुरस्कार, दण्ड, अवकास जस्ता पक्षहरू समेटिएका हुन्छन् । विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने, योग्य शिक्षकलाई प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी सुम्पिने, शिक्षक तालिम तथा वृत्ति विकास जस्ता पक्षहरू पनि शिक्षक व्यवस्थापन र विकासमा समेट्नु पर्दछ । शिक्षकलाई पेसा प्रति उत्प्रेरित नगरेसम्म न त शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी बन्दछ न विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि नै वृद्धि हुन्छ ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था र चुनौती

शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रले गरेका परीक्षणहरूले यस प्रदेशको विद्यालयस्तरको शैक्षिक उपलब्धि सन्तोषजनक देखाएको छैन । अधिकांश विषयमा विद्यार्थीले हासिल गरेको उपलब्धि पचास प्रतिशत भन्दा कम रहेको छ । उपलब्धि प्रतिशत कमजोर हुनुमा विभिन्न पक्षले प्रभाव पार्ने भए ता पनि शिक्षक एक महत्त्वपूर्ण कारक हो । शिक्षक व्यवस्थापन भित्र शिक्षक दरवन्दी, योग्यता, तालिम, पेसाप्रतिको लगनशिलता र समर्पण, विषयगत शिक्षकको व्यवस्थापन, शिक्षकको वृत्ति विकासजस्ता पक्षहरू पर्दछन् ।

शिक्षक सेवा आयोगको स्थापनासँगै प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट योग्य शिक्षक छनौट गर्ने प्रणालीको विकास भएको छ । यति हुँदा हुँदै पनि अझै पनि कलेजको मेधावी विद्यार्थीलाई शिक्षण पेसामा आकर्षण गर्न सकिएको छैन । शिक्षण पेसा रोजाइको विषय बन्न सकेको छैन । नियुक्ति भएका शिक्षकहरूलाई नयाँ परिवेशमा आधुनिक सूचना प्रविधि प्रयोग गरेर शिक्षण सिकाइ गर्न सक्षम बनाउने तथा शिक्षक पेसागत विकासको लागि तालिम सेमिनार, कार्यशालाहरू सञ्चालन गर्नु पर्ने आवश्यकता छ । छानिएका शिक्षकहरू पनि लोकसेवा आयोगले सञ्चालन गर्ने परीक्षाहरू उत्तीर्ण हुन सकेमा निजामती कर्मचारीतर्फ जान चाहन्छन् । गाउँ गाउँमा राम्रा शिक्षक नबस्ने सहर केन्द्रित हुने समस्या पनि बढ्दो छ ।

लामो समयदेखि जिल्ला तथा स्थानीय तहको दरबन्दी एकिन गरी दरबन्दी मिलान गर्ने प्रयास गरिएको भए तापनि यो कार्यले सार्थकता पाउन सकेको छैन । गण्डकी प्रदेशमा तहगत रूपमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हेर्दा प्रती शिक्षक प्राथमिक तहमा ९.९, निम्न माध्यमिक तहमा २२.५, माध्यमिक तहको कक्षा (९-१०) मा १७ र कक्षा (११-१२) मा २१ रहेकोछ । प्राथमिक तहमा १००२५ जना, निम्न माध्यमिक तहमा १९५० जना र माध्यमिक तहमा १७०८ जना गरी जम्मा १३६८६ शिक्षकहरू स्थायी छन् भने ८३८६ शिक्षकहरू करार तथा अस्थायी कार्यरत छन् । प्राथमिक तहमा विद्यार्थी सङ्ख्या एवं कक्षागत रूपमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्था छ भने निम्नमाध्यमिक र माध्यमिक तहमा अधिकांश विद्यालयहरूले न्यूनतम शिक्षक दरबन्दी प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयका साथै प्राविधिक तर्फका विषय अध्यापन गराउने शिक्षकहरूको अभाव छ ।

शिक्षकको दक्षता वृद्धि गर्न पर्याप्त शिक्षक तालिमहरू भएका छन् । तालिम प्राप्त हुँदा हुँदै पनि शिक्षकले तालिममा सिकेको कुरा शिक्षण सिकाइमा प्रयोग हुन सकेको छैन । यसको अर्थ शिक्षक तालिमहरू कक्षाकोठामा प्रयोग हुन सक्ने गरी प्रभावकारी नभएको तथा शिक्षकले आफ्नो परम्परागत शिक्षण सिकाइलाई परिवर्तन गर्न नचाहेको भन्ने देखिन्छ । यस कार्यको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने, पृष्ठपोषण गर्ने पद्धति स्थापित हुन सकिरहेको छैन ।

उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका सन्दर्भमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू देहायअनुसार रहेका छन् ।

चुनौती

- (१) विद्यार्थी सङ्ख्या तथा विषयको आधारमा शिक्षक पुनर्वितरण गर्नु,
- (२) सबै तहमा विषयगत शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु,
- (३) शिक्षण पेसामा योग्य, दक्ष, सक्षम, मेधावी र उत्साही व्यक्तिलाई आकर्षण गर्नु र टिकाइराख्नु,
- (४) शिक्षकलाई शिक्षण सिकाइमा नयाँ नयाँ विधि, प्रविधि प्रयोग गर्न तथा शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्न सक्ने बनाउनु,
- (५) पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइका लागि शिक्षकको सक्षमता विकास गर्नु,
- (६) शिक्षक पेसागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापना गर्नु,

- (७) विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको कार्यसम्पादनसँग आबद्ध गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु ।

४.१.३ उद्देश्य

- (१) सबै तहमा योग्य, सक्षम तथा सिपयुक्त शिक्षकको प्रबन्ध गर्नु,
(२) विद्यालयहरूमा न्यूनतम शिक्षक दरबन्दी तथा विषयगत शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु,
(३) पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइका लागि शिक्षकको सक्षमता अभिवृद्धि गर्न शिक्षक सहयोग प्रणालीको स्थापना गर्नु ।

४.१.४ रणनीति

- (१) प्रदेशस्तरमा शिक्षक छनौट, वृत्ति विकास लगायतका कार्य गर्न प्रदेश शिक्षक सेवा आयोग स्थापना गरी संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने,
(२) विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्ने पद्धति स्थापित गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्ने, ऐन, नियम, मापदण्ड, कार्यविधिहरू निर्माण गरी स्थानीय तहलाई कार्यान्वयन गर्न सहजीकरण गर्ने,
(३) शिक्षक व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहसँग समन्वय, सहयोग एवं सहकार्य गर्ने,
(४) शिक्षकको सक्षमताका मापदण्ड अनुसार मागमा आधारित शिक्षक पेसागत विकासका कार्यक्रम, तालिम, कार्यशाला, गोष्ठी तथा अनुभव आदान प्रदान जस्ता कार्यक्रमहरू नियमित रूपमा सञ्चालन गर्न शिक्षा तालिम केन्द्रको स्तरवृद्धि गर्ने,
(५) प्रदेशको शिक्षक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइ शिक्षकको व्यवस्थापनमा प्रयोग गर्ने ।
(६) शिक्षण पेसासँग सम्बन्धित राम्रा अभ्यासहरू सङ्कलन गर्ने, प्रकाशन गर्ने र अन्यत्र सञ्चार तथा प्रसारण गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने ।
(७) शिक्षकलाई पेसाप्रति जिम्मेवार र नतिजाप्रति जवाफदेहि हुने प्रणालीको विकास गर्ने ।

४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलापर लक्ष्य

४.१.५.१ उपलब्धि

दक्ष शिक्षकको व्यवस्थापन भई विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि वृद्धि भएको हुने ।

४.१.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) शिक्षक व्यवस्थापनसम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड विकास भई कार्यान्वयनमा आएको हुने,
(२) विद्यालयमा शिक्षक पद रिक्त हुनुपूर्व नै विषयगत शिक्षक छनौट गरी तयारी गरिएको हुने,

- (३) पाठ्यक्रममा आधारित सिकाइ तथा नवीन प्रविधिसँग परिचित गराउन मागमा आधारित शिक्षक तालिम कार्यक्रमको विकास गरी सञ्चालनमा आएको हुने,
- (४) शिक्षण पेसासँग सम्बन्धित राम्रा अभ्यासहरू सङ्कलन गर्ने, प्रकाशन गर्ने र अन्यत्र सञ्चार तथा प्रशारण भएको हुने,
- (५) शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र शिक्षक प्रोत्साहनलाई सिकाइ उपलब्धिसँग सम्बन्धित गरिएको हुने,
- (६) शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित भएको हुने ।

४.१.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ४.१ : शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	शिक्षा तालिम केन्द्रको सुदृढीकरण (विस्तारित शाखासमेत)	पटक	१	१	१	१	१	५	५	५	५	५	५	२५	√	√		
२	प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	१५	१५	१५	१५	१५	७५	√	√		
३	बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताहरूको प्रमाणीकरण तालिम	जना	२००	३००	३००	३००	३००	१४००	३०	४५	४५	४५	४५	२१०	√	√		
४	शिक्षकका लागि सूचना प्रविधिसम्बन्धी क्षमता विकास	जना	४००	४००	४००	४००	४००	२०००	४८	४८	४८	४८	४८	२४०	√	√	√	√
५	प्रमाणीकरण शिक्षक तालिम	जना	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	७५०	√	√		
६	सेवा प्रवेश शिक्षक तालिम	समूह	१००	४०	३०	३०	३०	२३०	२००	८०	६०	६०	६०	४६०		√	√	
७	विशेष शिक्षामा अध्यापन गराउने शिक्षकका लागि क्षमता विकास	जना	२०	२०	२०	२०	२०	१००	३	३	३	३	३	१५		√		
८	स्थानीय तहबाट सञ्चालन हुने शिक्षक तालिमका लागि प्रशिक्षक तयारी तथा सहजीकरण	समूह		४	४			८		५००	५००			१०००		√		
९	शिक्षक तालिमका लागि मोड्युल विकास	विषय	२	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	१५		√		
१०	शिक्षा सेवाका कर्मचारीका लागि सेवाकालीन तालिम सञ्चालन	समूह	१	१	१	१	१	५	१२.५	१२.५	१२.५	१२.५	१२.५	६२.५		√		

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१३	अनुसन्धानमा आधारित जर्नल प्रकाशन	पटक	१	१	१	१	१	४	५	५	५	५	५	२५		√		
१४	तहगत र विषयगत प्रशिक्षक प्रशिक्षण	समूह		३	३			६		९	९			१८		√		
१५	शिक्षक प्रोत्साहन	पटक	१	१	१	१	१	५	६	६	६	६	६	३०		√	√	√
१६	शिक्षकका लागि खेलकूद तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी क्षमता विकास	समूह		१	१	१	१	५		४.५	४.५	४.५	४.५	१८		√	√	√
१७	शिक्षक तालिमको प्रमाणीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	२	२	२	२	२	१०		√		
	जम्मा								४७९.५	८८८	८८८	३५९	३५९	२९५३.५				

४.२ पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन

४.२.१ परिचय:

पाठ्यक्रम शैक्षिक प्रक्रियाको व्यवस्थित योजना हो र शैक्षिक दर्शन कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख साधन पनि हो । पाठ्यक्रममा शिक्षाका उद्देश्यहरू, समाजका चाहनाहरू, विद्यार्थीका रुचि र उमेर अनुसारका स्तरयुक्त, समसामयिक, वैज्ञानिक तथा प्रभावकारी विषयवस्तुका साथै विषयवस्तुलाई प्रभावकारीपूर्ण ढङ्गले शिक्षण गर्न उपयुक्त शिक्षण विधि र प्रविधि, सामग्री, प्रक्रिया र मूल्याङ्कन प्रविधि समेत निर्धारित गरिएको हुन्छ । निश्चित शैक्षिक उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सिकाइ अनुभवहरू छनोट गर्ने, सङ्गठित गर्ने र उद्देश्यहरू पूरा भएको वा नभएको मूल्याङ्कन गर्ने योजनाको रूपमा पाठ्यक्रमलाई लिन सकिन्छ । औपचारिक शिक्षाका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू पाठ्यक्रमको वरिपरी घुमिरहेका हुन्छन् । यसर्थ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन योग्य, समाजका अपेक्षाहरू समेट्न सक्ने, जीवनको लागि आवश्यक सिप, क्षमता, दक्षता विकास गर्न सक्ने, मानवीय मूल्यमान्यतालाई आत्मसात गर्न सक्ने जस्ता गुण भएमा पाठ्यक्रम प्रभावकारी भएको मान्न सकिन्छ । पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउने, बालबालिकालाई सिक्न तथा स्वअध्ययन गर्न उत्सुकता वृद्धि हुने खालका पाठ्यसामग्री उत्पादन गर्न र प्रभावकारी प्रयोग हुन सके शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि गर्न सम्भव हुन्छ । पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता र गुणस्तरले समाज, स्थानीय तह, प्रदेशका आवश्यकता र राष्ट्रका शैक्षिक उद्देश्य पूरा गर्न सक्दछ । वैज्ञानिक सोचको निर्माण गर्न, सामाजिक मूल्य मान्यता, कला संस्कृतिको संरक्षण गर्न, पठन संस्कृतिको विकास गर्न, विद्यार्थीमा रहेको खेल, सङ्गीत, गायन लगायतका सिर्जनात्मक क्षमता र प्रतिभाको प्रस्फुटन गर्न समेत पाठ्यक्रम र शिक्षण संस्थामा हुने गतिविधिले प्रभाव पार्दछ ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था र विश्लेषण:

राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना, २०२८ लागु भएपछि देशभर एउटै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक लागु गरियो । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ अनुसार सङ्घीय सरकारले विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रारूप निर्माण गर्ने, प्रारूपको आधारमा विभिन्न तह र कक्षाका पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने, स्थानीय तहले ती पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याउने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ को मार्गदर्शन र विषयगत मापदण्ड तथा खाका भित्र रही पाठ्यपुस्तक विकास गर्ने कार्य प्रदेशले गर्न सक्नेछ । प्रदेश तहले विद्यालय तहमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रभावकारी तरिकाले कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहलाई सहजीकरण गर्ने, पाठ्यसामग्रीको उत्पादन र वितरण गर्ने, पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था अध्ययन र अनुसन्धान जस्ता कार्यहरू गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मापदण्डका आधारमा पाठ्यक्रम विकास, कार्यान्वयन प्रक्रिया र प्रतिफल समेतको लेखाजोखाका लागि प्रदेश सरकार पनि जिम्मेवार हुने व्यवस्था राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले गरेको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले विद्यालय तहका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरू उत्पादन, परिमार्जन, अभिमुखीकरण गर्ने, निजी क्षेत्रले

बनाएका सन्दर्भ सामग्रीहरू परीक्षण गरी सूचिकृत गर्ने तथा प्रयोगको अनुमति दिने कार्य गर्दै आएको छ ।

विद्यार्थी भर्नासँगै विद्यार्थीको हातहातमा पाठ्यपुस्तकहरू समयमै पुऱ्याउनु पर्नेमा अझै पनि गण्डकी प्रदेशमा पर्ने हिमाली जिल्ला र पहाडी जिल्लाका विकट गाउँहरूका विद्यार्थीले समयमै सेटमा सबै पाठ्यपुस्तक प्राप्त नगरेको अवस्था विद्यमान छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनको सन्दर्भमा कक्षा ८ को स्थानीय तहले, कक्षा १० को प्रदेशले र कक्षा (११-१२) को सङ्घले विद्यालय तहको सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन तथा प्रमाणिकरण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर हालसम्म प्रदेश सरकारले कक्षा १० को परीक्षाको जिम्मेवारी बहन गर्न सकेको छैन । एकातिर बालबालिकाको उमेर अनुसारका सन्दर्भ सामग्रीहरू उत्पादन हुन सकेका छैनन् भने अर्कोतिर उत्पादन भएका सामग्रीमा समेत सबै बालबालिकाको पहुँच पुग्न सकेको छैन । उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा देखिएका मुख्य चुनौतीहरू देहायअनुसार रहेका छन् ।

चुनौती

- (१) समाज, समाजको चेतनाको स्तर, वैज्ञानिक सोच विकास गर्ने खालको पाठ्यक्रम निर्माण गर्नु,
- (२) पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु,
- (३) विद्यार्थीहरूमा पठन सिप विकासका लागि पुस्तक पढ्ने बानी विकास गर्नु,
- (४) शैक्षिक सत्रको सुरुमै विद्यार्थीले पूर्ण सेटमा पाठ्यपुस्तक प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु,
- (५) थप उपयुक्त पुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरू उत्पादन गरी प्रयोगमा ल्याउने वातावरण निर्माण गर्नु,
- (६) हरेक विद्यालयमा पर्याप्त सान्दर्भिक पुस्तकहरू सहितको पुस्तकालय स्थापना गरी प्रयोगमा ल्याउनु,
- (७) विद्यालयहरूमा गायन, खेलकुद, सङ्गीत, साहित्य, चित्रकला लगायतका सह तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालनमा नियमितता गर्नु,
- (८) मूल्याङ्कनलाई सुधारात्मक भन्दा निर्णयात्मकमा बढी उपयोग गरिनु ।

४.२.३ उद्देश्य

- (१) गुणस्तरीय एवं सान्दर्भिक पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरूको उपलब्धता र प्रयोग सुनिश्चित गर्नु,
- (२) पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरूको विकास र प्रयोगमा क्षमता विकास गर्नु,
- (३) सुधारात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापना गर्नु ।

४.२.४ रणनीति

- (१) विद्यालय तहका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास गरी कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने,

- (२) स्थानीय र मातृभाषाका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री निर्माण र कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको क्षमता विकासका लागि प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने,
- (३) विद्यालयमा आधारित सहयोग पद्धति विकास गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन स्थलमा रहेका समस्याहरूलाई कार्यान्वयनकै क्रममा समाधान गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुऱ्याउने,
- (४) सङ्घीय सरकारसँगको समन्वय तथा स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा सामुदायिक विद्यालयमा ई-पुस्तकालय र सिकाइ सामग्रीयुक्त पुस्तकालयको उपलब्धता र शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने,
- (५) माध्यमिक शिक्षा (कक्षा १०) को परीक्षाको सञ्चालन, व्यवस्थापन एवं प्रमाणीकरण गर्न संस्थागत प्रबन्ध र प्रणाली स्थापित गर्ने,
- (६) स्थानीय तहले लिने कक्षा ८ को परीक्षा र विद्यालय तहको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण सञ्चालन व्यवस्थापनका लागि मापदण्डहरू विकास एवं स्थानीय तहको क्षमता विकास गर्ने,
- (७) प्रदेश तहको विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षाहरू सञ्चालन गरी प्राप्त तथ्य र सूचनाका आधारमा शिक्षाको स्तर विश्लेषण एवं सुधारका लागि नतिजाको उपयोग गर्ने,
- (८) विद्यार्थीमा अन्तरनिहित प्रतिभा प्रस्फुटन गरी शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक लगायत सर्वाङ्गीण विकासमा टेवा पुऱ्याउन खेलकुद, सह तथा अतिरिक्त क्रियाकलाप, प्रतिभा पहिचान र प्रोत्साहन लगायतका कार्यकलापहरू सञ्चालनको व्यवस्था गर्ने,
- (९) विद्यार्थीहरूमा पढ्ने बानीको विकास गराउन पठन मेला र प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने,
- (१०) पूर्वीय दर्शनमा आधारित परम्परागत र मौलिक विषयको शिक्षण सिकाइलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने,
- (११) प्रदेशको आवश्यकता र सम्भाव्यता समेतका आधारमा मध्यम तथा उच्चस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि पाठ्यक्रम विकास गर्ने ।

४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

४.२.५.१ उपलब्धि

- गुणस्तरीय एवं सान्दर्भिक पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरूको उपलब्धता र प्रयोग सुनिश्चित हुने र विश्वसनीय विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापना हुने ।

४.२.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) सिकाइ प्रणालीमा प्राविधिक सहयोग पुगि पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुने,
- (२) स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास र कार्यान्वयन भएको हुने,

- (३) सबै विद्यालयमा पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र सन्दर्भ सामग्रीसहितको पुस्तकालयको व्यवस्था भएको हुने,
- (४) विद्यार्थी भर्ना हुनासाथ पूरा सेट पाठ्यपुस्तक उपलब्धताको सुनिश्चितता भएको हुने,
- (५) सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्री, सहभागितामूलक, सान्दर्भिक एवं प्रभावकारी हुने,
- (६) सिकाइ सुधारको माध्यमको रूपमा मूल्याङ्कनको प्रयोग भएको हुने ।

४.२.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ४.२ : पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

बजेट रु. लाखमा

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	स्थानीय/मातृ भाषाका पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयनमा प्राविधिक सहयोग	स्थानीय तह	५	१०	१०			२५	२.५	५	५			१२.५		√		
२	प्रदेशको आवश्यकता अनुसार ऐच्छिक विषयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास र कार्यान्वयन	पटक		१	१	१	१	४		५	५	५	५	२०		√		
३	पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा क्षमता विकास	पटक	१	१	१	१	१	५	६	६	६	६	६	३०		√		
४	मूल्याङ्कन र परीक्षा सुधारका लागि क्षमता विकास	पटक		१	१	१	१	४		५	५	५	५	२०		√		
५	पुस्तकालय सुदृढीकरणमा सहयोग	पटक	१	१	१	१	१	५	३०	२५	२५	२५	२५	१३०		√		

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
६	विद्यार्थीको प्रतिभा पहिचानका लागि अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	५	३०	३५	३५	४०	४०	१८०		√		
७	परम्परागत विद्यालयहरूको शिक्षामा मूल प्रवाहीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	१५०	५०	५०	५०	५०	३५०		√		
८	स्थानीय तहभित्र रहेका सरकारी एवं गैरसरकारी कृषि, वन, स्वास्थ्य, खेलकुद, भूमि व्यवस्था, सामुदायिक क्लव जस्ता कार्यालय तथा सङ्घसंस्थाद्वारा विद्यालय पाठ्यक्रम केन्द्रित कार्यक्रम विकास र कार्यान्वयन	स्थानीय तह	५	५	५	५	५	२५	१	१	१	१	१	५	√	√	√	√
	जम्मा								२१९.५०	१३२.००	१३२.००	१३२.००	१३२.००	७४७.५०				

४.३ भौतिक पूर्वाधार विकास

४.३.१ परिचय

हरेक शिक्षण संस्थालाई न्यूनतम शैक्षिक एवं भौतिक पूर्वाधारयुक्त बनाई सुरक्षित शैक्षिक संस्थाको रूपमा विकास गर्नु आवश्यक छ । सुरक्षित र अनुकूल भौतिक वातावरण भएको विद्यालय नै विद्यार्थी र अभिभावकको पहिलो रोजाइ हुने गरेको छ । उपयुक्त आकार र प्रकारका कक्षाकोठा, खानेपानी, शौचालय, विद्यालय घेराबार, विषयगत प्रयोगशाला, पुस्तकालय, खेलमैदान, अतिरिक्त क्रियाकलाप कक्ष, अभिभावक कक्ष, अनुसन्धान र अन्वेषणका लागि सामग्री एवं सूचना व्यवस्थापन कक्ष आदि कुराहरू भौतिक पूर्वाधार अन्तरगत समेटिएका हुन्छन् । विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्दै उक्त पूर्वाधारको संरक्षण एवं स्तरोन्नति पनि निरन्तर गर्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षालयहरूलाई सबै किसिमले सुरक्षित एवं बालमैत्री बनाई अभिभावक र विद्यार्थीको रोजाइको बनाउन ठोस नीति, कार्यक्रम र बजेट आवश्यक पर्दछ ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

गण्डकी प्रदेशमा हाल माध्यमिक विद्यालय १३५७ आधारभूत विद्यालय २९६० र प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा ४१९५ वटा सञ्चालित छन् । ३५ वटा सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ११-१२ मा विज्ञान विषय सञ्चालित छ भने २ वटा विश्वविद्यालय र १५१ वटा क्याम्पसहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । कम्प्युटर सेवा उपलब्ध भएका विद्यालय सङ्ख्या १५३०, पानी तथा सरसफाई सुविधा सहित सञ्चालनमा रहेका शौचालय १७५० छन् । विद्यालयको निर्माण, पुनः निर्माण र कक्षा थप्ने काम निरन्तर हुँदै आएकोछ । शिक्षा नियमावली २०५९ ले पनि सुविधाजनक रूपमा पढ्नका लागि प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा र आधारभूत तहका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १ वर्ग मिटर बराबरको क्षेत्रफलका कक्षा कोठा हुनपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

२०७६ सालमा जारी गरिएको राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले विद्यालयहरूमा विद्यालय भवन, उपयुक्त कक्षा कोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पुस्तकालय, सफा पिउने पानी, बुक कर्नर, घेरावार जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने र यसरी तयार गरिएका पूर्वाधारहरू सुरक्षित, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र हरित विद्यालयको रूपमा विकसित गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेकोछ । यसै गरी गण्डकी प्रदेशले विद्यालयको शैक्षिक एवं भौतिक पक्ष बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैंगिकमैत्री र समावेशी बनाउने नीति लिएको छ ।

उल्लिखित विश्लेषण समेतका आधारमा शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।

चुनौती

- (१) शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकासको खास जिम्मेवारी कुन तहको सरकारको हो किटान गर्नु,

- (२) शिक्षण संस्थाका पूर्वाधारहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधी, विपद जोखिमबाट मुक्त, सिकाइमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा बालमैत्री बनाउनु र सोका लागि उपयुक्त मापदण्ड विकास गर्नु,
- (३) स्रोत व्यवस्थापन र स्रोतको परिचालनमा समन्वय, सहकार्य, पारदर्शिता एवं जवाफदेही प्रणालीको विकास गर्नु ।

४.३.३ उद्देश्य

- (१) शिक्षण संस्थाका भौतिक पूर्वाधार सुरक्षित एवं सिकारुमैत्री बनाउने,
- (२) गुणस्तरीय भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि पारदर्शी, जवाफदेही एवं स्थानीय आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने प्रणालीको विकास गर्न समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

४.३.४ रणनीति

- (१) विद्यार्थी सङ्ख्या, भूगोल र हावापानी लगायतका आधारमा अपाङ्गमैत्री भौतिक एवं शैक्षिक पूर्वाधारका लागि मापदण्ड तयार गर्ने,
- (२) शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधारसम्बन्धी व्यवस्थित सूचना प्रणालीको स्थापना गर्ने,
- (३) शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि गुरुयोजना तयार गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाउन प्रोत्साहन एवं सहकार्य गर्ने,
- (४) शिक्षण संस्थाहरूको पूर्वाधार विकासका लागि स्थानीय तह एवं विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूसँग साझेदारी गरी स्रोत व्यवस्थापन र परिचालनका लागि सहजीकरण गर्ने,
- (५) शिक्षण संस्थाहरूको पूर्वाधार विकास, संरक्षण र व्यवस्थापनको नियमन गर्नका लागि जवाफदेही संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।

४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

४.३.५.१ उपलब्धि

सुरक्षित र अनुकूल भौतिक वातावरणमा अध्ययन गर्ने अवसर सबै विद्यार्थीहरूलाई प्राप्त हुने ।

४.३.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) प्रत्येक शैक्षिक संस्थाको आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने गरी भौतिक पूर्वाधार विकासको मापदण्ड तयार हुने,
- (२) विद्यालयहरूका पूर्वाधार बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैङ्गिकमैत्री र विद्यार्थीको तह र सङ्ख्याका आधारमा सघन रूपमा विकास हुने,
- (३) स्थानीय आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने गरी पूर्वाधारको विकासमा सहयोग पुगेको हुने,
- (४) पोषण बगैचा सहितका हरित विद्यालयको सङ्ख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुने,
- (५) विद्यालय भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, संरक्षण र मर्मत सम्भारमा स्थानीय समुदायको संलग्नता अभिवृद्धि हुने,

- (६) गण्डकी विश्वविद्यालय र गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा तालिम प्रतिष्ठानका लागि आवश्यक पर्ने भौतिक संरचनाहरूको निर्माण भएको हुने,
- (७) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षालयहरूमा उपयुक्त प्रयोगशाला र सूचना प्रविधियुक्त भौतिक संरचनाहरू सुदृढ भएको हुने ।

४.३.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ४.३ : भौतिक पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धी प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रु लाखमा)

सि.नं	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)					बजेटको स्रोत					
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास मापदण्ड निर्माण	सङ्ख्या		१				१		५				५		√		
२	गण्डकी विश्वविद्यालयको पूर्वाधार विकास गुरुयोजना निर्माण	सङ्ख्या	१					१	१००					१००		√		
३	गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास गुरुयोजना निर्माण	पटक	१					१	१००					१००		√		
४	गण्डकी विश्वविद्यालयको गुरुयोजना अनुरूप पूर्वाधार निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	√	√		√
५	गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको गुरुयोजना अनुरूप पूर्वाधार निर्माण	पटक		१	१	१	१	५		१५००	१५००	१५००	१५००	६०००	√	√		√
६	विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार तथा सुधारका लागि सहयोग	पटक	१	१	१	१	१	५	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	√	√	√	√
७	विपदबाट क्षति भएका शैक्षिक पूर्वाधारको संरक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	√	√	√	√
	जम्मा								२७००	४००५	४०००	४०००	४०००	१८७०५				

४.४ शिक्षामा सूचना र प्रविधि

४.४.१ परिचय

शिक्षा ज्ञान र सिपसँग सम्बन्धित विषय हो । सूचना तथा सञ्चार प्रविधि यसको स्रोत हो । सूचना ज्ञान र सिपको स्रोत हो भने सूचना प्रविधिले सूचनाको भण्डारण, प्रक्षेपणका साथै आवश्यकताअनुसार प्राप्ति र पुनर्प्राप्तिको अवसर सिर्जना गर्छ । यसै गरी सूचनालाई हस्तान्तरण गर्ने कार्य सञ्चार प्रविधिले गर्छ । वास्तवमा भन्नुपर्दा आजको ज्ञान सूचनामा आधारित छ र जोसँग सूचना छ उसैसँग ज्ञान छ, अवसर छ र सफलता छ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि भन्नाले कक्षाकोठामा कम्प्युटर र इन्टरनेटका माध्यमबाट श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य, मल्टिमिडिया तथा वेभमा आधारित शिक्षणसिकाइ सामग्रीको प्रयोग भन्ने बुझिन्छ ।

प्रारम्भमा सूचना प्रदान गर्ने उद्देश्यले विकास गरिएको सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका साधनहरू हालैका दिनमा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्ग बन्न पुगेका छन् । शिक्षणसिकाइ कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयोग, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सहयोगले सिकाइ र सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको साथ साथमा सिकाइ गरि तीन चरणमा गर्न सकिन्छ । यी तीन चरणहरूको उपयोग सिकाइमा गर्न सकेमा ठूलो उपलब्धि हुन सक्छ ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

नेपाल सरकारले विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी निर्देशिका, २०६९ जारी गरेको छ । जस अनुसार इन्टरनेटमा विद्यालय एवं विद्यार्थीहरूको पहुँच विस्तार गर्ने र अध्ययन एवं अध्यापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने जस्ता उद्देश्यहरू राखेको छ । यसै गरी विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ ले सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रममा विशिष्ट स्थान दिएको छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई सुनिश्चित गर्न विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास एवं तीनको विद्युतीय प्रतिको उपलब्धतालाई जोड दिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ मा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षणसिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्वीकार गर्दै प्रविधिमैत्री, व्यावहारिक र नतिजामूलक बनाउने उल्लेख गरेको छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा अनलाईनमा आधारित एकिकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको सृष्टीकरण गर्ने नीति लिएको छ । त्यसै गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षा प्रणालीको अभिन्न अङ्गको रूपमा एकिकृत गर्दै विद्यालय तथा महाविद्यालयमा आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्था गर्ने गण्डकी प्रदेशको मुख्य नीति रहेको छ । राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रले २०२८ सालमा कम्प्युटर तालिम दिन सुरु गरेदेखि नेपालमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रवेश भएता पनि वि.सं. २०४९

सालमा आएर मात्र विद्यालय तहमा कम्प्यूटर प्रविधि सम्बन्धी पठनपाठन प्रारम्भ भयो । नेपालमा कम्प्यूटर प्रवेश गरेको आधा शताब्दीभन्दा बढी समय भएको भए तापनि अझै शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आशा लाग्दो उपयोग हुन सकेको छैन । कोभिड-१९ को समयमा हामीले अध्ययन अध्यापनलाई राम्रोसँग अघि बढाउन नसकेको दृष्टान्त हाम्रो सामु छ । उल्लिखित विश्लेषण समेतका आधारमा शिक्षामा सूचना र प्रविधिसँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका छन् ।

चुनौती

- (१) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु,
- (२) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमेत्री पूर्वाधारको निर्माण गर्नु,
- (३) द्रुत गतिको इन्टरनेट सेवाको विस्तार गर्नु,
- (४) शैक्षिक जनशक्तिलाई सूचना प्रविधि सम्बन्धी तालिमको अवसर सुनिश्चित गरी क्षमता विकास गरी अन्तरक्रियात्मक विद्युतीय शैक्षिक सामग्रीहरूको उत्पादन, वितरण तथा प्रयोग गर्न सक्षम बनाउनु ।

४.४.३ उद्देश्य

- (१) शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको समतामूलक पहुँच विस्तार गर्ने,
- (२) शैक्षिक जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित गर्ने,
- (३) शैक्षिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता तथा दक्षताको अभिवृद्धि गर्ने
- (४) सूचना, सञ्चार र प्रविधिको माध्यमबाट सुशासन कायम गर्ने ।

४.४.४ रणनीति

- (१) शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास गर्न लगानी अभिवृद्धि गर्ने,
- (२) शिक्षा तालिम प्रदायक निकायबाट इ-लाईब्रेरी, भर्चुअल ल्याब, भर्चुअल कक्षाकोठा, अनलाईन परीक्षा, इ-पोर्टफोलियो, आइसिटी सहितको पाठयोजना, पोडकास्ट, वेभ सेमिनार, एडुकास्ट, मेकरस्पेस र शिक्षण सिकाइमा आधारित एप्स विकासमा सहजीकरण गर्ने,
- (३) प्रभावकारी शिक्षण, प्रशिक्षण, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा सुपरिवेक्षण पद्धतिको विकास गर्न प्रदेशस्तरमा (भर्चुअल शिक्षक, प्राध्यापक, प्रशिक्षक, अनुगमनकर्ता, निरीक्षक तथा सुपरीवेक्षक) डिजिटल प्रविधि विकास गर्ने,
- (४) विद्यालय शिक्षामा प्रारम्भिक तहदेखि नै सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोग गर्न सबै शिक्षकलाई प्रविधि प्रयोगमा सक्षम बनाउने,

- (५) प्रदेश अन्तरगतका शैक्षिक सेवाप्रदायक निकाय, प्रदेश विश्वविद्यालय र स्वायत्त संस्थाहरूमा अफिस अटोमेशन गर्नुका साथै अनलाईन सेवाप्रवाह प्रणाली कार्यान्वयन गरी सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी बनाउने,
- (६) शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षा प्रणालीको अभिन्न अङ्गको रूपमा एकिकृत गर्दै प्रविधिमा आधारित पठन पाठन प्रक्रियाको अवलम्बन गर्न पूर्वाधार विकास, जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि र अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने ।

४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

४.४.५.१ उपलब्धि

शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच र प्रयोगमा विस्तार भई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित हुने ।

४.४.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा गुणस्तरीय पहुँचको सुनिश्चितता हुने,
- (२) शैक्षिक संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि भौतिक पूर्वाधार र आधारभूत संरचनाको विकास हुने,
- (३) अन्तरक्रियात्मक विद्युतीय सामग्रीमा विद्यार्थीहरूको सहज पहुँच पुग्ने,
- (४) शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित हुने,
- (५) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहयोग प्रणालीको स्थापना हुने,
- (६) सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका माध्यमबाट शिक्षा प्रदायक निकाय एवं संस्थाहरूको सेवा प्रवाह भई सेवा सस्तो, छिटो, भरपर्दो र पारदर्शी कायम भई सुशासन अभिवृद्धि हुने ।

४.४.५.३ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तालिका ४.४ : शिक्षामा सूचना र प्रविधिसम्बन्धी प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू लाखमा)

सि.नं.	क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ल्याव स्थापनाका लागि सहयोग	शिक्षण संस्था	१००	१००	१००	१००	१००	५००	६५०	६५०	६५०	६५०	६५०	३२५०	√	√	√	√
२	विद्यार्थी र शिक्षकका लागि अनलाईन तथा अफलाईन सामग्री विकास	विद्यालय	१४०	१००	१००	१००	१००	५४०	१४०	१००	१००	१००	१००	५४०		√		
३	अन्तर विद्यालय कनेक्टिभिटी (शिक्षण सिकाइमा सहकार्य)	विद्यालय	१०	२०	२०	२०	२०	९०	५०	१००	१००	१००	१००	४५०	√	√	√	√
४	विभिन्न प्रकारका अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि डिजिटल सिकाइ सामग्री	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	१०	१०	१०	१०	५०	√	√	√	√
	जम्मा								८५०	८६०	८७०	८६०	८६०	४२९०				

परिच्छेद : पाँच

शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन

५.१ परिचय

सुशासन त्यो अवस्था हो, जहाँ जनताको हित र कल्याणलाई सर्वोपरि मानिन्छ । पारदर्शिता, उरदायित्व, सहभागिता र भविष्यपरकता सुशासनका चार खम्बा हुन्। शैक्षिक सुशासनले शिक्षा क्षेत्रका लक्ष्य हासिल गर्नका लागि सबैले आ-आफ्नो जिम्मेवारी निर्वाह गरी उपलब्धि हासिल गर्ने अवस्थालाई बुझाउँछ । सुशासनले शिक्षा विकासका निम्ति सङ्गठित गर्ने, नियमन गर्ने, नीति नियम तर्जुमा एवं कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने पक्षलाई समेट्छ ।

शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन कायम हुन तीनै तहको सरकारका संस्थागत प्रबन्ध व्यवस्थित र पारदर्शी हुनु पर्दछ साथै संलग्न जनशक्ति सक्षम, दक्ष, उत्प्रेरित एवं उच्च मनोबलको हुनु आवश्यक छ । योजनाको यस परिच्छेदमा सुशासन प्रवर्धन गर्न आवश्यक संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था र अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीका सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरूको पहिचान गरी उद्देश्य, रणनीति र कार्यक्रमहरू तय गरिएको छ ।

५.२ संस्थागत संरचना र क्षमता विकास (कक्षा-१० को परीक्षा व्यवस्थापन समेत)

५.२.१ परिचय

प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्न तथा अपेक्षित उपलब्धिहरू हासिल गर्नका लागि संस्थागत संरचना र क्षमता विकास पूर्वसर्त हुन् । संस्थागत क्षमता विकासका लागि कामको प्रकृति तथा कार्यबोझको आधारमा संस्थागत संरचना तथा संगठनको निर्माण गरी सोही अनुरूप जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ । उपयुक्त संरचना र दक्ष एवं उत्प्रेरित जनशक्ति भएमा मात्र शिक्षामा पहुँच, समता तथा गुणस्तर सुनिश्चित हुन सक्दछ । बालबालिकाको पठनपाठन, वयस्क र प्रौढको सिकाइ, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री, शिक्षक तालिम, पठनपाठनको सुपरिवेक्षण आदि शिक्षा क्षेत्रका विशिष्टिकृत विषय भएकाले शिक्षा सेवा प्रवाह गर्न त्यही अनुसारको सङ्गठन र जनशक्ति व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

यस खण्डमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पद्धतिको समीक्षा गरी संस्थागत संरचना, क्षमता विकास र योजना कार्यान्वयनका सम्बन्धमा देखिएका चुनौतीहरूको पहिचान गरिएको छ । ती चुनौतीहरूको सामना गरी प्रभावकारी शैक्षिक सेवा र टेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक संरचना र क्षमता विकासको प्रक्रिया सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ ।

५.२.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधानको अनुसूची ५ देखि ९ सम्म तीन तहका सरकारको शिक्षासम्बन्धी एकल र साझा अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । अनुसूची-६ मा प्रदेशको अधिकार अन्तर्गत प्रदेश विश्वविद्यालय, उच्च शिक्षा, पुस्तकालय र सङ्ग्रहालय तोकिएको छ । साथै संविधानको अनुसूची-९ मा तीनै तहको सरकारको अधिकारको साझा सूचीमा शिक्षा समेत समावेश गरिएको छ । प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०७४ (संशोधन सहित) अनुसार शिक्षा र सम्बद्ध जनशक्तिको क्षमता विकासका कार्यहरू प्रदेशमा शिक्षा हेर्ने मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दछ । मन्त्रालयले अनुसूचीमा भएको शिक्षा सम्बन्धी अधिकारका साथै नेपाल सरकार पक्ष हुने गरी गरिएका शिक्षा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता, सङ्घीय शिक्षासम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेका ऐन, नियम, प्रदेश सरकारका नीति, नियम, गरेका प्रतिद्धताको आधारमा शिक्षा लगायत सामाजिक विकासका कार्यहरू गर्दछ । शिक्षासम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्माण गर्ने, संविधान तथा प्रचलित कानूनद्वारा तोकिएका कार्यहरू सम्पादन गर्ने मुख्य जिम्मेवारी प्रदेश सरकारको रहेको छ । यसका लागि गण्डकी प्रदेशमा मन्त्रालयको मातहतमा विद्यालय शिक्षाका लागि शिक्षा विकास निर्देशनालय र शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन भने सम्बद्ध निकायका रूपमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका लागि गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान र उच्च शिक्षा व्यवस्थापनका लागि गण्डकी विश्वविद्यालय स्थापना भएका छन् । माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक व्यवस्थापन गर्ने जिम्मा संविधानले स्थानीय तहलाई दिएको भएतापनि गुणस्तरीय शिक्षाको प्रत्याभूति गराउन र क्षमता विकास गर्न प्रदेश सरकारले स्थानीय तहसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै आएको छ ।

सङ्घीय शिक्षा ऐन र नियमावलीको अभावमा तीन तहका सरकारका भूमिका र कार्यक्षेत्रको कानुनी निक्क्योल हुन सकेको छैन । विगतमा चार वटा शैक्षिक तालिम केन्द्र, अगुवा स्रोतकेन्द्र र स्रोतकेन्द्रहरूबाट सञ्चालन गरिएका शिक्षकका क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू हाल एउटा तालिम केन्द्रबाट मात्र सञ्चालन हुँदा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू पहुँच योग्य र प्रभावकारी बनाउने कार्यमा समस्या सिर्जना भएको छ । माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (कक्षा १०) को परीक्षा व्यवस्थापनको लागि संस्थागत क्षमता विकासका लागि कार्य प्रारम्भ भएको छ । संविधानद्वारा निर्दिष्ट अधिकारको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले शिक्षा सम्बन्धी आवधिक योजना निर्माण गर्न थालेका छन् । विद्यालय सुधार योजना निर्माण गर्न थालिएको पनि दुई दशक पूरा भएपनि सरोकारवालाहरूको सार्थक सहभागितामा योजना निर्माण र कार्यान्वयन हुन सकिरहेका छैनन् ।

उल्लिखित विश्लेषण समेतका आधारमा संस्थागत संरचना, क्षमता विकास र योजना कार्यान्वयन सम्बन्धमा निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।

चुनौती

(१) शिक्षा सम्बन्धी प्रादेशिक ऐन, नियम तथा मापदण्डहरूको विकास गर्नु,

- (२) प्रदेशमा संगठन तथा व्यवस्थापन सर्भे गरी आवश्यक संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु,
- (३) जनशक्तिलाई क्षमता विकासका अवसरको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु,
- (४) स्थानीय तहसँग योजना निर्माण र स्रोत साधनको सुनिश्चितताको लागि सहयोग, समन्वय र सहकार्य गर्ने पद्धति स्थापित गर्नु,
- (५) शिक्षण संस्थाहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषण र शिक्षकलाई प्राविधिक सहायता प्रणाली सुदृढ गर्नु,
- (६) शिक्षा सम्बन्धी सूचना सङ्कलन, प्रशोधन, विश्लेषण गर्ने प्रणाली स्थापना गरी योजना तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा र प्रतिवेदन जस्ता कार्यमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्नु,
- (७) प्रदेशमा स्थापित शैक्षिक संस्थाहरूमा आवश्यकता अनुसार सङ्गठन संरचना विकास एवं जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु ।

५.२.३ उद्देश्य

- (१) शैक्षिक संस्थाहरूको संरचना, जनशक्ति एवं संस्थागत प्रबन्ध मिलाउनु,
- (२) शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि गर्नु,
- (३) शैक्षिक सेवा प्रवाहमा जिम्मेवारी, जवाफदेहिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउनु ।

५.२.४ रणनीति

- (१) प्रादेशिक ऐन, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- (२) सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने,
- (३) प्रदेश शिक्षा परिषद् गठन गर्ने,
- (४) स्थानीय तहलाई शिक्षा ऐन नियम, सेवा प्रवाहका कार्यविधि र मापदण्डहरू बनाउन आवश्यक प्राविधिक सहयोग तथा क्षमता विकास गर्ने,
- (५) शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्न प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रलाई सुदुढीकरण गर्ने,
- (६) शैक्षिक संस्थाका पदाधिकारी, विद्यालयका शिक्षक र कर्मचारी एवं स्थानीय र प्रदेश तहमा कार्य गर्ने कर्मचारीको क्षमता विकास गरी कार्यसम्पादनलाई प्रभावकारी बनाउने,
- (७) विद्यालयको अनुगमन मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषणका लागि शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना गरी परिचालन गर्ने,
- (८) शिक्षा प्रशासनमा आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो एवं पारदर्शी बनाउने,

- (९) शिक्षा क्षेत्रका निकाय, कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूको कार्यजिम्मेवारी किटान गरी कार्यसम्पादन सूचकका आधारमा उत्प्रेरणात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,
- (१०) उपलब्धि सूचकहरू निर्धारण गरी ती उपलब्धिहरूको आवधिक समीक्षा गरि कार्यान्वयनमा ल्याउने,
- (११) गण्डकी विश्वविद्यालय, गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान, गण्डकी विज्ञान प्रविधि प्रतिष्ठान जस्ता मन्त्रालय सम्बद्ध संस्थाहरूमा जनशक्ति व्यवस्थापन एवं क्षमता विकास गर्ने,
- (१२) माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (कक्षा १०) सञ्चालन एवं व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यका लागि संस्थागत विकास गर्न स्रोत परिचालन गर्ने ।

५.२.५ उपलब्धि, प्रमुख नतिजाहरू, मुख्य क्रियाकलाप तथा बजेट

५.२.५.१ उपलब्धि

शैक्षिक सेवा प्रवाहमा जिम्मेवारी, जवाफदेहिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति भएको हुने ।

५.२.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) शैक्षिक निकायहरूको संरचना, जनशक्ति एवं संस्थागत प्रबन्ध व्यवस्थित भएको हुने,
- (२) शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता र दक्षता अभिवृद्धि भएको हुने,
- (३) शैक्षिक सेवा प्रवाहमा सुशासनको प्रत्याभूति भएको हुने,
- (४) सेवा प्रवाहमा जिम्मेवारी, जवाफदेहिता र पारदर्शिता सुनिश्चित भएको हुने,
- (५) प्रादेशिक ऐन, नियम, निर्देशिका तथा मापदण्डहरू विकास भई कार्यान्वयन भएको हुने,
- (६) शिक्षण संस्थाहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषणका लागि शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना भएको हुने,
- (७) सेवा प्रवाहमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयुक्त प्रयोग भएको हुने ।

५.२.५.३ प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

तालिका ५.१ : संस्थागत संरचना र क्षमता विकास सम्बन्धी प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू. लाखमा)

सि.नं.	प्रमुख कार्यक्रम	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)						बजेटको स्रोत			
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
१	शिक्षासम्बन्धी प्रादेशिक ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि एवं मापदण्ड विकास	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	५	५	५	५	५	५	२५	√	√		
२	शिक्षा तालिम केन्द्रको सुदृढीकरण	सङ्ख्या			१			१			१५			१५	√	√		
३	प्रदेश परीक्षा बोर्ड व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१	१	१०	१०	१०	१०	१०	५०	√	√		
६	शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना	पटक	१	१	१	१	१	५	१.५	१.५	१.५	१.५	१.५	७.५		√	√	
८	प्रतिवेदन र तथ्याङ्क प्रणाली स्थापना तथा सुदृढीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५	३०	३०	३०	३०	३०	१५०	√	√	√	
९	प्रदेशको जनशक्ति प्रक्षेपण तथा योजना निर्माण	पटक		१				१		१५				१५		√		
११	विद्यालय सुधार योजना निर्माण र	स्थानीय तह		८५				८५		१२.७५				१२.७५		√	√	√

सि.नं.	प्रमुख कार्यक्रम	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)					बजेटको स्रोत					
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य
	कार्यान्वयनमा स्थानीय तहलाई सहजीकरण																	
१२	कर्मचारी प्रोत्साहन	पटक	१	१	१	१	१	५	२	२	२	२	२	१०		√		
१३	कर्मचारीसँग कार्यसम्पादन करार	पटक	१	१	१	१	१	५								√		
	जम्मा								४८.५	७६.२५	६३.५	४८.५	४८.५	२८५.२५				

५.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.३.१ परिचय

सेवा प्रवाहमा देखिएका कमी कमजोरी हटाई सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी पार्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको ठूलो भूमिका हुन्छ । कार्यक्रमका लक्ष्य, उद्देश्य कति प्राप्त भए, योजना कार्यान्वयनको चरणमा के कस्ता समस्या तथा चुनौती आए सोको पहिचान गरी चुनौतीहरू समाधान गरी योजनालाई लक्ष्य उन्मुख गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यप्रगति बिचमा के कस्तो तादम्यता छ भनि नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण र जाँचबुझ गर्ने कार्य अनुगमन हो भने कार्यक्रमको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो । अनुगमन सामान्यतया योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यान्वयनको चरण र कार्यक्रम समाप्ति पछि पनि गरिन्छ । यस खण्डमा योजना कार्यान्वयनका लागि अनुगमन ढाँचा, साधन, विषय र प्रतिवेदनसम्बन्धी विषयहरू समावेश गरिएको छ ।

५.३.२ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक योजना, परियोजना र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा निर्भर गर्दछ । विगतका वर्षहरूदेखि अनुगमन मूल्याङ्कनको संस्थागत प्रबन्ध गरी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य हुँदै आएकोमा सङ्घीय संरचनापश्चात् ऐन, नियम र संस्थागत प्रबन्धको अभावमा शैक्षिक अनुगमन, मूल्याङ्कन प्रणाली समाप्त प्रायः भएको छ । नयाँ र प्रभावकारी प्रणाली बन्न सकेको छैन ।

विद्यालय शिक्षासम्बन्धी तथ्याङ्क एवं सूचनाहरू सङ्कलन गर्ने प्रमुख साधनको रूपमा एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) रहेको छ । शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको क्षेत्रमा धेरै परिवर्तन भएको भए तापनि तथ्याङ्कको पर्याप्त र प्रयोग अझै प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । प्रदेशको आफ्नै सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र उपयोगको प्रणाली स्थापित भई नसकेकोले उच्च शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, विद्यालय शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा, पुस्तकालय सम्बन्धी विद्युतीय शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (EMIS) लाई शैक्षिक योजना र कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण कार्यमा उपयोग गर्न सकिरहेको छैन । प्रदेश तथा स्थानीय तह मात्र होइन शिक्षाका सरोकारवालाहरूले समेत प्रयोग गर्न सक्ने गरी तथा अनलाईन सूचना प्रणाली सहज बनाइनुपर्ने आवश्यकता छ ।

उल्लिखित विश्लेषण समेतका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा निम्न लिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।

चुनौती

- (१) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारीसम्बन्धी कानुनी तथा संरचनात्मक व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु,
- (२) विभिन्न तह र निकायहरूमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गरी क्षमता विकास गराउनु,
- (३) अनुगमन मूल्याङ्कनको लागि अनलाईनमा आधारित तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र सहज रूपमा उपयोगको प्रभावकारी प्रणाली स्थापित गर्नु,
- (४) नतिजामा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई संस्थागत गर्नु,
- (५) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा आधारित पुरस्कार र दण्डको सिद्धान्त लागु गर्नु,
- (६) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रभावकारी सूचकको विकास गर्नु,
- (७) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा नियमितता, एकरूपता र विश्वसनियता कायम गर्नु ।

५.३.३ उद्देश्य

- (१) प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु,
- (२) संलग्न जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु,
- (३) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई सहभागितात्मक, नतिजामूलक एवं मागमा आधारित बनाउनु ।

५.३.४ रणनीति

- (१) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका विधि, प्रक्रिया, मापदण्ड, साधन तथा सूचकहरू विकास गरी नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषणको प्रणाली स्थापना गराउने,
- (२) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रतिवेदनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने,
- (३) संस्था, पदाधिकारी र कर्मचारीसँग कार्यसम्पादन करार गर्ने,
- (४) नतिजा विश्लेषण गर्ने, विद्यार्थीको उपलब्धि परीक्षण गर्ने र विद्यार्थीको उपलब्धिलाई विद्यालय तथा शिक्षकको कार्यसम्पादन सूचकको आधार बनाउने,
- (५) स्थानीय तहले नै विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण र प्रतिवेदन तयार गर्ने गरी स्थानीय तहका जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने,
- (६) कार्य उत्कृष्टताका आधारमा शिक्षकलाई प्रदेश सरकारले पुरस्कृत गर्ने,
- (७) हरेक योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको आवधिक, मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन गर्ने र समीक्षा गर्ने पद्धति स्थापित गर्ने,
- (८) सूचकका आधारमा स्थानीय तहहरूको मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गरी प्रोत्साहन उपलब्ध गराउने ।

५.२.५ उपलब्धि, प्रमुख नतिजाहरू, मुख्य क्रियाकलाप तथा बजेट

५.२.५.१ उपलब्धि

- नतिजामुखी एवं मागमा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित भएको हुने ।

५.२.५.२ प्रमुख नतिजा

- (१) प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित भएको हुने,
- (२) संलग्न जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि भएको हुने,
- (३) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली नतिजामूलक हुने,
- (४) अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका विधि, प्रक्रिया, मापदण्ड, साधन तथा सूचकहरूको विकास भएको हुने,
- (५) संस्था, पदाधिकारी र कर्मचारीहरूसँग कार्यसम्पादन करार गरिएको हुने,
- (६) उत्कृष्ट कार्य गर्ने शिक्षण संस्था, स्थानीय तह र जनशक्ति प्रोत्साहित भएको हुने ।

५.३.५ प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

तालिका ५.२ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रमुख कार्यक्रमहरू तथा लक्ष्य

(बजेट रू. लाखमा)

सि.नं.	प्रमुख कार्यक्रम	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					वित्तीय लक्ष्य (५ वर्ष)					बजेटको स्रोत						
			१	२	३	४	५	जम्मा	१	२	३	४	५	जम्मा	सङ्घ	प्रदेश	स्थानीय	अन्य	
१	शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन विकास र सूचक अद्यावधिक	सङ्ख्या		१		१		२							७	√	√	√	
२	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धमा क्षमता विकास	पटक	१					१							३		√	√	
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा तथा प्रतिवेदन (स्थिति प्रतिवेदन समेत)	पटक	१	१	१	१	१	५	१.५	१.५	१.५	१.५	१.५	७.५		√			
४	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	पटक			१		१	२				५		३	६		√		
५	कार्यक्रम अनुगमन	पटक	१	१	१	१	१	५	६	६	६	६	१०	४२		√	√		
६	सूचकका आधारमा स्थानीय तहहरूको मूल्याङ्कन प्रणाली विकास	पटक	१	१	१	१	१	५		२				२		√	√	√	√
७	स्थानीय तह, शिक्षण संस्था र जनशक्ति प्रोत्साहन	पटक	१	१	१	१	१	५				२	२	२	६	√	√	√	√
	जम्मा								१४.५	१६.५	१६.५	१३.५	१४.५	७५.५					

परिच्छेद : छ

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

शिक्षामा लगानीको विश्वव्यापी मान्यता, राष्ट्रिय लगानीको अवस्था र गण्डकी प्रदेशको शिक्षामा प्राथमिकताका आधारमा आगामी ५ वर्षका लागि लगानी र स्रोत व्यवस्थापन योजनाबद्ध तवरबाट गरी निर्धारित लक्ष्य प्राप्ति गर्नुपर्ने भएकाले यस विषयलाई समावेश गरिएको हो । सन् २०३० सम्मका लागि तय गरिएको दिगो विकासको लक्ष्य पूरा गराउन, संवैधानिक दायित्व पूरा गराउन एवं योजनाले राखेका सोच, उद्देश्य, रणनीति एवं कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी अधिकतम उपलब्धि हासिल गराउन सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह समेतको संलग्नता लगानी र स्रोत व्यवस्थापन गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि सरकारी लगानी, समुदाय, निजी क्षेत्र, गैरसरकारी सङ्घसंस्था समेतको साझेदारी आवश्यक पर्छ । वित्तीय व्यवस्थापन सम्बन्धमा सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपुरक र विशेष अनुदान एवं आन्तरिक ऋणको व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रदेश सरकारले शिक्षामा आवश्यक पर्ने स्रोत पहिचान गरी तिनलाई एकीकृत गर्नु र उपयुक्त तरिकाले वितरण तथा उपयोग गर्नु शिक्षाको लगानीको प्रबन्ध गर्दा ध्यान दिनुपर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष हुन । शिक्षा क्षेत्रको यस रणनीतिक योजना कार्यान्वयनका लागि लगानी तथा स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी यसमा देखिएका चुनौतीहरू उल्लेख गरिएको छ । समस्या तथा चुनौती पहिचान गर्दै वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि यसका उद्देश्य तथा रणनीतिहरू प्रस्तुत गरी स्रोतको आँकलन तथा लगानीका क्षेत्र र लागत अनुमान गरिएको छ ।

६.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षासम्बन्धी विभिन्न दस्तावेजहरूले शिक्षामा कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट विनियोजन गर्ने उल्लेख गरेका छन् । शिक्षा क्षेत्रमा छुट्याउने शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा राजनैतिक तहबाट प्रतिवद्धता भएको भए तापनि १७ प्रतिशतसम्म रहेको शिक्षा क्षेत्रको बजेट हाल ११ प्रतिको प्रतिशतमा हाराहारीमा मात्र रहेको छ । सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै शिक्षा क्षेत्रमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आ-आफ्नो तवरले शिक्षा क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गरी कार्यान्वयन गर्ने गरेको हालको अवस्थामा गण्डकी प्रदेश सरकारको शिक्षा क्षेत्रमा बजेट प्रवाहको अवस्था निम्नानुसार रहेको छ ।

प्रदेश सरकारको बजेटमा शिक्षा क्षेत्र (बजेट रु. हजारमा)

आ.व.	प्रदेश सरकार समानीकरण तर्फ बजेट	सङ्घ सशर्त अनुदान तर्फ	कुल जम्मा	प्रदेशको कुल बजेटमा समानीकरण तर्फको बजेट प्रतिशत	सङ्घ सशर्त अनुदानको शिक्षा बजेट प्रतिशत
२०७५/०७६	५५१५२५	१०६९७९	६५८५०४	२०.४८	१.६४
२०७६/०७७	४५४८०६	९७६३७	५५२४४३	१४.१५	०.६९
२०७७/०७८	४६७४४२	१३९८५०	६०७२९२	१३.४१	१.०८

शिक्षा क्षेत्रमा बजेट विनियोजनको माथिको तालिका हेर्दा प्रदेश सरकारको शिक्षामा बजेट विनियोजन २० प्रतिशतबाट क्रमश घट्दै गएको देखिन्छ । सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त हुने बजेट मुख्यतया माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (कक्षा १०) व्यवस्थापन, शिक्षक तालिम, विपद व्यवस्थापन र प्रदेशस्तरीय बौद्धिक अपाङ्गता विद्यालय स्थापना र सञ्चालनका लागि विनियोजन भएको अवस्था छ । प्रदेश सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०७४ (संशोधन सहित) बमोजिम शिक्षासम्बन्धी मुख्यतया उच्च शिक्षा र प्राविधिक शिक्षा प्राथमिकतामा रहेको र गण्डकी विश्वविद्यालय एवं गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठान स्थापना भई सञ्चालनमा आइसकेकाले प्रदेश सरकारको बजेट उक्त दुई आयोजनामा केन्द्रित भएको सन्दर्भमा विद्यालय शिक्षा स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय भएकाले विद्यालय शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा दुर शिक्षा तथा सिकाइ, सामुदायिक क्याम्पसको सुदृढीकरणका लागि बजेट व्यवस्थापन कम प्राथमिकतामा परेको यथार्थता छ ।

शिक्षा क्षेत्रमा हुने लगानी अधिकांश शिक्षकको तलब, भौतिक पूर्वाधार तथा संरचना, व्यवस्थापन र प्रशासनिक खर्चमा हुने गरेको पाइन्छ । त्यसका अलावा प्रयोगशाला व्यवस्थापन, छात्रवृत्ति, शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन अनुसन्धानात्मक कार्यक्रम, दिवा खाजा व्यवस्थापन, आवासीय विद्यालय सञ्चालन एवं व्यवस्थापन, अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ, उच्च तथा प्राविधिक शिक्षा व्यवस्थापन पनि लगानीका क्षेत्रहरू हुन । विद्यालय शिक्षा सम्बन्धमा व्यवस्थापन र नियमन गर्ने अधिकार स्थानीय तहलाई भएको र शिक्षक तलब लगायत प्रशासनिक खर्च सङ्घ ससर्त अनुदानबाट व्यवस्थापन हुने प्रावधान छ । स्थानीय तहको स्रोत परिचालनको क्षमता अनुसार विद्यालय शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, क्षमता विकासका कार्यक्रम गर्ने फरक फरक अभ्यासहरू छन् । शिक्षामा गरिएको लगानीको प्रतिफल भनेको साक्षरता

दरमा वृद्धि, विद्यालय भर्ना दर, उत्तीर्ण दर र शैक्षिक गुणस्तरमा आएको सुधारलाई लिन सकिन्छ ।
लैङ्गिक समतासूचक बराबरीमा पुगनु, शिक्षकहरूको सङ्ख्यामा वृद्धि हुनुलाई प्रतिफलको रूपमा लिइए
तापनि शिक्षामा भएको लगानीको विषय सर्वाधिक चासोको विषय बनेको छ ।

प्रस्तुत गरिएका सूचना विश्लेषणका आधारमा देहाय बमोजिम चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।

- (१) शिक्षासम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय मान्यता, संविधान प्रदत्त शैक्षिक हक अधिकारको प्रत्याभूति, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तले अख्तियार गरेका नीतिलाई उचित रूपमा सम्बोधनका लागि शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि र स्रोत पहिचान गर्नु,
- (२) सङ्घीय संरचनामा कुन तहले कुन क्षेत्रमा कति लगानी गर्ने विषयमा स्पष्ट आधार तयार गर्नु,
- (३) प्राविधिक शिक्षामा लगानी बढाइ आवश्यकता अनुरूपको जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नुपर्ने,
- (४) गैरसरकारी क्षेत्रलाई शिक्षामा लगानीका लागि प्रोत्साहन र नियमन गर्नु,
- (५) निरन्तरता दिनुपर्ने कार्यक्रमहरू पहिचान गरी नियमित बजेट व्यवस्था गर्नु,
- (६) गुणस्तर सुधारका लागि लगानी बढाउनु,
- (७) लगानीलाई पारदर्शी र उत्तरदायी बनाउनु,
- (८) प्रदेशमा वैदेशिक सहायता र लगानी भित्र्याउनु,
- (९) प्राप्त कार्यक्रम र बजेटको जवाफदेही र उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने गरी कार्यान्वयनका लागि संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्नु,
- (१०) निरन्तर रूपमा निश्चित प्रतिशत बजेट शिक्षामा विनियोजन हुने नीतिगत व्यवस्था संस्थागत गर्नु ।

६.३ उद्देश्य:

- (१) योजना अवधिका लागि प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रम अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गरी आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु,
- (२) खर्च प्रक्रिया र सम्बन्धित तहको भूमिका एवं दायित्व किटान गर्नु,
- (३) कार्यक्रमको प्राथमिकताका आधारमा बजेट निर्धारण गरी उपलब्ध स्रोत साधनको शैक्षिक विकासमा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु,
- (४) योजना अवधिमा भएको खर्चको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्नु ।

६.४ रणनीति

- (१) शैक्षिक विकासका लागि वित्तीय स्रोत जुटाई उपलब्ध स्रोत साधनको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने,

- (२) शिक्षा प्राप्तिको संवैधानिक र कानुनी दायित्व पूरा गर्न राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा पर्याप्तता (Sufficiency), समन्यायिकता (Equitability) र प्रतिफलमुखी (Best Value for Money) हुने गरी शैक्षिक लगानी सुनिश्चित गर्ने,
- (३) प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागिता एवं साझेदारीमा दिगो लगानी सुनिश्चित गर्ने,
- (४) लगानी अभिवृद्धि र प्रविधिको उच्चतम प्रयोगद्वारा सार्वजनिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- (५) प्रदेशको प्राथमिकताका क्षेत्र अनुसार तथा नयाँ ज्ञान र प्रविधिको अन्वेषणमा हुने अनुसन्धानका लागि लगानी वृद्धि गर्ने,
- (६) विश्वविद्यालय, प्रतिष्ठान र औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूबिच सहकार्य गरी औद्योगिक प्रतिष्ठानहरूलाई अनुसन्धान र विकासमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने,
- (७) उत्पादकत्व वृद्धिका लागि आवश्यक पर्ने उच्चस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न विज्ञान तथा प्राविधिक उच्च शिक्षामा लगानी बढाइने,
- (८) सबै प्रकारका विद्यालय तथा शिक्षालयहरूको आर्थिक कारोवार बैकिङ् प्रणाली मार्फत गर्दै पारदर्शी र व्यवस्थित बनाउन सहजीकरण गर्ने,
- (९) शिक्षामा निजी क्षेत्रको लगानीको सुरक्षा, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै यसलाई सेवामूलक बनाउने र निजीरूपमा लगानी गर्ने व्यक्ति, कम्पनी, कर्पोरेट हाउस, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू लगायतका संस्थाहरूले कर्पोरेट सार्वजनिक उत्तरदायित्व (Corporate Social Responsibility) बहन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने,
- (१०) हरेक शिक्षण संस्थाहरूले विभिन्न आर्थिक र अन्य स्रोत परिचालन गरी शिक्षा कोष स्थापना गरी सो कोषमा समाजसेवी, चन्दादाता, पूर्व विद्यार्थी, व्यापारी वा अन्य दातृ संस्था, व्यक्ति वा निकायबाट शिक्षण संस्थाको विकासको निमित्त आर्थिक सहयोग लिन सक्ने कानुनी व्यवस्था गरिनेछ । साथै, व्यक्ति, समुदाय र अभिभावकहरूलाई स्वेच्छिक रूपमा शिक्षाको विकासका लागि स्रोत व्यवस्थापन र वित्तीय योगदान गर्न प्रोत्साहित गर्ने,
- (११) प्रदेशमा रहेका स्थानीय तहहरूलाई शैक्षिक गुणस्तर सुधारको लागि लगानी वृद्धि गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (१२) नेपाल सरकारसँग समपुरक र विशेष अनुदानमा शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न परियोजना विकास गरी कार्यान्वयनमा गर्ने ,
- (१३) प्रदेश सरकारको खर्चको मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- (१४) प्रदेशमा उच्च शिक्षाको क्षेत्रमा लागत पूरण (Cost recovery) सिद्धान्त अपनाउने ।

६.५ स्रोतको अनुमान र विश्लेषण

यस योजनामा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त हुन सक्ने अनुदान र प्रदेश सरकारको आवश्यकता र सामर्थ्यको बिचमा सामञ्जस्य हुनेगरी योजनामा कार्यक्रमहरूको तय तथा प्राथमिकीकरण गरिएको छ । योजनामा

उल्लिखित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमार्फत अपेक्षित उपलब्धि हासिल गराउन सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबिच सहकार्य र समन्वय गर्नुका साथै शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत गैर सरकारी संस्थाहरू, समुदाय तथा अभिभावकका एवं निजी क्षेत्रसँगको साझेदारीबाट लगानी हुन सक्ने गरी स्रोतको अनुमान गरिएको छ ।

यस योजनाका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत देहाय अनुसार प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ :

तालिका ६.१ :स्रोतको आँकलन (आ.व.०७८।०७९ को स्थिर मूल्यमा)(बजेट रु लाखमा)

स्रोत	०७९।०८०	०८०।०८१	०८१।०८२	०८२।०८३	०८३।०८४	५ वर्षको जम्मा
सङ्घीय सरकार (ससर्त अनुदान)	१३२६.४	१८६१	१९२२.६	१९०३.६	१९४४.२	८९५८
सङ्घीय सरकार (विशेष अनुदान)	५००	५००	७००	७००	१०००	३४००
प्रदेश सरकार	३९७९.२	५५८३	५७६७.८	५७१०.८	५८३२.६	२६८७३
स्थानीय तहसँग साझेदारी	७९५.८४	१११६.६	११५३.५६	११४२.१६	११६६.५२	५३७५
अन्य	९०९	११९२	१३८६	१२७४	१३९०	५१४९
जम्मा	७५१०.५	१०२५२	१०९३०	१०७३०	११३३३	४९७५५

उल्लिखित तालिकामा गरिएको प्रक्षेपणअनुसार यस योजनाको पहिलो वर्ष आ.व. २०७९।०८० देखि पाँचौ वर्षसम्मका लागि क्रमशः ७५१०.५ लाख, १०२५२ लाख, १०९३० लाख, १०७३० लाख, ११३३३ लाख गरी ५ वर्षका लागि कुल रु ४९७५५ लाख उपलब्ध हुने देखिन्छ । यसमा सङ्घीय सरकारले शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ लगायत मातहतका निकाय, सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय तहलाई प्रदान गरिने सशर्त र विशेष अनुदान लगायत स्थानीय तहले आफ्नो आन्तरिक स्रोतबाट गर्ने लगानी, शिक्षण संस्थाहरूले आफ्नो तथा समुदायको स्रोतबाट गर्न सक्ने लगानी समावेश गरिएको छैन ।

६.६ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेट अनुमान

सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा प्रत्याभूति गराउने राज्यको दायित्व पूरा गर्ने गरी लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीतिहरू तय गरी यस योजनामा सोअनुसारका कार्यक्रमहरू प्रस्ताव गरिएको छ । बजेट अनुमान गर्दा गुणस्तरीय विद्यालय शिक्षा, गुणस्तरीय अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि सहयोग, समन्वय तथा सहजीकरण गर्ने, गुणस्तरीय उच्च शिक्षा र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा एवं तालिममा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गर्ने गरी लगानीलाई केन्द्रित गरिएको छ । यसैगरी शिक्षक लगायत व्यवस्थापकहरूको क्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रम तथा

पाठ्यसामग्री विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने, शिक्षामा नवीन प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक पर्ने बजेट समावेश गरिएको छ ।

तालिका ६.२ : शिक्षाका उपक्षेत्र तथा अन्तरसम्बन्धित विषयमा प्रस्तावित बजेट (रु लाखमा)

उपक्षेत्र	०७९/०८०	०८०/०८१	०८१/०८२	०८२/०८३	०८३/०८४	५ वर्षको जम्मा	प्रतिशत
प्रारम्भिक बालशिक्षा	२०२	६१३.६	१००७	१४४५.६	१८९९	५१६८	१०.७
आधारभूत शिक्षा	२२१	४२१	४७८.७५	४३७	४३०	१९८७.७५	४.१
माध्यमिक शिक्षा (कक्षा १० को परीक्षा व्यवस्थापन समेत)	१६०६	१९३१	२०८१	१९२६	१९७६	८५२०	१७.७
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	२७७	२९९	३०९	३२४	३३४	१५४३	३.२
उच्च शिक्षा	८६०	९७०	१०६०	११४०	१२५०	५२८०	११.०
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन	२१९.५०	१३२.००	१३२.००	१३२.००	१३२.००	७४७.५०	१.६
शिक्षक तालिम र व्यवस्थापन	४७९.५	८८८	८६८	३५९	३५९	२९५३.५	६.१
अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ	३२.५	४०	४४.६	४४.६	३०	१९९.३	०.४
भौतिक पूर्वाधार (उच्च शिक्षा, गण्डकी वि.वि. र प्राविधिक शिक्षा समेत)	२७००	४००५	४०००	४०००	४०००	१८७०५	३८.८
शिक्षामा सूचना प्रविधि	८५०	८६०	८७०	८६०	८६०	४२९०	८.९
संस्थागत संरचना र क्षमता विकास	४८.५	७६.२५	६३.५	४८.५	४८.५	२८५.२५	०.६
अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१४.५	१६.५	१६.५	१३.५	१४.५	७५.५	०.२
कुल जम्मा	७५११	१०२५२	१०९३०	१०७३०	११३३३	४९७५५	१००

यसरी योजना कार्यान्वयनका लागि आ.व. २०७८/०७९ को स्थिर मूल्यमा योजना अवधिका लागि रु ४९७५५ लाखको स्रोत आवश्यक पर्ने देखिन्छ ।

अपेक्षित उपलब्धि

वि.सं. २०८७ सम्म सबै तहको शिक्षामा समन्यायिक पहुँच सुनिश्चित गर्न, गुणस्तर एवं सान्दर्भिकता अभिवृद्धि भएको, संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गराई संवैधानिक दायित्व पूरा गराउनका लागि लगानीको वृद्धि भई आवश्यक स्रोतको सुनिश्चितता हुनेछ । प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको पहुँच अभिवृद्धि भई रोजगार र स्वरोजगारका अवसरहरूमा वृद्धि हुने, राष्ट्र र प्रदेशका लागि आवश्यक मानव संशाधनको विकासमा उच्च शिक्षा केन्द्रित भई समृद्ध प्रदेश निर्माणका लागि आधारशिला तयार हुनेछ । तीन तहको सरकार बिच स्रोत साझेदारीको प्रणाली स्थापित भई शिक्षामा स्रोतको दिगो व्यवस्थापन हुनेछ । यसबाट शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा उल्लेख्य प्रगति भएको हुनेछ । वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार भई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ । यस

योजनाको कार्यान्वयनबाट विद्यालय तथा उच्च शिक्षाको लागि उत्कृष्ट गन्तव्यको रूपमा यो प्रदेश स्थापित भएको हुनेछ ।

परिच्छेद : सात

योजनाको नतिजा खाका

७.१ परिचय

यस परिच्छेदमा शिक्षा क्षेत्र योजनाले लिएको दूरदृष्टि, योजनाका समग्र उद्देश्यहरू तथा रणनीतिका आधारमा योजनाको प्रभाव र गन्तव्य पहिचान गरिएको छ । गन्तव्यमा पुग्नका लागि आवश्यक उपलब्धि तथा सूचकहरू निर्धारण गरी योजनाको पाँच वर्षका लागि प्रत्येक वर्षको नतिजा प्रक्षेपण गरी ५ वर्षमा प्राप्त हुने नतिजाको पनि आँकलन गरिएको छ । नतिजा खाकामा उपलब्धि, उपलब्धि सूचक तथा सूचकहरूको एकाइगत मान, सत्यापनको स्रोत तथा तरिका र मुख्य जिम्मेवारी समेत उल्लेख गरिएको छ ।

नतिजा खाकाले योजनाको उपलब्धि मापनको सङ्ख्यात्मक साधनको काम गर्दछ । यसबाट योजनाका समग्र तथा उप क्षेत्रगत उपलब्धि मापन गर्न सकिन्छ । यसले योजनाको वार्षिक लक्ष्य निर्धारण गरी कार्यान्वयनका साथै अनुगमन र मूल्याङ्कनको आधार प्रदान गर्दछ । मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरू तथा कार्यक्रम नतिजा ढाँचा पनि यस परिच्छेदमा उल्लेख गरिएको छ ।

७.२ योजनाको समग्र नतिजा खाका

शिक्षा क्षेत्र योजनाको कार्यान्वयनबाट अपेक्षा गरिएका समग्र नतिजा खाकाले प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा पर्ने प्रभाव वा गन्तव्य उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी योजनाको कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने तत्कालिन उपलब्धि, मध्यमकालिन उपलब्धि र समग्र उपलब्धि गरी उल्लेख गरिएको छ । तालिका नं ७.१ र ७.२ मा नतिजाका प्रमुख सूचकहरूका मुख्य कार्य सम्पादक सूचकहरू र कार्यक्रम नतिजा सूचकहरू समावेश गरिएको छ ।

योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कन गरिनेछ । मध्यावधि मूल्याङ्कनबाट प्राप्त नतिजा सूचकहरूको आधारमा योजनालाई परिमार्जनका साथ अद्यावधिक गरी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाईनेछ । मध्यमकालीन अवधिको उपलब्धि, परिवर्तित समय, सन्दर्भ र माग बमोजिम योजना परिमार्जन गर्दै सोका आधारमा निर्धारित लक्ष्य बमोजिम कार्यक्रम तथा बजेट निर्माण एवं कार्यान्वयन गरिनेछ ।

तालिका ७.१ योजनाको समग्र नतिजा खाका

दीर्घकालीन सोच	सूचक	सत्यापनका स्रोत तथा तरिका
गुणस्तरीय शिक्षामा समान पहुँच	मानव विकास सूचकाङ्क मुख्य कार्यसम्पादन सूचक,	-मानव विकास प्रतिवेदन -जनगणना, जीवनस्तर सर्वेक्षण लगायत सान्दर्भिक सर्वेक्षण तथा अध्ययनहरू -एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली
लक्ष्य	सूचक	सत्यापनका स्रोत तथा तरिका
राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने ।	मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरू (KPIs)	-एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली - वार्षिक स्थिति प्रतिवेदन - विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण - विद्यालय कार्यसम्पादन प्रतिवेदनहरू - विभिन्न विषयगत अध्ययन, अनुसन्धान, सर्वेक्षणहरू - जनगणना, जीवनस्तर सर्वेक्षण (NLSS) लगायत सान्दर्भिक सर्वेक्षण तथा अध्ययनहरू

तत्कालीन उपलब्धि	नतिजा सूचक	सत्यापन स्रोत तथा तरिका
<p>१. चार वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूले मापदण्डमा आधारित गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको समान अवसर प्राप्त गरेका हुने छन् । परिणामस्वरूप प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा भर्ना हुनेको प्रतिशत १०० पुगेको हुने,</p> <p>२. आधारभूत शिक्षाको खुद भर्नादर १०० प्रतिशत पुगेका हुने,</p> <p>३. माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि हुन गई कक्षा ९-१२ को खुद भर्नादर ७६ प्रतिशत पुगेको हुने,</p> <p>४. सबै तहको शिक्षण सिकाइ वातावरणमा सुधार आई शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि भएको हुने,</p> <p>५. शिक्षकका लागि नियमित रूपमा क्षमता विकासका अवसर प्राप्त भएको हुने,</p> <p>६. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गको रूपमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई अङ्गिकार गरिएको हुने,</p>	<p>-मुख्य कार्यसम्पादन सूचकहरू (KPIs)</p> <p>- कार्यक्रम नतिजा सूचकहरू (PRF)</p>	<p>-एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली</p> <p>- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण</p> <p>- विद्यालय कार्यसम्पादन प्रतिवेदनहरू</p> <p>-वार्षिक स्थिति प्रतिवेदन</p> <p>-वार्षिक अनुगमन प्रतिवेदनहरू</p> <p>-विभिन्न तहका वार्षिक प्रगति समीक्षाहरू</p> <p>-सार्वजनिक परीक्षाका नतिजा विश्लेषण</p> <p>-विभिन्न अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू</p>

तत्कालीन उपलब्धि	नतिजा सूचक	सत्यापन स्रोत तथा तरिका
७. स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी स्थानीय तहको क्षमता विकास हुने, ८. सबै शिक्षालयमा बालमैत्री न्यूनतम भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार स्थापना भएको हुने, ९. प्राविधिक उच्च शिक्षामा लक्षित समूहको पहुँच अभिवृद्धि गर्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमको व्यवस्था भएको हुने, १०. प्राविधिक शिक्षामा केन्द्रित रही गण्डकी विश्वविद्यालयको सुदृढीकरण भएको हुने, ११. गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास भई सञ्चालनमा आएको हुने, १२. रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना भई सो का आधारमा व्यावसायिक तालिम सञ्चालन भई बजारको माग र आपूर्ति बिच सन्तुलन भएको हुने, १३. शैक्षिक निकायहरूमा सुशासन कायम भई सिकाइप्रति उत्तरदायी पद्धतिको स्थापना हुने छ ।		-

तालिका ७.२: कार्यक्रम नतिजा खाका (PRF)

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
१.प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा										
१	प्रारम्भिक बाल विकासको कुल भर्नादर	प्रतिशत	१०३.८	१०४	१०५	१०५.५	१०५.५	१०५.८	१०५.८	१०६
२	४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको भर्ना	प्रतिशत	७४.२	८०	८५	९०	९५	९६	९६	१००
३	कक्षा एकमा बाल विकासको अनुभव सहित भर्ना हुने बालबालिकाको दर	प्रतिशत	८०.०९	८५	९०	९३	९६	९७	९७	१००
४	बालविकास केन्द्र नभएका विद्यालयमा कम्तीमा एक केन्द्र	सङ्ख्या			८५	८५	८५	८५	३४०	

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
	स्थापना गर्न सहयोग र सहजीकरण									
५	दुई वर्षे प्रारम्भिक बालशिक्षा कार्यक्रमका लागि सहयोग र सहजीकरण	स्थानीय तह			८५	८५	८५	८५	३४०	
६	नमुना बालविकास केन्द्र विकास तथा सुदृढीकरण	सङ्ख्या		१००	१००	१००	१००	१००	५००	
७	सिकाइ सामग्री अनुदान	सङ्ख्या		५१	७५	१००	१५०	२००	५७६	
८	आधारभूत तालिम प्राप्त सहजकर्ता	प्रतिशत	३०.६	३८	५२	६०	७०	७०	१००	१००
२. आधारभूत शिक्षा										
१	कक्षा १ मा खुद प्रवेश दर	प्रतिशत	९४.७९	९७	९८	९९	९९	९९.५	९९.५	१००
२	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	९६.९	९७.६	९८	९८	९९	९९.५.५	९९.५.५	१००
३	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा कुल भर्ना दर	प्रतिशत	११८.२	११७	११६	११५	११३	११२	११२	१०७
४	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	९७.०	९८	९८.५	९८.७	९८.९	९९.२	९९.२	१००
५	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कुल भर्ना दर	प्रतिशत	११५.८२	११६	११८	११७	११६	११४	११४	१०९
६	५-१२ वर्ष उमेर समूहका विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरू	प्रतिशत	३	२	१.५	१.३	१.१	०.८	०.८	०

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
७	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यालय छाड्ने दर	प्रतिशत	४.५३	१.५	१	१	१	०.८	०.८	०
८	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यालय छाड्ने दर	प्रतिशत	३.९४	२.५	२	१.९	१.९	१.७	१.७	०
९	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा उत्तीर्ण दर	प्रतिशत	८५.५	८९	९१	९३	९५	९६	९६	१००
१०	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा उत्तीर्ण दर	प्रतिशत	८७.५	९०.२	९१.५	९३.५	९५	९६	९६	१००
११	कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर	प्रतिशत	८३.५	८७	९०	९२	९५	९६	९६	९९.५
१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) को खुद भर्नादरमा लैङ्गिक समता	अनुपात	०.९९	१	१	१	१	१	१	१
१३	कक्षा ६-८ मा गणित विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना गर्न अनुदान	विद्यालय		८५	८५	८५	८५	८५	४२५	
१४	पुस्तकालय नभएका विद्यालयमा पुस्तकालय स्थापना सहयोग	विद्यालय			१००	१००	१००	१००	४००	
३. माध्यमिक शिक्षा										
१	माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा कुल भर्ना दर	प्रतिशत	९०.२	९४	९६	९८	१००	१०३	१०४	१०५
२	माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	७९.६	८२	८४	८६	८८	९०	९०	९७
३	माध्यमिक तह कक्षा (९-१२) मा कुल भर्नादर	प्रतिशत	८२.७	८४	८५	८६	८८	९०	९०	९५
४	माध्यमिक तह कक्षा (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	५७.४	६०	६२	६५	६८	७०	७०	७६
५	कक्षा १० सम्मको टिकाउ दर	प्रतिशत	६६.१	७०	७५	८०	८५	८८	८८	९९.१

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
६	कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर	प्रतिशत	३३.१	३५	३७	३९	४१	४४	४४	५५
७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यालय छाड्ने दर	प्रतिशत	२.५१	२	१.७५	१.७	१.६	१.३	१.३	०
८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा उत्तीर्ण दर	प्रतिशत	९१.५	९४	९५	९६	९७	९८	९८	१००
९	माध्यमिक तह (कक्षा १-१२) को खूद भर्नादरमा लैङ्गिक समता	अनुपात	०.९९	१	१	१	१	१	१	१
१०	विज्ञान प्रयोगशाला स्थापना तथा सुदृढीकरण सहयोग	विद्यालय	६०	८०	८०	८०	८०	३८०	३८०	
११	STEAM प्रयोगशाला स्थापना	विद्यालय	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	२५०	
१२	११ र १२ कक्षामा विज्ञान विषय अध्ययन गर्ने गरीब तथा दलित छात्राहरूका लागि छात्रवृत्ति	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	५००	
४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा										
१	साधारण विद्यालयलाई प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयको रूपमा रूपान्तरण	विद्यालय		१	२	२	२	२	९	
२	प्राविधिक विषय सञ्चालित माध्यमिक विद्यालयहरूलाई पूर्वाधार तथा गुणस्तर सुधार सहयोग	विद्यालय		१०	१२	१५	१८	२०	७५	
३	सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा उद्यमशिलता प्रवर्द्धन कार्यक्रम	विद्यालय	१०	१०	१०	१०	१०	५०	५०	
५. उच्च शिक्षा										

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
१	उच्च शिक्षा को खुद भर्नादरमा लैङ्गिक समता	अनुपात	१.५२	१.४५	१.४	१.३	१.२	१.१	१.१	१
२	विज्ञान, गणित तथा प्राविधिक विषय अध्ययन गर्ने विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	जना	१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	७५०	७५०	
३	उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने लक्षित समूह तथा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	५००	
६. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ										
१	साक्षरता दर (१५ देखि २४ वर्ष उमेरको)	प्रतिशत	९८	९८.५	९९	९९.५	९९.५	९९.६	९९.६	१००
२	साक्षरता दर (१५-६० वर्ष उमेर समूहको)	प्रतिशत	९६	९७	९७.५	९८	९८.५	९९	९९	१००
३	साक्षरता दर (६ वर्ष माथिको)	प्रतिशत	९७	९७.५	९८	९८.५	९९	९९.३	९९.३	१००
४	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको क्षमता विकास	केन्द्र	२५		१२२	१२२		२४४	२४४	
७. शिक्षक विकास र व्यवस्थापन										
१	प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास	जना	१००	१००	१००	१००	१००	५००	५००	
२	बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताहरूको प्रमाणीकरण तालिम	जना	२००	३००	३००	३००	३००	१४००	१४००	

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
३	शिक्षकका लागि सूचना प्रविधि सम्बन्धी क्षमता विकास	जना	४००	४००	४००	४००	४००	२०००	२०००	
४	प्रमाणीकरण शिक्षक तालिम	जना	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	५०००	
५	सेवा प्रवेश शिक्षक तालिम	समूह	१००	४०	३०	३०	३०	२३०	२३०	
६	विशेष शिक्षामा अध्यापन गराउने शिक्षकका लागि क्षमता विकास	जना	२०	२०	२०	२०	२०	१००	१००	
द. पूर्वाधार तथा भौतिक संरचना विकास										
१	पानी तथा सरसफाई सुविधा सहितका शौचालय निर्माण	सङ्ख्या	१७५०	२३०५	२६००	२८००	३१००	३२००	३२००	३५००
२	गण्डकी विश्वविद्यालयको पूर्वाधार विकास गुरुयोजना निर्माण	सङ्ख्या	१					१	१	
३	गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार विकास गुरुयोजना निर्माण	पटक	१					१	१	
४	गण्डकी विश्वविद्यालयको पूर्वाधार निर्माण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
५	गण्डकी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रतिष्ठानको पूर्वाधार निर्माण	पटक		१	१	१	१	५	५	
६	विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार तथा सुधारका लागि सहयोग	पटक	१	१	१	१	१	५	५	

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
७	विपदबाट क्षति भएका शैक्षिक पूर्वाधारको संरक्षण	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
९. सूचना तथा सञ्चार प्रविधि										
१	सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि सेवा उपलब्ध भएका विद्यालय	सङ्ख्या	१५३०	२१००	२५००	२८००	३३००	३५००	३५००	३८००
२	शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ल्याव स्थापनाका लागि सहयोग	शिक्षण संस्था	१००	१००	१००	१००	१००	५००	५००	
३	विद्यार्थी र शिक्षकका लागि अनलाईन तथा अफलाईन सामग्री विकास	विद्यालय	१४०	१००	१००	१००	१००	५४०	५४०	
४	अन्तर विद्यालय कनेक्टिभिटी (शिक्षण सिकाइमा सहकार्य)	विद्यालय	१०	२०	२०	२०	२०	९०	९०	
१०. शासकीय प्रबन्ध (संस्थागत संरचना र क्षमता विकास)										
१	शिक्षा तालिम केन्द्रको सुदृढीकरण	सङ्ख्या				१		१	१	
२	प्रदेश परीक्षा बोर्ड व्यवस्थापन	पटक	१	१	१	१	१	१	१	
३	शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
४	प्रदेशको जनशक्ति प्रक्षेपण तथा योजना निर्माण	पटक		१				१	१	

क्र.सं	सूचक	एकाइ	आधार वर्ष (०७८/७९)	योजनाको लक्ष्य					०८३/८४ सम्म	०८७/८८ सम्म
				०७९/८०	०८०/८१	०८१/८२	०८२/८३	०८३/८४		
५	विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा स्थानीय तहलाई सहजीकरण	स्थानीय तह		८५				८५	८५	
११. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन										
१	शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन विकास र सूचक अध्यावधिक	सङ्ख्या		१		१		२	४	
२	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धमा क्षमता विकास	पटक	१		१	१	१	१	४	
३	प्रगति समीक्षा तथा प्रतिवेदन	पटक	१	१	१	१	१	५	५	
४	कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	पटक			१		१	२	२	
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धति स्थापना तथा सुदृढीकरण	पटक	१	१	१			१	३	
६	सूचकका आधारमा स्थानीय तहहरूको मूल्याङ्कन प्रणाली विकास एवं अद्यावधिक	पटक			१	१	१	१	४	
७	स्थानीय तह, शिक्षण संस्था र जनशक्ति प्रोत्साहन	पटक				१	१	१	३	

सन्दर्भ सामग्री

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७६), पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) काठमाडौं: राष्ट्रिय योजना आयोग

प्रदेश नीति तथा योजना आयोग (२०७६), प्रथम पञ्चवर्षीय योजना २०७६-२०८१, पोखरा: गण्डकी प्रदेश नीति तथा योजना आयोग

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७७), दिगो विकास लक्ष्य (राष्ट्रिय समीक्षा) काठमाडौं: राष्ट्रिय योजना आयोग

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०७६), राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, काठमाडौं: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०७७), विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (२०७३-२०८०) काठमाडौं : शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (२०७८), फ्ल्यास रिपोर्ट २०७८, भक्तपुर: शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र

University Grant Commission (2076) , **EDUCATION MANAGEMENT INFORMATION SYSTEM REPORT ON HIGHER EDUCATION 2018/19 AD (2075/76 B.S.)** Bhaktapur:
University Grant Commission